

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Hospodářství v době laténské

Economy in the La-Tène

autor: **Jan Rozsypal**

vedoucí: **Doc. PhDr. Vladimír Salač, CSc.**

Praha 2012

Tímto bych chtěl poděkovat vedoucímu svojí práce docentu Vladimíru Salačovi, jehož metodologie mi byla zvláště v počáteční fázi formulování základní struktury práce velmi inspirativní. Byly to také z nemalé části právě výsledky jeho bádání, které umožnily rozvinout téma směny doby latéské v intencích, které jsem si stanovil.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14.08.2012

.....

Jméno autora

Abstrakt

V této práci jsem se zaměřil na dílčí otázku široké problematiky hospodářství doby laténské, konkrétně na problém výživy oppid. V našem bádání je tato otázka součástí většiny hospodářských modelů pro dobu laténskou, přičemž jsou uplatňovány značně odlišné přístupy, přinášející nesourodé výsledky. Výrazný rozdíl mezi závěry jednotlivých badatelů je jedním z hlavních předmětů této práce. Cílem práce není nový model ani vyřešení otázky obživy oppid, nýbrž srovnání a rozbor přístupů prezentovaných v jednotlivých modelech, jejich testování z perspektivy studia směnných vztahů, včetně aplikace novějších poznatků o směně z ostatních humanitních věd.

Klíčová slova

La-Tène, hospodářství, oppidum, směna, multidisciplinární

Abstract

The object of this thesis is a component of the extensive issue of the economy of La-Tène period, namely the problem regarding the nourishment of oppida. In a domestic research, this issue tends to be a part of most economic models created for the La-Tène period. Two main dissimilar approaches are being used, and researchers achieve distinctively heterogenous results. This distinct difference is one of the main subjects of the thesis. The goal of this thesis is not to create a new economical model or to solve the questions concerning the nourishment of oppida. The goal is a comparison and analysis of the approaches, that were presented in current economic models. I will test the approaches from the aspect of an exchange relations, including the usege of new findings about exchange, that were made in the fields of other humanities.

Keywords

La-Tène, economy, oppidum, exchange, multidisciplinary

Obsah

Úvod.....	9
1. Dějiny bádání a hlavní prameny	12
1.1 Vývoj archeologického poznání problematiky	12
1.2 Stručný nástin bádání pomocných věd použitých v práci.....	16
1.2.1 Numismatika.....	16
1.2.2 Historie.....	17
1.2.3 Etnologie, ekonomická antropologie, sociologie.....	18
1.2.4 Ekonomie	19
2. Přehled současných názorů na problematiku výživy oppid.....	22
2.1 Předběžné poznámky	25
3. Výživa oppid z aspektu směny	28
3.1 Definice pojmů	29
3.2 Doklady směny v archeologických pramenech pro dobu laténskou.....	32
3.3 Organizace obchodu na našem území v době laténské.....	38
3.3.1 Kupci.....	39
3.4 Směna v otázce výživy oppid	44
3.4.1 Archeologické doklady kontaktu oppid s venkovskými sídlišti	44
3.4.2 Srovnání přístupů ke směně v jednotlivých modelech	48
3.5 Analýza poznatků kapitoly o výživě oppid z aspektu směny	49
4. Neopodstatněné preference méně rozvinuté směny – důsledky, příčiny, korekce	52
4.1 Systémové příčiny podhodnocování směny (nejen) v době laténské	52
4.1.1 Úskalí svědectví písemných pramenů.....	55
4.1.2 Zkreslení plynoucí z nejstarších etnologických a sociologických prací.....	57
4.2 Závěrečné poznámky	62
Závěr.....	66
Prameny.....	70

Seznam literatury.....	70
Seznam příloh.....	82

Seznam použitých zkratk

Aú AVČR – Archeologický ústav Akademie věd České republiky

Aú ČSAV – Archeologický ústav Československé akademie věd

Aú SAV – Archeologický ústav Slovenské akademie věd

BG – Comentarii de bello Gallico

Bibl. Hist. – Bibliothéké Historiké

FFUK – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

ibid. – ibidem (lat. *tamtéž*)

KZP – kultura zvoncovitých pohárů

Pol. Hist. – Polybios z Megalopole: Historiae

VDC – výrobní a distribuční centrum

ZAV – záchranný archeologický výzkum

Úvod

Hned na začátku musím předeslat, že ačkoli samotný název práce je formulovaný velmi obecně, za cíl si nekladu syntézu modelů hospodářství doby laténské, tím spíš ani pokus o vytvoření modelu vlastního. S ohledem na možnosti bakalářská spojím cíle práce s jedním z aspektů studia českých a moravských oppid – s výživou jejich obyvatel. Jak si ukážeme níže, tento problém se pojí s řadou otázek dotýkajících se celkové socioekonomické organizace společnosti doby laténské.

Názorové spektrum se v našem současném bádání koncentruje při dvou rozdílných stanoviscích: 1. Oppida byla zemědělsky způsobilá, a přes více či méně rozvinutou obchodní činnost, ve smyslu potravin spíše soběstačná. 2. Oppida byla schopna zajistit si výživu dodávkami potravin z venkovských sídlišť v úrodnějších částech našeho území; na těchto dodávkách byla potenciálně závislá.

Názory na výživu oppid jsou v našem bádání zpravidla vynášeny při řešení širších otázek, a to v jistém smyslu jako vedlejší produkt. Osobně jsem však přesvědčen, že pokud mají tyto názory zůstat vědecky legitimní součástí hospodářských modelů doby laténské, je třeba se hospodářskou problematikou doby laténské častěji zabývat i způsobem, při němž bude konfigurace řešených problémů sledovat primárně výživu obyvatel oppid, jakkoli to je v daném stavu bádání problematické.

Problematickostí tkví v tom, že si v současnosti nemůžeme položit přímou otázku, zda obyvatelé našich oppid potraviny pouze konzumovali, nebo i produkovali, a jestli produkovali, tak v jaké míře. Formuloval jsem následující otázky nepřímé, které považuji v daném stavu bádání k řešení problematiky za esenciální:

- 1. Dovolují současné znalosti o směně v době laténské, konfrontované s poznatky z jiných oborů, uvažovat o zásobování oppid potravinami z venkovských sídlišť?*
- 2. V jakém poměru lze podle současných poznatků považovat obyvatelstvo oppid za producenty a konzumenty potravin?*
- 3. Co můžeme v současném stavu bádání říci o možnostech využívání okolí oppid k zemědělství?*

Mým původním záměrem bylo, že se v této práci budu zabývat postupně všemi uvedenými otázkami. Shromáždil jsem prameny, ale při jejich zpracování se ukázalo, že dodržení původního záměru by svou komplexností přesáhlo smysl i možnosti bakalářské

práce. Aby tato práce mohla zůstat zevrubnou studií, musel jsem si z uvedených otázek zvolit pouze jednu, přičemž jsem se rozhodl pro otázku první, jelikož ke směně mám velmi blízko.

Vzhledem k tomu, že se budu potravinovou otázkou oppid zabývat pouze z jednoho aspektu (byť notně rozšířeného), nezamýšlím a ani nemohu usilovat o konečné vyřešení otázky. Za cíl si kladu testovat (v součinnosti s poznatky několika humanitních věd) obě hlavní ohniska názorového spektra dané problematiky: jedno argumentující pro potravinovou závislost oppid a druhé pro jejich soběstačnost.

Co se týče archeologických pramenů, z chronologického hlediska se budu pohybovat v období LT C2–D, charakterizovaném fungováním oppid. V souladu s tím, že při řešení významu laténských oppid je třeba je chápat nejen jako nedílnou součást celé sídelní struktury, ale i v kontextu předchozího vývoje (*Salač 2011*, 54–55), budu na některých místech sledovat i období oppidům předcházející. Výchozím geografickým rámcem práce je území Čech a v o něco menší míře i Moravy. Tento rámeček budu příležitostně překračovat při využívání vhodných analogií.

Jak poznamenal V. Salač, ryze archeologické a přírodovědné postupy při zkoumání obchodu dostačují k shromažďování a třídění archeologických pramenů a jejich vynášení do map. Nicméně ve fázi interpretace lidského chování a mezilidských vztahů zůstává archeologie nutně vědou společenskou a musí používat poznatky společenských věd (*Salač 2006b*, 36). To platí dvojnásob v případě potravin, které ve většině případů v archeologickém materiálu neregistrujeme, natož abychom mohli rekonstruovat jejich pohyb. K řešení výše uvedených otázek budu proto vycházet nejen z bádání o českých oppidech, směně a hospodářství doby laténské, ale opřu se i o zprávy antických autorů, bádáním historiků a numismatiků, jakož i o poznatky sociologů, etnografů, ekonomických antropologů a ekonomů.

Práce bude mít dvě hlavní roviny: porozumění bádání o výživě oppid, porozumění pravěkému obchodu a směně v době laténské. Naplnění cílů práce očekávám tam, kde budu obě roviny vzájemně konfrontovat. Výzkumná esence bude v práci přibývat postupně, v závislosti na následující vrstvené dispozici: Na začátek práce jsem zařadil dějiny archeologického poznávání dané problematiky, včetně hlavních počínů na poli těch humanitních věd, které stojí vůči archeologii jako vědy pomocné. Pokračovat budu srovnáním současných názorů na výživu oppid a jejich předběžnou analýzou. Ve druhé části práce, zaměřené na směnu, nejdříve vymezím pojmy. Pak shrnu studium (tradiční i teoretické archeologické přístupy) směny doby laténské a její souvislosti s výživou oppid. To vše konfrontuji s poznatky z historie, ekonomické antropologie, ekonomie, numismatiky. Poukáži

především na některé přežití představy, které mohou archeology při tvorbě hospodářských modelů svádět k podhodnocování směnných vztahů, a také na to, že jasná představa o základních druzích směnných vztahů, identifikovaných prakticky v každé známé společnosti, musí nutně předcházet složitým geografickým a matematickým modelům nebo tradičním interpretacím typu „putující řemeslníci“ apod. Podtitul této práce bych v zásadě formuloval „*Kritika jedné diskuze*“.

K úvodu nezbyvá než dodat, že spíše teoretické téma jsem zvolil proto, že v teorii spatřuji nejen hlavní výstup archeologie směrem k ostatním vědám, tedy i k všeobecnému rozvoji společnosti, ale i skutečnost, že ačkoli archeologická teorie vychází z praxe, také na praxi zpětně působí – značnou měrou může ovlivňovat směřování, metodiku a zpracovávání budoucích terénních prospekcí a výzkumů.

1. Dějiny bádání a hlavní prameny

1.1 Vývoj archeologického poznávání problematiky

Počátky zájmu o problematiku oppid se kladou do období po polovině 19. století. Jan Erazim Wocel u nás jako první označil některá hradiště za oppida a srovnával je s oppidy, jak je známe od Caesara. S ohledem k tehdejšímu stavu bádání a k jeho osobnímu přístupu, kdy například připisoval Keltům všechny pravěké bronzy, označil za oppidum nejen například Stradonice, ale i některá hradiště z jiných období (srov. *Wocel 1865*). Ve svém *Pravěku země české* uvažoval o souvislosti těchto poloh s organizací obchodu (*Wocel 1868*, 130–131).

V roce 1867 začaly vykopávky na Mt. Beuvray, která byla ztotožněna s haedujským oppidem Bibracte, známým z antických písemných pramenů. Největší výzkumy zde prováděl J.-G. Bulliot (1867–1895), navázal na něj J. Déchelette (1897–1901). Jejich publikace položily základ představám o oppidech jako o velkých a bohatých městech (*Salač 2011*, 23–24).

Další lokalitou, která v počátcích ovlivnila rodící se bádání o oppidech – rovněž v evropském měřítku –, byly Stradonice. Lokalita byla zběsile prokopávána od roku 1877, kdy zde byl objeven poklad zlatých mincí. První plánovité odkryvy provedl až Josef Ladislav Píč v letech 1895 a 1902. Přestože si povšimnul podobnosti některých nálezů s nálezy připisovanými Keltům, trval na tom, že Stradonice byly sídlem Marobuda (*Píč 1903*). Za zmínku zde však stojí, že si povšimnul neúrodnosti krajiny kolem Stradonic a umisťoval sem obchodníky a řemeslníky i jejich dílny (*Píč 1903*, 110–111). J. Déchelette však již v té samé době považoval Stradonice jednoznačně za keltské. Krátce o nich pojednal v roce 1901. V roce 1906 pak vyšel pod názvem *Le Hradischt de Stradonitz en Bohême* jeho francouzský překlad Píčovy práce z roku 1903. Ve svém díle *Manuel d'archéologie* charakterizoval oppida jako emporia a města (*Déchelette 1914*, 948). V *Rukověti české archeologie*, která u nás položila základ moderního obrazu pravěku, se Stradonice objevují jako obchodní a patrně také vojenské středisko (*Buchtela – Niederle 1910*, 53).

Počátkem 20. století bylo rozpoznáno keltské oppidum také v moravském Starém Hradisku (*Lipka 1909*). První výzkumy zde mezi lety 1907 a 1912 provedli jednatel muzejního spolku a lékárník F. Lipka s muzejním kustodem a lékařem K. Snětinou (viz *Lipka – Snětina 1912, 1913*). Druhý jmenovaný zde prozkoumal větší plochu ještě v roce 1925. Mezi lety 1934 a 1937 probíhal na Starém Hradisku plošný systematický výzkum v režii Státního archeologického ústavu – zastoupeného J. Böhmem – a Moravského zemského

muzea v Brně, reprezentovaného J. Skutilem. Rozsah i metodika výzkumu jim již dovolili konstatovat, že stavby byly seřazeny ve větší komplexy, tvořící hospodářské jednotky uzavřené plotem – jinými slovy, rozpoznali dvorcový charakter zástavby (*Böhm 1935–37, Čižmář 2005, 8–13, 17*).

Dosavadní obraz oppid, považovaných více či méně za města, nebyl výzkumem Starého Hradiska popřen. Naopak se otevřela cesta k jeho dalšímu rozpracování. Co je na tomto místě důležité, širší pramenná základna již badatelům tehdy poskytla podmínky ke konkrétnějším úvahám o společnosti doby laténské, včetně takových, co bezprostředně souvisejí s tématem této práce. Jan Schránil ve své syntéze českého a moravského pravěku píše, že podle nálezů ze Stradonic a Starého Hradiska neobývali oppida ani zemědělci, ani pastevci či chovatelé dobytka, nýbrž že oppida byla výrobními a obchodními stanicemi (*Schránil 1928, 249*). V roce 1929 byl proveden další výzkum Stradonic, přičemž jeho autor Albín Stocký posléze označil Stradonice za výrobní a obchodní město (*Stocký 1933, 16*). Další výzkum zde byl proveden ještě v letech 1935–1936 archeologickým ústavem.

Výše zmíněný výzkum Starého Hradiska z let 1934–1937 publikoval jeho vedoucí Jaroslav Böhm pouze předběžně a ve svých závěrech postavil ostatní badatele takřkajíc před hotovou věc, když napsal, že města (myšleno oppida) koncentrovala uvnitř svých zdí veškerý obchod se surovinami i technickou výrobu a že mohla produkovat v takovém množství, že velmi znesnadňovala konkurenceschopnost lokálních výrobců, také že ovládala trhy až po nejvzdálenější vesnice (*Böhm 1941, 443*). V práci nazvané *Naše nejstarší města* pak odhadl populaci Starého Hradiska na pět tisíc obyvatel (*Böhm 1946, 58*).

Jan Filip zmiňuje, že městské osady jako Stradonice a Staré Hradisko byly v době laténské cílevědomě zakládány v sousedství rudného bohatství a že z nich vyrostla důležitá obchodní (zdůrazňuje obchodní styk s jihem i severem Evropy) výrobní střediska s vyspělou organizací práce. Hovoří o slévačských, kovářských, emailérských a zlatnických dílnách a o vyspělosti těchto řemesel. Také o tom, že řemeslníci podle zachovaných nálezů pracovali ve zvláštních čtvrtích a že pracovali hlavně na sklad (*Filip 1997; 21, 41 a 122*). V jiné práci vyvozuje z vyšší životní úrovně a vyspělého řízení práce – indikovaného u Keltů technickými vymoženostmi – vrstvy horníků, hutníků, řemeslníků, uměleckých řemeslníků a obchodníků v čele s politickými a vojenskými vládci. Ti všichni podle něj museli být vyživováni zemědělskou vrstvou, která byla nucena zvyšovat produkci (*Filip 1946, 22–23*).

Charakter měst připisovalo tehdejší bádání oppidům jednak proto, že byla na počátku zkoumána mimořádně bohatá oppida, a dílem z důvodu, že byla do doby laténské chybně datována urbánní zástavba a řemeslnické čtvrti na Bibracte z doby římské (*Salač 2011, 26*).

Díky M. Lüssnerovi sice byly od 19. století známy nálezy také z Českých Lhotic (*Sklenář – Sklenářová 2005*, 351) – mezi oppida je zařadil L. Šnajdr (*1911*) –, a ve 30. letech 20. století bylo zkoumáno jihočeské oppidum Třísov, které profesor německé univerzity v Praze L. Franz s ohledem k relativně menšímu počtu tehdejších nálezů popsal jako provinční městečko (*Franz 1942*, 49), avšak obě lokality se na utváření tehdejších představ o oppidech prakticky nepodílely. Na rozdíly mezi oppidy bylo poukazováno jen okrajově (*Filip 1956*, 326; pro oppida v sousedním Bavorsku *Reinecke, P. 1930*).

V poválečném období proběhla na našich oppidech celá řada výzkumů: Nevězice 1948, 1949–51; Hrazany 1951–1963; Třísov 1954–1982; Závist 1963–1990; Staré Hradisko 1964–1966, 1972–1973, 1983–1993; České Lhotice 1971–1987; Stradonice 1981. I přesto se v odborné literatuře udržely interpretace J. Böhma a J. Filipa – tedy představy oppid jako hustě obydlených měst – od poloviny 20. století do jeho 80. let. Bylo to dáno vědeckou autoritou obou badatelů ale i tím, že se tehdejší archeologické výzkumy koncentrovaly pouze na výzkumy oppid a pohřebišť (*Salač 1996*, 61; *2006a*, 234–235).

K uvědomění si neudržitelnosti dřívějších představ přispěl jednak měnící se pohled na oppida v zahraničí (shrnutí *Collis 1984*), ale také záchranný archeologický výzkum provedený v roce 1981 na Stradonicích. Autoři tohoto výzkumu – do té doby zastávající starší názory (srov. např. *Pleiner – Rybová eds. 1978*, 670) – píší v následném pojednání o Stradonicích např. toto: „*Malé dílny metalurgů byly součástí dvorcového hospodaření doplňovaného zemědělstvím, které zajišťovalo hlavní zdroj výživy pro obyvatele (Drda – Rybová 1994, 121).*“ Z představ o hospodářské výlučnosti oppid se tak velmi náhle dostali do polohy, v níž začali chápat osídlení Stradonic, ale i ostatních oppid v úzké souvislosti se zemědělskou činností (srov. *Drda – Rybová 1997*). Krátce předtím se objevil také pohled, který zpochybnil dosavadní lpění na velkém objemu řemeslné produkce oppid a na jejich politické důležitosti, ponechal jim však důležitou roli v distribuci (*Salač 1993*).

Mezitím se s narůstající škálou nalézáných typů sídlišť z doby laténské začal měnit také pohled na tehdejší hospodářství jako celek. Na počátku těchto změn stál výzkum sídliště v Novém Bydžově – Chudonicích, který v letech 1960 a 1961 provedla A. Rybová a který na tomto sídlišti prokázal provozování různých řemesel (*Rybová 1969*). Řemesla byla na nížinných otevřených sídlištích doby laténské v té době prokázána již také na Moravě a posléze přinesly řadu poznatků záchranné výzkumy prováděné v 60. a 70. letech v severozápadních Čechách (*Salač 2011*, 31–32). Změny v nastoupeném kurzu se plně projevily se sídlištěm v Radovesicích, které bylo kompletně prozkoumáno mezi lety 1972 a 1975 (*Waldhauser 1977, Waldhauser ed. 1993*).

Široká škála neagrárních činností byla na mnoha sídlištích doložena také v průběhu 80. a 90. let. Železná struska i předměty cizího původu se vyskytovaly dokonce i na sídlišti u Bíliny, které u nás představuje první identifikovaný samostatný dvorec z doby latéské (Waldhauser – Holodňák 1984). S vědomím výše jmenovaných výzkumů již bylo možno konstatovat, že řemesla, jejichž rozmach se předtím kladl až do pozdní doby latéské, byla dlouho předtím provozována na běžných sídlištních a že s objevením se oppid tato řemesla z venkovských osad nezmizela, naopak zaznamenala další rozvoj (Salač 1996, 72–70; 2011, 32).

Nárůst pramenné základny poskytoval stále jasnější obraz v distribuci konkrétních druhů nálezů. Velmi ilustrativní se ukázaly být rotační mlýny, u nichž jsou dohledatelné lokality původu suroviny a které byly v době latéské běžně přemísťovány na velké vzdálenosti (Waldhauser 1981a, Fröhlich – Waldhauser 1989), ale i další předměty. S takovými daty docházelo k významnému prohloubení poznatků o tehdejší obchodu (viz Fischer 1985).

Brzy začala být rozšiřována také škála typů otevřených nížinných sídlišť. Ukázalo se, že mezi nimi existovaly i značné rozdíly. V 80. letech bylo prozkoumáno sídliště v Lovosicích, na jehož základě popsal V. Salač novou kategorii sídlišť – tzv. *výrobní a distribuční centra*. Je pro ně charakteristické, že ležela na dálkových trasách a co do řemeslné výroby nadregionálního významu i dalších ekonomických činností byla srovnatelná s oppidy (Salač 1990a). Nedlouho potom byly do literatury uvedeny tzv. *industriální zóny* – autorka pojmu N. Venclová vycházela z koncentrace sídlišť na Novostrašecku, Rakovnicku a Loděnicku, na nichž byla doložena široká výroba sapropelitového šperku. Do značné části oblasti rozšíření latéské kultury byly distribuovány pouze finální výrobky, proto autorka uvažuje o monopolním přístupu k surovině, zároveň vyzdvihuje i roli železářské výroby (Venclová 1995, 1999, 2001).

Od 90. let začaly přibývat nálezy z Němčic nad Hanou (Čižmář – Kolníková 2006; Čižmář – Kolníková – Noeske 2008) a z dolnorakoské lokality Roseldorf (Holzer 2009). Obě lokality – Němčice i přesto, že na nich byly zatím prováděny jen povrchové průzkumy – poskytly nebývale rozsáhlé kolekce artefaktů a byly podnětem k definování další sídlištní kategorie, *centrum typu Němčice-Roseldorf*. Tato centra se nacházejí na mírných návrších a podle nálezů se v podstatě jeví jako výrobní a distribuční centra vyššího řádu. V. Salač nově poukázal na to, že mezi tato centra by měla být zařazena i kategorie nížinných oppid (Salač 2011, 41–42).

Výrobní a distribuční centra i centra typu Němčice-Roseldorf předcházela oppidům a v mnoha případech existovala i v době po vzniku oppid. S rozpoznáním center typu Němčice-Roseldorf, s nimiž podle současných poznatků souvisí vznik mincování a která vykazují širší škálu městských charakteristik než většina oppid na kopcích (*Salač 2011, 35–50*), vedlo k dalšímu ústupu představ o vyspělé, časně městské ekonomice oppid. Někteří badatelé již vylučují, že ke vzniku oppid vedly důvody ekonomické, ale myslí například na důvody strategické a symbolické (např. *Salač 2011, 48*), symbolicko-ekonomické (např. *Coleman 2008*) a další.

Výše popsaná sídlištní struktura doby latéské ve Střední Evropě se již neliší od té, jakou známe pro Galii z antických písemných pramenů. Podobná situace se na základě archeologických pramenů vyrýsovala i v ostatních částech latéského světa. Avšak zatímco výšinná oppida známe ve střední Evropě téměř všechna, nížinná oppida, výrobní distribuční centra a centra typu Němčice-Roseldorf teprve začínáme poznávat (*Salač 2011, 42*). V zásadě je tedy možno očekávat, že stávající počet typů rozpoznávaných latéských sídlišť je konečný, ale se značnou mírou pravděpodobnosti bude v našich představách dále docházet ke změnám v poměrném zastoupení jednotlivých typů sídlišť. Například bójské mince vedlejších řad, jejichž přesné místo výroby zatím není známo, indikují existenci významného, dosud neobjeveného obchodně-výrobního centra, nebo spíše center na českém území (*Militký 2011, 148*). Současné názory související s problematikou zde neuvádím záměrně, jelikož budou součástí 2. kapitoly.

1.2 Stručný nástin bádání pomocných věd použitých v práci

1.2.1 Numismatika

Keltskými mincemi, kterým se v této práci budu také věnovat, se sice zabýval už otec české archeologie (viz *Wocel 1850*), ale těžiště jejich poznávání leželo vždy v oblasti numismatického bádání. A je důležité zmínit, že to probíhalo až do 80. let převážně izolovaně (*Militký 2011, 140*).

V počátcích bádání byly v Čechách nejvýznamnějšími prameny depot nalezený v roce 1771 v bronzovém kotli římské provenience u Podmokel (*Voigt 1771*), depot z areálu stradonického oppida, který v roce 1877 odstartoval tamní „zlatou horečku“, a ve 30. letech nalezený poklad ze Starého Kolína (*Nemeškalová-Jiroudková 1998*), který je tím významnější, že se dochoval do dnešní doby. Největší a nejvýznamnější kolekce jednotlivě nalázaných, tzv. ztrátových mincí poskytlo na našem území oppidum Stradonice a centrum

Němčice nad Hanou (*Kolníková 2006*). Keltské mince českého původu byly hojně nalézány také v zahraničí. Za všechny zmíním depot zhruba 300 mušlovitých 1/3 statérů nalezený v roce 1912 v Campaglia Marittima – San Vincenzo ve střední Itálii (*Nemeškalová-Jiroudková 1975*) nebo depot 483 bójských mušlovitých statérů nalezený roku 1999 na oppidu Manching (*Zieghaus 2000*).

Typologické členění, relativní chronologii a základní terminologii keltských mincí z našeho území, jejichž systém byl označen jako bójské mincovnictví, svým dílem zavedl R. Paulsen (*1933*). První a dosud jediný soupis keltských mincí nalezených v Čechách přinesl archeolog a numismatik P. Radoměřský (*1955*). Numismatik K. Castelin následně vyčlenil čtyři chronologické úseky ražeb mincí, které navíc rozdělil z typologického hlediska na mince hlavních a vedlejších řad (*Castelin 1965*). V 80. letech bylo na základě mincí z hrobů zpochyb-něno dosavadní kladení počátku mincí do období před vznikem oppid; počátek keltského mincování byl posunut hluboko do 3. století př. Kr. V 90. letech způsobil nástup detektorů kovů ve středoevropské keltské numismatice revoluci, která pokračuje dodnes (*Militký 2011*).

1.2.2 Historie

Nejkompletnější kompilaci písemných zpráv vážících se k protohistorické etapě dějin našeho území vypracoval J. Dobiáš. Jelikož se však antičtí autoři našemu území věnovali jen zcela okrajově a nezanechali o něm žádné detailnější informace etnografického rázu, mohl Dobiáš v přímé souvislosti s naším územím doby laténské pracovat pouze se záznamy geografického a politického rázu, jako je rozložení a pohyby kmenů (*Dobiáš 1964*). „Hospodářskou vyspělost“ našich Keltů ve svém díle pouze zběžně reflektuje, vycházejí čistě z poznatků archeologie (srov. *Dobiáš 1964*, 28).

Archeologické pozůstatky společností na území rozšíření laténské kultury však vykazují řadu společných rysů, proto si lze alespoň určitou rámcovou představu o laténském hospodářství učinit i prostřednictvím zpráv vztažených k jiným oblastem rozšíření této kultury, než jsou naše země. Povaha antických písemných pramenů umožňuje historikům v oblasti hospodářství především analýzy obchodu. Většího rozšíření doznaly závěry, které o keltském obchodě vynesli německý historik D. Timpe a rakouský historik G. Dobesch.

Timpe se zaměřil na zprávy související s Galií a do svých úvah nezahrnul archeologické poznatky o tehdejším obchodu – jak jsme si ukázali v oddíle dějin archeologického bádání, ve své době ani příliš nemohl. Ze shromážděných pramenů vyvodil, že byl praktikován pouze dálkový obchod a že cesty známé z písemných pramenů sloužily pro

osobní cestování a pro obchod, který byl pod kontrolou Římanů, Řeků a Etrusků. Hospodářské kontakty v Galii považoval za součást civilizačního importu, přičemž vzájemná výměna zboží mezi Kelty neměla překračovat hranice kmenů (*Timpe 1985*).

Dobesch vychází z antických zpráv zaměřených na Galii, ale také na některé další keltské i jiné oblasti vně římské říše. V době kdy utvářel své závěry, byly již dobře známy archeologické doklady široké směny probíhající uvnitř laténské společnosti, kterých si byl Dobesch vědom. S Timpem se proto rozchází nejenom v celkových závěrech, ale širší perspektiva mu dovoluje i diametrálně odlišnou interpretaci konkrétních zpráv, o které opřel své závěry Timpe. Dobesch pro svobodnou Galii nepopírá enormní roli římských/italských obchodníků – přisuzuje jim například zásadní roli při obchodu s otroky –, avšak v písemných pramenech rozeznává i obchodníky keltské; mnohde na stejných místech, kde Timpe argumentuje pro ty římské (*Dobesch 2002, 7–9*).

V této práci budu používat také vlastní analýzu písemných pramenů. Pro dané téma budu čerpat z děl¹ následujících antických autorů: *Xenofón* (historické dílo pro období 411–362 př. Kr.), *Polybios z Megalopole* (historické dílo pro období 264–144), *Caesar a Diodóros Sicilský* (oba zachycují období okolo poloviny 1. století př. Kr.), *Strabón a Titus Livius* (informují o období kolem zlomu letopočtu). Ti novější nezřídka čerpali informace z děl autorů z dřívějších generací – informace vztahující se ke Keltům přejímali především od Polybia a *Poseidónia z Apameie*, jehož nedochované dílo zachycovalo 1. polovinu 1. století př. Kr.

1.2.3 Etnologie, ekonomická antropologie, sociologie

Na prvním místě můžeme uvést sociologa E. Durkheima, který na konci 19. století pro vědu znamenitě popsal příčiny, průběh a formy společenské dělby práce (viz *Durkheim 2004*). Jeho synovec, sociolog a antropolog M. Mauss vydal v roce 1925 průkopnickou práci o směně v archaických společnostech (*Mauss 1999*), která je nezřídka dodnes povinnou četbou archeologů a zůstává tak velkým zdrojem inspirace pro představy o ekonomických vztazích v pravěkých společnostech. Totéž platí pro Malinowského (antropolog, sociolog, etnograf) pojednání o směnném systému na Trobriandských ostrovech, jehož součástí byla mezi společenskými vědci již legendární *kula* (*Malinowski 1922*). V následující kapitole si konfrontací s novějšími poznatky humanitních věd ukážeme, jaká úskalí skrývají díla těchto i dalších koryfejí raných stádií etnografie a antropologie.

---

¹Názvy děl uvádím v seznamu pramenů na konci práce.

Z dalšího vývoje antropologické disciplíny na tomto místě ještě zcela jistě stojí za zmínku historický a politický ekonom a filozof Karl Polanyiho, jehož dílo má pro antropologii, ale i pro archeologii dodnes velký význam. Krátce po jeho smrti byly souhrnně vydány jeho eseje a výběr nejdůležitějších částí díla (*Polanyi 1968*). Vlivné je i dílo amerického právníka a antropologa českého původu L. Pospíšila. Ačkoli je nejznámější po stránce antropologie práva, z níž mohou být pro archeology zajímavé například jeho poznatky o různých rovinách vlastnictví půdy (*Pospíšil 1997*), zasáhl i do hospodářských témat, například v jistém smyslu přelomovou prací o užívání peněz v ekonomice papuánského kmene Kapauků (*Pospíšil 1968*).

1.2.4 Ekonomie

V ekonomii bychom našli dlouhou řadu jmen, jejichž dílo silně ovlivnilo vedle politiky a společenského života také humanitní vědy. V počátcích novověkého ekonomického myšlení se dostáváme od *merkantilistů*, kteří viděli bohatství zemí v nerostných surovinách a obchodní bilanci, přes *fyziokraty*, kteří považovali za určující faktor bohatství zemí naopak zemědělství, ve druhé polovině 18. století ke *klasické ekonomii* (*Holman a kol. 2005*). Zakladatelem a zároveň nejvýznamnějším představitelem *klasické ekonomie* byl Adam Smith. Ve své nejznámější práci z roku 1776 ukázal komplexnější příčiny bohatství konkrétních zemí vyjádřené v tržních mechanismech vedených „neviditelnou rukou trhu“ (*Smith 2001*). Jiným významným představitelem klasické ekonomie byl David Ricardo. V jeho stěžejní práci z roku 1817 je zajímavé jeho pojetí pracovní teorie hodnoty, v níž vycházel z předpokladu, že směnná hodnota zboží je daná buď množstvím zpředmětněné práce ve zboží, nebo vzácností zboží – takové zboží, u kterého nelze libovolně zvyšovat hodnotu přidáváním práce – např. umělecká díla, ale i veškeré zboží vyráběné v podmínkách monopolu (*Ricardo 1956*), ačkoli od té doby již byly identifikovány i další faktory ovlivňující hodnotu zboží.

Vývoj myšlení pokračoval přes francouzský socialismus k německé historické škole. Tento směr, jehož představitelem byl např. Max Weber, charakterizuje hlavně vysvětlení ekonomického vývoje pomocí evolučních stádií. Jak socialismus, tak evolucionismus najdeme v díle filozofa a ekonoma Karla Marxe. Chápe dějiny jako vývoj ekonomických řádů, který směřuje ke konečnému stádiu – komunismu.

Rok 1871 přinesl v ekonomickém myšlení tzv. *marginalistickou revoluci*. Své dílo vydali anglický William Jevons a rakouský Carl Menger. Z jejich děl vzešly tři školy – *lausannská*, *cambridgeská* a *rakouská* –, které jsou souhrnně označovány jako *neoklasická ekonomie*. Za zmínku stojí zakladatel a nejvýznamnější představitel cambridgeské školy

Alfred Marshall. Poznatky z jeho díla *Zásady ekonomie* z roku 1890 byly plně převzaty dalšími představiteli této školy, ale silně ovlivnily i práci předních osobností ostatních škol. Když se přesuneme k rakouské škole, za její hlavní přínos lze považovat bádání o ekonomických cyklech, v čemž vyniknul například J. Schumpeter, pocházející z moravské Třešti, ale věnovali se tomu i ostatní představitelé této školy – například Ludwig von Mises.

V následných obdobích se objevily směry jako je *institucionalismus* (s čelním představitelem Thorsteinem B. Veblenem, který ve svém díle *Teorie zahálčivé třídy* z roku 1899 odhalil pozoruhodný faktor ovlivňující hodnotu zboží, tedy že lidé nekupují věci proto, že jsou dobré, ale jelikož jsou drahé – srov. *Veblen 1999*), *keynesiánství* (*Holman a kol. 2005*) a další. V této práci se objeví jak některé dílčí poznatky výše uvedených ekonomů, tak i poznatky některých v přehledu neuváděných ekonomů současných. Pro archeologii považují za dobře použitelná například všeobjímající díla Karla Marxe a Ludwiga von Misesa.

Co se týče Marxových myšlenek, jejich využívání má v archeologii dlouhou tradici. Ve světovém měřítku byl pionýrem marxistické archeologie Gordon Childe. V aplikaci Marxových myšlenek na pravěk a středověk našeho území se silně angažoval už J. Böhm ve studiích o periodizaci pravěkých dějin a také o vniku feudalismu (*Sklenář – Sklenářová 2005*, 29 a 82–83). Archeologové, včetně těch zabývajících se hospodářstvím doby laténské, využívají Marxovo dílo dodnes. Osobně čerpám pouze z prvního dílu *Kapitálu*, vyšlého poprvé v roce 1867 a nazvaného *Výrobní proces kapitálu*, neboť značná část tohoto dílu je podle mého soudu nejméně postižena zkreslením plynoucím ze záměru vykreslit dějiny jako třídní boj směřující k utopické vizi (srov. *Marx 1978*).

Ludwig von Mises, jak jsem již zmínil, je jedním z představitelů rakouské školy, která vzešla z myšlenek aktéra marginalistické revoluce Carla Mengera. Představitelé rakouské školy sdílejí mimo jiné Mengerův postoj, že ekonomové by neměli studovat jen kvantitativní vztahy, ale také podstatu ekonomických jevů. Dále zastávají názor, že těmto jevům lze porozumět jedině tehdy, když je vidíme jako výsledek konání jednotlivců a když pochopíme principy jejich chování. Tento přístup nejdetailněji propracoval právě Ludwig von Mises ve svém díle *Lidské jednání*, které poprvé vyšlo roku 1949. Ekonomii vnímá jako součást obecné teorie o lidském jednání neboli *praxeologie*². Lidské jednání je podle něj smysluplnou odpovědí ega na podmínky a stimuly z vnějšího prostředí ale i z vlastního těla, přičemž v lidském rozhodování se mísí hodnoty duševní i materiální. Je zastáncem postoje, že odpovídat na stimuly dle pravidelného vzorce je prospěšné pro zachování životních sil organismu. Lidská

---

² Termín *praxeologie* poprvé použil v roce 1890 francouzský biolog a sociolog zabývajících se chováním zvířat A. Espinas.

mysl pak není tabula rasa, nýbrž je vybavena množstvím nástrojů k uchopení reality, které předcházejí jakékoli zkušenosti.

Právě touto specifickou logickou strukturou lidské mysli, která je výsledkem evoluce druhu, se v praxeologii Mises zabývá – čistou formou jednání, nikoli jeho historicky podmíněným měnícím se obsahem. Z kategorie maximálně účelově jednajících lidí, na které se praxeologie vztahuje, vypadají jen patologicky postižení jedinci žijící vegetativním způsobem, ale také géniové, tedy nepatrný zlomek populace. Prostřednictvím pravidelností a ná-sledností ve fungování lidského rozumu a přírodních jevů a vzájemné provázanosti tržních jevů, které byly odhalovány v průběhu vývoje ekonomie, zkoumá individuální akty lidského jednání, od kterých postupuje k jednání jednotlivých lidí, čímž dochází k poznání o mezilidské spolupráci (*Mises 2006*, 11–89, 124–125, 214).

Pozitivum jeho díla, ale i rakouské školy obecně je (pomineme-li na tomto místě kritiku úvěrové politiky, jíž dala plně za pravdu teprve nedávná světová finanční a ekonomická krize), že ačkoli se zabývá historií, nečiní tak v duchu evolucionismu. Zatímco podle marxistů jsou vědci vedeni ke konkrétním invencím aktuální touhou průmyslu po určité technologii, názor rakouské školy vystihuje tvrzení, že „*historie nedělá myšlenky, ale myšlenky dělají historii*“ (*Mises 2006*, 70–75). Evolucionismus zde zmiňují proto, že může při hodnocení minulých ekonomik (nejen ekonomik) vést k apriorním předpokladům a chybným závěrům, což vysvětlím ve 4. kapitole.

Mises tedy zachází s historií oproti Marxovi o něco střízlivěji, ale jeho cíl je z globálního hlediska a hlavně z hlediska dlouhodobé udržitelnosti neméně utopický. Účelově argumentuje ve prospěch expanse západního kapitálu. Jeho ideálem je ekonomika bez zásahů, jednotlivci podřizující se většině ve jménu maximálního pokroku, resp. zvyšování obecného blaha, za postradatelné považuje například kulturní dědictví a historii (*Mises 2006*, 195–197, 451, 505, 601, 763–765). Také v jeho díle se však dá výrazně ideologicky postiženým myšlenkám, jejich celkům i strukturám, vcelku úspěšně vyhnout, jelikož při nich nedotahuje argumentaci a nezřídka přechází do ofenzivy proti potenciálním kritikům (srov. *Mises 2006*).

2. Přehled současných názorů na problematiku výživy oppid

V této kapitole představím obecné závěry, respektive předpoklady, o výživě obyvatel oppid vynášené domácími účastníky diskuze ekonomického postavení českých oppid. Na začátek jsem v zájmu zachování širších badatelských souvislostí zařadil nástin reprezentativních zahraničních názorů na ekonomickou povahu evropských oppid.

John Collis poukazuje na to, že prostorová analýza oppid naznačuje nějaký společný důvod vzniku. Tím podle něj byla „industriální revoluce“ a do jisté míry i související dálkový obchod (Collis 1995, 171–173). Peter Wells hovoří o ekonomickém účelu oppid, jež vnímá jako centrální místa s několika tisíci obyvateli a masovou produkcí řemeslných výrobků, také jako obchodní centra související jak s kontakty dálkovými (včetně těch s římskou republikou), tak regionálními. Oppidální elita si své následovníky měla získávat jako oligarchie prostřednictvím bohatství. Výroba na oppidech (a dalších soudobých centrech) měla být specializovaná a určená spíše pro obchod (Wells 1999, 52–54). Jelikož z oppid jmenuje pouze Bibracte, Manching, Kelheim a Stradonice, vztahuje toto hodnocení patrně jen na nejvýznamnější nebo spíše nálezově nejbohatší oppida.

Obdobný, byť v závěrech extrémnější pohled předložil Matthew Coleman. V prostředí oppidální elity podle něj fungovala „prestižní ekonomika“, kdežto na nižším společenském stupni oppid to byla ekonomika tržní. Oppida vysvětluje jako prestižní nástroj, v němž elita skrze bohatství, reputaci a štědrost posilovala vlastní symbolickou moc. Obyvatelstvo oppid představil jako hierarchizovanou konzumní společnost (Coleman 2008). Pro Wellsovo i Colemanovo pojetí je charakteristické, že kromě rozsáhlé výroby a exportu počítají i s nezanedbatelnou mírou importů směřujících na oppida. V souvislosti s nálezy z bavorského oppida Kelheim naznačují také možnost rozsáhlých importů masa (Wells 1993, 61 a 62; Coleman 2008, 12 a 13).

Ačkoli se na jisté míře ekonomického významu oppid zahraniční badatelé shodují, v pojetí některých archeologů jsou oppida primárně centry v politickém slova smyslu. Výrazným představitelem této linie je Olivier Büschenschütz, který považuje sídelní formu oppid i materiální kulturu tamní elity za čistě symbolické politické nástroje (srov. Büschenschütz 1992). Počítá i s tím, že oppidální elita mohla disponovat pozemky v zemědělských regionech (Büschenschütz 2006). Revize pojetí ekonomické výlučnosti oppid je ještě výraznější v hodnocení výzkumů bavorského oppida Manching. Na některých dvorcích tam byla doložena jak řemeslná výroba, tak i výroba zemědělská (Sievers 1992, 208–211). Uvažuje se také o tom, že v závěrečné fázi vývoje přešli obyvatelé tohoto oppida na způsob obživy

typický pro drobné zemědělce (*Sievers 2007,142*), i o tom, že pole mohla být lokalizována přímo uvnitř oppida (*Küster 1992*).

Již v úvodu práce jsem zmínil, že i u nás se v posledních dvaceti letech vydělily v otázce ekonomického charakteru oppid dvě hlavní názorové linie. Diskuze se plně rozběhla v 90. letech minulého století a od počátku jí dominovaly především názory Vladimíra Salače na straně jedné a Petra Drdy a Aleny Rybové na straně druhé.

V. Salač poukazuje na „extrémní polohy“ – menší vhodnost klimatických a půdních podmínek –, v nichž byla česká oppida založena, a domnívá se, že zemědělské půdy v jejich okolí by mohly být za několik generací zcela vyčerpány (*Salač 2006a, 236 a 237; 2006b; 2011, 52–54*). Všimá si, že česká oppida jsou situována výhodně z hlediska dopravy, především pak z hlediska dálkových cest (*Salač 2006a, 237*). Přisuzuje oppidům některé politické i hospodářské centrální funkce (*Salač 1993, 1996, 2006a*), zároveň ale poukazuje na to, že oppida koexistovala s jinými centry neoppidálního charakteru (*Salač 2002b, 2011*). Rovinná sídliště považuje za selské autarkie, které určitou míru závislosti požívaly jen v ohledu řemeslných výrobků (*Salač 1996*). Co se týče postavení českých oppid v rámci celého sídelního systému, zemědělsky způsobilejší nížiny si podle něj oppida nemohla podmanit politicky, ani je na sobě nemohla učinit ekonomicky závislými (*Salač 1996, 70; Salač 2011, 52–54*).

Jedním z hlavních rysů nejen středoevropských oppid byla podle tohoto autora organizace a zajištění nadregionální dopravy a obchodu (*Salač 2002a, 2006a, 2006b, 2011*). Právě obchod podle něj poskytoval oppidům výživu, které se jim nemělo v potřebné míře dostávat z bezprostředního zázemí. Na dodávkách z úrodných regionů měl být v tomto pojetí život na oppidech závislý (*Salač 1993, 1996, 2000b, 2002a, 2006a, 2006b, 2011*). Tato závislost se měla prohlubovat s vyšší koncentrací obyvatel a řemeslné výroby a měla narůstat v čase spolu se zmenšujícími se potravinovými zdroji v okolí oppid (*Salač 2006a, 241; 2011, 52–54*). Tentýž autor také poukázal na možnost, že výšinná oppida zanikla velkým dílem právě kvůli této závislosti (např. *Salač 2000b, 2002a*). Tento labilní systém oppid měl být v zásadě zaměřený na řemeslnou produkci, nadregionální dálkový obchod a akumulaci a uložení potravinových zásob (*Salač 2006b, 240*).

Na nutnost dovozu potravin myslel také Miloš Čižmář v případě Starého Hradiska (*Čižmář 2002a, 25, 29, 44*). Poukázal na „málo kvalitní půdy s nepříznivými klimatickými podmínkami“, z čehož vyvozuje, že v okolí tohoto oppida byly jako pole využívány pouze zanedbatelně velké plochy. Také upozornil, že v nálezech ze Starého Hradiska chybí součásti pluhu, ale i na to, že nalezené tulejovité motyky mohly mít obecné použití a nalezené železné

kosy sloužily spíš ke sklizni trávy. Dále si povšimnul, že stejně jako v nálezech obilí ze Starého Hradiska, i v nálezech z 20 km vzdáleného nížinného sídliště v Bořitově dominuje pšenice dvouzrnka (*ibid.*, 29). Archeobotanická zpráva z následujícího roku však ukázala, že mezi makrozbytky obilí dominoval na Starém Hradisku ječmen (*Hajnalová 2003*; Obr. 1.).

Druhá názorová linie se začala formovat po již zmiňovaném stradonickém ZAV z roku 1981. Tento výzkum zachytil dvorcovou zástavbu s neexklusivními nálezy, pročež autoři výzkumu začali pochybovat o řemeslném a obchodním potenciálu oppid. V následné publikaci sice vyjádřili nutnost ekonomických předpokladů ke vzniku oppid, mezi aktivitami prováděnými na oppidu však přisoudili klíčovou roli právě zemědělství (srov. *Drda – Rybová 1994*, 121). Za povšimnutí stojí, že právě dva roky před vydáním jejich publikace byly předloženy doklady zemědělské činnosti z oppida Manching (srov. *Sievers 1992*).

K zemědělství tíhnoucí interpretace zmíněných autorů se v následujících letech dále prohlubovaly. Dvorce na oppidech byly interpretovány ve smyslu farem (*Drda – Rybová 1997*, 90), jejich majitelé jako statkářsko-vojenská elita (*Drda – Rybová 1995a*, 140–148; *1995b*, 613; už předtím ale i *Jansová 1988*, 313). Na této elitě měla být různě závislá početná skupina lidí, aktivní především zemědělsky – na pozemcích vně oppida – a částečně se zabývající domácí výrobou na dvorcích. Specializovaným řemeslem – např. doloženým kovářstvím, výrobou šperků ad. – se měl zabývat jen omezený počet kvalifikovaných osob (*Drda 2002*, 288; *Drda – Rybová 1997*; *1998*, 169).

Dálkové styky, ale i obchodní kontakty měly ve fungování oppid podle těchto autorů okrajový význam. Oppida považují za soběstačná (*Drda 2002*; *Drda – Rybová 1995b*; *1997*, 113). Také jimi nemělo být nikterak výrazněji ovlivněno fungování venkovských sídlišť. Zároveň ale uvádějí, že oppida mohla být částečně zásobována z osad v širším regionu a to v rámci uvažované závislosti těchto osad (*Drda – Rybová 1998*, 168 a 169). K otázce obživy oppid se vyjádřila i specialistka na hospodářství doby laténské, předně na praktické a organizační stránky výroby, Natálie Venclová. These o závislosti oppid na zemědělství venkovských sídlišť není podle ní dostatečně doložena, nepřímé důkazy prý svědčí naopak pro vlastní zemědělství oppid (*Venclová 2002b*, 44).

Nově začala do diskuse přispívat Alžběta Danielisová. Česká oppida jsou podle ní výsledkem intenzifikace osídlení, která akcelerovala směnné sítě. Posun části obyvatel za hradby oppid by mohl být reakcí na nový ekonomický a politický vývoj a pravděpodobně i na změnu ve strategiích dálkových kontaktů (*Danielisová 2010*, 165 a 166). Co se týče obživy, kloní se k názoru, že tu si oppida zajišťovala převážně sama. Poukazuje na absenci jednoznačných dat ukazujících na směnu potravin. Nadto argumentuje, že případný dovoz potravin na

oppida by nepokrýval pravidelně tamní spotřebu, jelikož venkovské osady by v době sklizně nezmobilizovaly takovou míru pracovních sil, aby mohla být část sklizně uvolněna na trh. Současně zmiňuje doklady vlastní zemědělské produkce center (*Danielisová 2011*, 125 a 126). Méně příznivé podmínky v okolí oppid lze v jejím podání kompenzovat aplikací odlišné zemědělské strategie, na kterou by mohl ukazovat ječmen, pšenice špalda a větší podíl velkých hospodářských zvířat zaznamenávaný na oppidech (*Danielisová 2010*, 176).

Co se týče obchodních kontaktů souvisejících s oppidy, zdůrazňuje dálkové styky (srov. *Danielisová 2010, 2011*; srov. Obr. 2.). Podle komodit dálkového obchodu považuje ekonomiku oppid za tržní, nicméně jak upřesňuje, tržní kontakty se podle ní odehrávaly teprve nad úrovní nutného zajištění životních potřeb (*Danielisová 2011*, 125 a 126). Přestože mezi oppidy a venkovským osídlením existovaly různé druhy pout, nemělo jít o žádnou formu subsistenční závislosti (*Danielisová 2010*, 174–177).

2.1 Předběžné poznámky

Již přehled hlavních názorů mi k jejich posouzení poskytl několik předběžných východisek. V zahraničním bádání jsme si mohli všimnout dvou linií, z nichž první nadále vnímá oppida do jisté míry jako ekonomicky výlučná centra, aniž by se zabývala zemědělstvím center. Oppida považuje za nástroj elity usilující o moc prostřednictvím majetku, obyvatelům je přisuzována významná role v dálkovém obchodu a řemeslné produkci. Druhá linie vnímá oppida jako politická centra a smysl této sídelní formy hledá převážně v symbolické rovině. V interpretacích tohoto druhu nemá příliš velkou váhu obchod, zaměřují se spíše jen na řemeslnou výrobu, ale i na možnosti vlastní zemědělské výroby oppid, případně na jiné než obchodní formy jejich zásobování z venkovských osad.

Ze dvou hlavních názorových linií bádání v Čechách lze pak vyčíst, že se na zahraničním bádání nevyvíjely nezávisle. To je ještě patrnější, jestliže si v přehledu povšimneme, že ideová náplň těchto linií se začala formovat s relativně značným časovým odstupem vůči „přelomovému“ ZAV Stradonic (1981), avšak zformovala se poměrně rychle po publikaci nových poznatků o německých oppidech Manching a Kelheim. Pro diskuzi pojednávané problematiky v našem prostředí je příznačné, že hlavní názorové linie jsou od sebe výrazněji odkloněny, než je tomu v zahraničí. Neřeší otázku, zda hrál v životě oppid obchod větší či spíše malou roli. Argumentují stanoviska tak odlišná, jako je závislost na dodávkách potravin nebo naopak úplná soběstačnost. Nabízí se otázka, zda tento výraznější rozchod odráží nějaká specifika českého oppidálního prostředí.

Mezi sídlištními formami, které archeologie nazývá oppidum, panují rozdíly. Zprvč jsou tyto rozdíly patrné mezi jednotlivými územími: Například většina Británie ležela v pozdní době laténské vně území s probíhající urbanizací (Cunliffe 1991), znatelný přechod v charakteru centrálních lokalit se nacházel ale i v naší blízkosti – J. Collis poukázal na rozdíly mezi oppidy v Čechách a na Slovensku (Collis 1984). A zadruhé se jedná o rozdíly mezi jednotlivými oppidy v rámci konkrétních území: V zahraničí zahrnuje termín oppidum širokou škálu osídlení různících se velikostí, charakterem vykonávaných činností i předpokládanými funkcemi (Collis 1995, 159), některé pozdně laténské opevněné lokality se označují jen jako refugia. Česká oppida jsou zařazena do jedné kategorie a to na základě stabilního a relativně hustého osídlení, velké plochy, silného opevnění a lokalizace v krajině (Salač 2006a, 233 a 236).

Za hlavní specifičnost české (na tomto místě bez Moravy) oppidální soustavy bývá považováno rozmístění oppid, přesněji jejich chybění v nejúrodnějších regionech. Vladimír Salač píše, že oppida v Čechách se koncentrují v jižnější polovině země, a to mimo klasické sídelní oblasti kolem Labe, Vltavy a Ohře s nadmořskou výškou do 300 m n. m., což je činí výjimečnými jak vůči dřívějšímu, tak i následujícímu vývoji (Salač 2006a, 236). Bylo již ale podotknuto i to, že vnímání českých oppid jako výlučných a dočasných struktur nemusí být zcela správné. Na jednotlivých případech bylo ukázáno, že česká oppida lze chápat i jako výraz dlouhé sídelní tradice od pozdního pravěku až do středověku (Danielisová 2010).

Hovoříce o rozdílech a shodách mezi oppidy jednotlivých území a regionů, dovolím si zde vsunout vedlejší otázku: Když je na bavorské oppidum Manching odkazováno jako na příklad oppida s doloženou zemědělskou výrobou, nakolik je v tomto směru Manching pro ostatní oppida analogický? Srovnatelný je jistě v zástavbě, v níž se nacházely dvorce s doklady nejrůznější výroby (Sievers 1992). Avšak na rozdíl od českých oppid zde po roce 80 př. Kr. už nebyly opravovány hradby a také výrazně zeslábly dálkové kontakty, dokonce se uvažuje o tom, že tamní populace přešla na způsob obživy drobných zemědělců (Sievers 2007, 139–142). V. Salač poukazuje na to, že toto oppidum bylo opevněno až ke konci svého vývoje a také že se od ostatních liší polohou v terénu. Srovnává jej s centry typu Nemčice-Roseldorf a vyjadřuje potřebu sloučit kategorii *nížinné oppidum* právě s těmito centry (Salač 2011, 41–42).

Nyní se zaměřím na vztah mezi závěry jednotlivých domácích účastníků diskuse a tím, jaké jsou jejich převažující prameny, argumentace a metodika. Vladimír Salač se v teoretické rovině zabývá především otázkami obchodu a centrálních míst (např. Salač 2002b, 2006b). Právě obchod hraje v jeho podání obživy oppid rozhodující roli, přičemž zemědělství odsunul

formou apriorního předpokladu. P. Drda a A. Rybová vycházejí v interpretacích oppid hlavně z výsledků archeologických výzkumů českých (na nichž se podíleli) i některých zahraničních oppid. Věnovali se i chronologickým otázkám, v nichž si vypomohli také písemnými prameny (srov. *Drda – Rybová 1997, 1998*). V otázkách společenských a ekonomických je pro ně však příznačné, že se spokojují jedině s relativně věcnou interpretací zaznamenaných situací. Přirozeně jim tak unikají možnosti pravěkého obchodu, jehož poznání většinou vyžaduje využívání nepřímých důkazů i znalost poznatků některých dalších humanitních věd, přinejmenším pak ekonomické antropologie. Co se týče argumentace pro vlastní zemědělství oppid, vedle zahraničních analogií se tito autoři opřeli o spíše subjektivní interpretaci zástavby a plochy oppid, nálezů zemědělského náčiní a stejně tak subjektivní posouzení kvality půdy v jejich sousedství (srov. *Drda – Rybová 1997*).

Zemědělské otázky obživy oppid šířeji argumentovala teprve A. Danielisová, která se v teoretické oblasti zabývá mimo jiné subsistenčními strategiemi. Názory na ekonomiku oppid jako výlučnou oproti té venkovské vznikly podle ní proto, že byla oppida dosud testována hlavně z řemeslného a obchodního hlediska, ale prakticky ne z pohledu ekologického. Vyzvala k přehodnocení myšlenky, podle níž jsou oppida ve věci zemědělských produktů čistě příjemci zvenčí (*Danielisová 2010, 174–175*). Tohoto přehodnocení dociluje dle vlastních slov „komplexním zahrnutím archeologických, environmentálních, kulturních a sociálních přístupů.“ Obchodu však v argumentaci věnuje v rámci oněch „sociálních principů“ zcela okrajové místo.

V této kapitole jsem ukázal, že oba hlavní názorové proudy našeho bádání přibližně souvisejí s vývojem zahraničního bádání, vůči kterému se však liší výraznějším vzájemným rozchodem. Jak jsem naznačil, ten nemusí být způsobený specifičností české oppidální soustavy, nýbrž může stejně dobře odrážet specifičnost přístupu zúčastněných domácích badatelů. Vyzdvihnul jsem, že prameny a metody, na něž se jednotliví badatelé zaměřují, mají v jejich modelech zcela dominantní místo. Vzhledem k této korelaci a k velkým rozdílům obou názorových linií je třeba počítat se zkrácením všech vyjmenovaných názorů. Takovému zkrácení by se pak v modelech mělo jít vyhnout, kdyby jednotliví autoři sledovali všechny tři roviny, které jsem definoval v hlavních otázkách pojednávané problematiky uvedených na úvodu v úvodu práce, případně kdyby autoři alespoň maximálně koordinoval své modely s poznatky autorů zabývajících se problematikou z jiného aspektu. Poznatky obsažené v této podkapitole jsou předběžné a v dalším průběhu práce budou eventuálně revidovány.

3. Výživa oppid z aspektu směny

V této kapitole se paradoxně nebudu hlouběji zabývat obchodem s potravinami. Než tuto skutečnost vysvětlím, shrnu hlavní problémy studia obchodu s potravinami. Pro římskou říši se uvažuje, že potraviny, zejména obilí, tvořily až 75 % veškerého obchodu (Fellmeth 2008). S obilím i ostatními potravinami se obchodovalo i v provinciích (Jacobsen 1995). U Caesara jsem našel zprávu, která ukazuje, že obchod s obilím ovlivňovaly již tehdy stejné základní principy jako dnes, nebo lépe řečeno že ještě i dnes se obchod s obilím řídí stejnými principy. Zpráva se vztahuje k průběhu bitvy u Illerdy³. Caesar, k němuž kvůli záplavám nemohl dorazit zásobovací konvoj, byl nucen se po obilí porozhlédnout na území v okolí místa bitvy: „Vzrostla cena obilí, což se zpravidla zhoršuje pro jeho momentální nedostatek nebo v obavách před budoucí nouzí. Cena už vystoupila na 50 denárů za jednu měřici (Comentarii de Bello Civilli I, 52).“ Můžeme zde vidět, že cenu obilí tehdy ovlivňovalo v podstatě totéž co dnes, kdy po sklizni v hlavních obilnicích začínají ceny obilí nastupovat dlouhodobý pozvolný růstový trend, který pravidelně narušují až teprve určitější data o předpokládaných výnosech dalších sklizní.

V našich podmínkách je studium obchodu s potravinami komplikovanější. V souvislosti s možnostmi zásobování oppid se nabízejí příležitostné nálezy skladovacích zařízení, analýzy makrozbytků hospodářských plodin, osteologického materiálu či písemných zpráv. Nicméně jejich interpretace je komplikovaná – může se jednat o doklady vlastní produkce oppid, obchodu, zásobování ze závislých osad či hostin pořádaných pro širší komunitu (k diskuzi viz Salač 1996, 70, 74; 2002b, 27; 2006a, 238, 240; 2006b, 36; Drda – Rybová 1998, 169; Danielisová 2010, 177; 2011, 124–126; v zahraničí např. Wells 1993, 61, 62; Coleman 2008, 12).

Tyto prameny a příslušná diskuze velice úzce souvisejí se společenskými poměry doby laténské a jejich zahrnutím do této práce bych překročil stanovený rámec, tedy testování diskuze o výživě oppid z aspektu směny. Hlavním cílem této kapitoly je analýza přístupů, jakými jednotliví badatelé, vyjadřující se k výživě oppid, argumentují v otázkách směny. Abych mohl tento cíl splnit, nejdříve důkladně pojednám o všech zásadních pramenech, které se v našem současném bádání ke studiu směny v době laténské nabízejí.

---

³ Caesar proti senátu, 49 př. Kr.; Illerda toho času součást římské provincie *Hispania Citerior*, dnes město Lérida ve španělském Katalánsku.

3.1 Definice pojmů

Nejdříve považuji za nezbytné vymezit základní terminologii týkající se směny. V. Salač ve svém článku o pravěkém obchodu poukázal na to, že závazná definice obchodu není a že škála definic se pohybuje od těch, co považují jakoukoli směnu za obchod, až po vymezení uznávající za obchod např. jen směnu prováděnou specializovanými obchodníky atp. Přiklonil se k definicím, které ztotožňují slova obchod a směna a označují jimi jakoukoli výměnu statků, aby příliš úzkou definicí nevyločil některé podstatné rysy nesplňující uměle stanovená kritéria (*Salač 2006b*, 33 a 34).

V archeologické literatuře je tento přístup běžný, avšak osobně toto řešení nepovažuji za zcela ideální. Domnívám, že kdybychom v rámci archeologie označovali všechny druhy výměny statků prostě jen jako směnu nebo obchod (slovo obchod však nevnímám jako neutrální – viz níže), sice bychom si nechali široce otevřené možnosti, na druhou stranu by nám mohly unikat společenské souvislosti. A mám za to, že pokud archeolog pojednává ekonomické téma, obvykle tak nečiní z pohledu chronologicko-typologických či technologických, ale ani pro poznání ekonomických principů jako takových (čímž by prospěl především ekonomii), nýbrž pro poznání minulých společenských poměrů. Ty nám mohou unikat nebo být překrouceny i tehdy, jestliže autor sice užívá více rozlišujících termínů, ale užívá je nikoli pro rozlišení druhů směny, nýbrž ze stylistických důvodů. Může se jednat třeba o volné zaměňování tržní směny probíhající na centrech a redistribuce (srov. např. *Danielisová 2011*, 125), ačkoli obojí odkazuje na zcela odlišné ekonomické jevy i společenské souvislosti. A podobných příkladů by se našla řada.

Z tohoto důvodu a z výše popsaných úskalí si myslím, že by se neutrální termín obchod či lépe směna měl používat jen v případech, kdy nelze charakter konkrétních směnných vztahů identifikovat ani v hrubých rysech. Kde to možno je – jakkoli těchto případů může být málo –, bylo by lepší rozlišovat pravěkou směnu pomocí přívlastků nebo speciálních termínů, samozřejmě takových, které neoznačují historicky a kulturně podmíněné druhy směny.

Pro potřeby archeologie bylo vytvořeno několik modelů, z nichž patrně nejznámější počítá s 10 typy směny lišícími se především způsobem organizace, čitelným z prostorových souvislostí nalézáných materiálních položek (*Renfrew 1975*, 41–44; *Renfrew – Bahn 1991*). Přitom bylo poznamenáno, že takový model má omezenou použitelnost například pro obchod probíhající po moři (*Renfrew 1975*, 45). Podstatné je, že – jak jsem popsal v cílech této práce – případnou směnu potravin lze v současnosti uvažovat spíše jen nepřímou. Nejen v těchto intencích se k rozlišení typů směny nehodí ani tak kategorie definované na základě

prostorových souvislostí archeologicky zaznamenávaných nálezů, jako spíš ty rozlišující druhy směny podle základních druhů motivace směňujících osob. Takové kategorie často užívají ekonomičtí antropologové a sociologové. Jejich použití tudíž bude vhodné i z hlediska dalšího cíle této práce – z hlediska konfrontace současné archeologické diskuse o výživě oppid s novějšími poznatky vyjmenovaných humanitních věd.

Zatímco při uvádění údajů z prací ostatních autorů budu v práci z pochopitelných důvodů spíše zachovávat jejich universální použití slova ‚obchod‘, sám budu používat termín ‚směna‘. A bude-li kde možno hovořit o určitém druhu směny, pokusím se směnu rozlišovat termíny (či přívlasky) označujícími tři hlavní schémata, která v ekonomické integraci společnosti spatřoval Karl Polanyi: *reciprocita*, *redistribuce* a *tržní směna* (Polanyi 1968). Než jednotlivé typy definuji na základě vědeckých poznatků, rozčlením do nich pro ilustraci ekonomické aktivity, kterých se běžně účastníme v současnosti: Většinu konzumovaných statků získáváme tržní směnou. Placením daní a jejich čerpáním prostřednictvím vzdělání, lékařské péče či sociálních služeb se účastníme směny redistribuční. Široké uplatnění si ponechává i reciproční směna, především v rámci rodin. Někdy lze identifikovat více typů směny současně i v rámci jednoho směnného aktu – např. trhovec sleví nakupujícímu na základě sympatií apod.

Reciprocita je druh směny, který probíhá formou daru a kterým se vytvářejí a utužují vztahy. Marcel Mauss pojal ve svém díle z roku 1925 dar jako širokou kategorii mezilidských kontaktů (Mauss 1999). V této kategorii lze nalézt bohatou škálu skutků lišících se v míře čistoty. Zatímco u čistého daru absentuje vztah k obdarovanému (např. obdarování potřebných), u klasické reciproční směny k sobě účastníci přistupují specifickým způsobem. Například vztahy k členům vlastní rodiny či přátelům nesplňují podmínky čistého daru, ale řadí se do kategorie reciproční směny (Bauman – May 2004, 101).

Podle Polanyiho mají mezi sebou účastníci reciproční směny nějaký druh rovnocenného vztahu (Polanyi 1968). Avšak už Marcel Mauss ukázal, že dar, jenž nemůže být oplacen, ustavuje pouto závislosti obdarovaného na dárci, jinými slovy mocenskou dominanci dárce. Typické jsou v tomto tzv. závazky soutěživého typu, např. notoricky známý *potlač* (srov. Mauss 1999). Také sociolog Peter Blau, který se zabýval teorií sociální směny, ve svém díle přináší poznatek, že i ve vztazích založených na reciprocitě existují silné tendence vydělat na směně víc než druhý – akumulovat výhody a s nimi status a moc (shrnutí Keller 2004, 114). Reciproční směna se tedy neomezuje na více či méně rovnocenné partnery, ale může jejím prostřednictvím docházet ke vzniku, utužování či prohlubování nerovností.

Reciproční směna se ostatně nevztahuje jen na svazky příbuzenské či přátelské, ale třeba i politické a diplomatické.

Redistribuce je směna, která funguje jen v podmínkách, kde již došlo k nějaké akumulaci moci. Během redistribuce se se na základě určitých pravidel shromažďují ekonomické statky od členů společnosti do centra, odkud se posléze redistribuují. Příkladem je daňový systém. Redistribuční systém vyžaduje přítomnost redistribučního centra, stojí na politické moci a právech a povinnostech obyvatel (vyžaduje společenskou stabilitu).

Tržní směna se odehrává v prostředí *trhu*, kde se interakcí poptávajících a kupujících utváří cena statku, jakož i jeho vyprodukované množství. Trh se může odehrávat na pevně stanovených místech, ale třeba i formou dohod přenášených např. telefonem nebo internetem (*Samuelson – Nordhaus 2007*). Aby se jedinec tržní směny zúčastnil, musí požívat jistou nezávislost – v tom smyslu, aby mohl být motivem jeho rozhodování osobní užitek. Z výše definovaných základních typů směny je zřejmé, že jedinec směna tržní se z těch tří může označovat obchodem. Ten však i v nejvyvinutějších tradičních společnostech sloužil ke směně poměrně malé části výrobků (*Keller 2004, 15*).

Hodnota zboží a služeb je v současnosti vyjadřována hlavně prostřednictvím tržního ekvivalentu reprezentovaného především penězi. K tržní směně se ale řadí i směna barterová, což je druh přímé směny. Nefigurují v ní peníze. Zboží a služby se v ní směňují přímo. Od reciproční směny se liší tím, že stejně jako u směny peněžní, i při barteru je primárním cílem směňujících samotné zboží či služby, nikoli vytvoření nebo posílení sociálního vztahu mezi směňujícími (srov. *Heady 2005, 262–264*). S tržní směnou tak můžeme spojovat i v archeologii definovanou kategorii *reciprocita s účelem zisku*, odehrávající se mimo úzce osobní vztahy (*Renfrew – Bahn 1991, 311*). V barterové směně je cena vyjádřena směnným kurzem směňovaných komodit (např. tři kusy ovoce za jednu rybu nebo třetina ryby za jeden kus ovoce apod.), která stejně jako cena peněžní vyjadřuje např. čas a úsilí nutný k získání zboží včetně nákladů spojených s procesem směny, kam patří mimo jiné čas a úsilí vynaložené na dopravu (srov. *Heady 2005, 262–264*), také práce vynaložená na výrobu samotného zboží, na výrobu použitého nářadí, nástrojů, budov (*Ricardo 1956, 16*) na. Konečné slovo má však stejně jako u peněžní ceny subjektivní vnímání hodnoty spotřebiteli (srov. *Mises 2006, 249, 582*).

I tržní směna je cestou k akumulaci moci. V některých kulturách sice moc nestoupá přímo úměrně s hromaděním majetku. Nejruznější formy klientských systémů nás ale zpravují o tom, že značný majetek může usnadňovat hromadění výhod a sociálního statusu nepřímo – prostřednictvím směny reciproční.

V souvislosti s tržní směnou je třeba rozlišovat i následující termíny a pojmy: *Zboží* je věc, která svými vlastnostmi uspokojuje lidské potřeby. *Výrobek* je však zbožím jen tehdy, když nebyl vyroben jako životní prostředek pro výrobce samého (Marx 1978, 51–52, 176). *Nepřímá směna* je ta, do níž jsou vloženy prostředky směny. V nepřímé směně s použitím peněz sestává každý směnný akt z nákupu a prodeje (Mises 2006, 299 a 361). *Peníze* jsou druh zboží, s jehož naturální formou společensky srůstá forma ekvivalentní (Marx 1978, 84). Eliminují nevýhody výměnného obchodu, jsou jednotkou počítání, usnadňujícího oceňování a kalkulaci, jsou zásobou hodnoty, která umožňuje provádět ekonomické transakce v dlouhých časových úsecích a na velkou vzdálenost (Ferguson 2011, 27). Antropologie v rámci peněz rozlišuje také tzv. *special purpose money*, které se pojí s prestiží, bývají vnímány jako cennosti a často jsou používány k vytvoření nebo posílení sociálních vztahů (Dalton 1965, 59).

3.2 Doklady směny v archeologických pramenech pro dobu laténskou

V této podkapitole se budu věnovat pouze archeologickým pramenům dokládajícím na našem území směnu v době laténské. Na tuto bázi navážu v následujících oddílech souvisejícími interpretacemi, modely, analogiemi a archeologickou i jinou teorií.

Pravěká směna je tradičně studována hlavně na luxusních nebo i „méně luxusních“ předmětech, které se nacházejí ve velkých vzdálenostech od produkčních lokalit. Styky území naší republiky s okolními evropskými regiony máme pro dobu laténskou dobře doloženy jednak přenosem výzdobných nebo tvarových motivů (Salač – Carnap-Bornheim 1994, Drda – Rybová 1997, Bouzek 2002, Sankot 2002), technologií či idejí – „know how“ (Venclová 2002a) –, ale i předmětů samotných: importy keramiky (např. Salač – Carnap-Bornheim 1994, Cvrková – Salač 2001; římská vinná amfora – Waldhauser 1981b), psací pomůcky, chirurgické nástroje, ale i bronzové nádoby, jejichž bohatou kolekci vydalo oppidum Stradonice (Drda – Rybová 1998, 163), nebo mimořádné množství jantaru nacházené na Starém Hradisku (Čižmářová 1996), ale také na Stradonicích (Drda – Rybová 1994).

Ke studiu objemu a průběhu směny (v tomto případě tržní, ale ani redistribuční) není výše uvedené pro svou ojedinělost (s výjimkou jantaru) vhodným pramenem. Může se totiž stejně tak jednat o pozůstatky migrací individuálních osob, různých sociálních kontaktů, tyto předměty mohou představovat i věno, dary nebo válečnou kořist (Venclová 2002a, 73; Salač 2006b, 40). Pro představu toho, jak by takové směnné akty vypadaly v praxi, je ilustrativní zážitek světoznámého českého orientalisty a etnografa Aloise Musila, pronikajícího na

počátku minulého století mezi západním světem tehdy ještě nekontaktované nomády Arabského poloostrova. Jeho vysoce postavený hostitel jej vyzval, aby se v zájmu lepších vztahů obléknul „po jejich“, a poučil jej, že v každém beduínském táboře najde bílý kulatý stan obchodníka. Pak ovšem dodal: „Nic pořádného u něho nedostaneš, jako můj host a lékař musíš být pěkně oblečen (*Musil 2002, 21*).“ Chronologicky, geograficky a kulturně bližší příklad nám pro dobu laténskou zanechal Caesar, od něž se dozvídáme, že římský senát v rámci své zahraniční politiky posílal germánskému vůdci Ariovistovi mnoho darů (Caesar, *BG I, 43*).

Zvláště u nálezů nejhonosnějších předmětů bychom tak měli počítat s vysokou pravděpodobností, že se ke koncovým majitelům dostávaly spíše jako dary, než prostřednictvím tržní směny – přímé či nepřímé. I kdyby se tyto předměty tržní směny účastnily, jak již bylo řečeno, k poznání objemu a průběhu obchodních kontaktů se nehodí pro svou vzácnost.

Jako vhodné se ke studiu směny ukázaly být dislokované předměty a suroviny nalézané na nalezištích doby laténské běžně (srov. *Salač 2002b, 2006b*). Z doby kostrových pohřebišť jsou v tomto smyslu nejreprezentativnějším artiklem sáproplitové náramky. Dílny v oblasti kounovské pánve, kde se nacházejí výchozy „švartny“, vyprodukovaly od období LT B2 do LT C2 podle odhadů desetitisíce kusů náramků (*Venclová a kol. 2008a*). Jejich nadregionální distribuce je široce zdokumentována (*Venclová 1998; 2002a, 76 a 77*). V období LT B až LT C1 se běžně nalézají na kostrových pohřebištích také bronzové předměty, u nichž je třeba se související rozvětvenou směnou počítat už pro omezený výskyt ložisek cínu a mědi (*Salač 2002b, 24*).

S rozvinutou směnou je nutno počítat i v případě železa, ačkoli představy o jeho produkci u nás nejsou jednotné. Podle jednoho názoru byla produkce železa a většiny železných předmětů decentralizovaná (shrnutí *Salač 2000a*), druhý pohled umisťuje produkci železa i hotových výrobků do industriálních zón (např. *Venclová 1995, Venclová a kol. 2008b*). Za další důkaz směny můžeme v Čechách považovat skleněné náramky, perly a korále, které se podle nových výzkumů nacházejí na všech sídlištích, včetně malých osad v okrajových oblastech (*Salač 2006b, 47*) a na většině osad představují importy (srov. *Venclová 1990, Venclová – Salač 1990a, Michálek – Venclová 1994*); obdobná situace je zaznamenávána v blízkém zahraničí (např. *Seidel 2005*). Vzhledem k tomu, že ve střední Evropě fungovalo tehdy jen velmi málo sklářských dílen, je zřejmé, že se sklo muselo běžně dopravovat na velké vzdálenosti (*Salač 2006b, 47*).

Co se týče keramiky, o její distribuci přinesly bohaté poznatky především dobře prozkoumané severozápadní Čechy. Jemná keramika, jejíž produkční lokality jsou zde ojedinělé, byla zaznamenána na všech sídlištích, a to prakticky v každém objektu (*Rulf – Salač 1995*, 404) a její výskyt je potvrzen i na dvorcí v Bílině (*Waldhauser – Holodňák 1984*). V menší míře, ale i v tomto případě na všech sídlištích, byla v severozápadních Čechách identifikována jihočeská tuhová keramika (srov. *Salač 1993*, *Waldhauser 1992*, *Waldhauser ed. 1993*). Na většině sídlišť se vyskytla také středočeská struhadlovitě drsněná keramika, šedá zrnitá keramika (*Salač 2002b*, 25), pocházející ze Závisti či Stradonic (viz např. *Drda – Rybová 1997*, 97–101) a vyskytne se i keramika malovaná (*Salač 1990a*, *Holodňák 1991* citováno dle *Salač 2002b*; *Cumberpatch 1993*). Importovaná keramika je na laténských sídlištích – včetně oppid – běžně nalézána i v jiných částech Čech (srov. *Salač 1992* citováno dle *Salač 2002b*, 25; *Salač – Carnap-Bornheim 1994*). V souvislosti s keramikou známe také doklady distribuce surového jihočeského grafitu (*Venclová a kol. 2008a*, 82).

Obdobné možnosti jaké poskytnul vysoký počet ZAV prováděných v severozápadních Čechách, nabídnul na Moravě dobře prozkoumaný mikroregion kolem Pavlovských vrchů, zasažený stavbou vodního díla Nové Mlýny. V hrobech jsou zde nacházeny importované šperky (včetně sápropelitových náramků), nepřímo je doložen dovoz zlata, mědi a cínu pro metalurgické dílny. Importem je zde také mistřínská šedá keramika, naopak exportována odsud byla keramika vyráběná v hrnčířské dílně v Milovicích, která byla nalezena i na Starém Hradisku, dolnorakouském Oberleiserbergu, ale také až v Bavorsku. V milovické dílně byl také nalezen surový grafit a z nalezišť v mikroregionu jsou známy importované žernovy (shrnutí *Čižmář 2002b*, 266–267). Žernovům se budu věnovat v následujících odstavcích.

Žernovů z 3. až 1. století př. Kr. známe z našeho území stovky kusů (*Venclová a kol. 2008a*, 77 a 78). Pro svou trvanlivost, možnost dohledat původ použité suroviny i pro běžný výskyt na laténských sídlištích jsou ideálním artiklem pro studium distribučních mechanismů. Jejich rozvětvená distribuce je dobře poznána jak v Čechách, tak na Moravě (srov. *Waldhauser 1981a*, *Fröhlich – Waldhauser 1989*, *Holodňák – Mag 1999*, *Čižmář – Leichmann 2002*, 2007; *Danielisová – Mangel – Drnovský 2011*). Dvěma hlavními výrobními centry byly Malé Žernoseky v blízkosti dnešních Lovosic, produkující žernovy z křemenného porfyru (*Fröhlich – Waldhauser 1989*, 17), a Kunětická hora poblíž Pardubic, produkující žernovy z tefritického fonolitu (*Danielisová – Mangel – Drnovský 2011*, 68). Na našem území se nacházely také druhotně významné produkční lokality, které distribuovaly žernovy vyrobené z méně kvalitních surovin. Avšak na značné vzdálenosti se přepravovaly hlavně žernovy vyrobené ze surovin kvalitních (*Čižmář – Leichmann 2007*, 117 a 121).

Z nejbližších míst do Čech doputovaly žernovy až z Porýní – jedná se o exempláře z Třebušic a Starého Kolína, vyrobené z čediče, přesněji z eifelské lávy vyskytující se v okolí porýnského Mayen (srov. *Waldhauser 1981a, Wefers – Gluhak 2010*). Vzdušnou čarou jsou obě české lokality vzdáleny od výskytu uvedené suroviny cca 550 km, žernovy ale bezpochyby urazily cestu mnohem delší. Z velké vzdálenosti musely doputovat také exempláře z olivinického nebo pyroxenického bazaltu nalezené na Starém Hradisku a pocházející z Burgenlandu (srov. *Danielisová – Mangel – Drnovský 2011*, 68). Také „české“ žernovy někdy putovaly do vzdálených regionů. Žernov z Kunětické hory byl nalezen až na jihozápadním Slovensku. Ještě dál putoval jiný exemplář pocházející z Malých Žernoseků, který skončil na moravském hradišti Požaha, náležejícím púchovské kultuře (srov. *ibid.*, 68 a 69).

I pro uvedené případy distribuce žernovů však platí to, co bylo řečeno o výlučných nálezích obecně – nejsou dostatečným svědkem průběhu a objemu pravěké směny. Mnohem důležitější jsou v tomto smyslu velké počty dislokovaných žernovů, byť nedistribuované do extrémních vzdáleností. Analýzy 143 žernovů z oppida Starého Hradisko ukázaly, že 60 % tamních žernovů pochází z Čech (*Salač 2006b*, 44) – necelá polovina z celkového počtu konkrétně z východočeské Kunětické hory (*Leichmann 1998* citováno dle *Salač 2002b*, 23; *Danielisová – Mangel – Drnovský 2011*, 69). Velký počet žernovů z Kunětické hory je zaznamenáván také v oblasti Dražanské vrchoviny. Na Starém Hradisku, ale i jiných moravských lokalitách, se pak běžně vyskytují exempláře z dílen v Podkrušnohoří, ale i z Dolního Rakouska (*ibid.*). Na východě Čech, včetně oppida České Lhotice, se nacházejí především žernovy z Kunětické hory. V případě žernoseckých žernovů je na lokalitách v okruhu 20 km od produkčního centra zaznamenáváno jejich 80% zastoupení, v okruhu 30–50 km tvoří mezi nalézánými mlýny zhruba polovinu. Nacházejí se například také na Stradonicích nebo v Hrazanech (srov. *Fröhlich – Waldhauser 1989*). Bohaté poznatky přinesly výzkumy sídliště v Soběsukách, kde bylo nalezeno 189 drtidel a žernovů. U drtidel z období HD až LT B představovaly importy 37 %, zatímco u žernovů z období LT C až LT D to bylo již 66 % (*Holodňák – Mag 1999*).

Dalším artiklem vhodným k poznávání směnných vztahů jsou mince – ať už byly platidlem, nebo spíše něčím jiným (o jejich funkci v 5. kapitole). Z „exklusivních“ vzdálených importů je třeba zdůraznit hlavně obsah kolekce z Němčic. Nalezeny zde byly mince pocházející z Massalie, Thracie, Makedonie, Illýrie, Etrurie, římské republiky, Kampanie, Apulie, Bruttia, Kalabrie, Lucanie, Sicilie, Kyrenaiky, Egypta a Karthága (viz *Čížmář – Kolníková – Noeske 2008*, 676–690). V oppidálním období je pak pozoruhodná kolekce ze

Stradonic s mincemi řeckými, římskými, ale i s bronzovou numidskou ražbou krále Massinisy (srov. *Píč 1903*). Za zmínku stojí také cizokrajné mince z oppida Třísov – zaznamenány zde byly mince z Bavorska, Galie, západního Norika, naddunajského Rakouska, ale i jeden římský as (*Militký 2011*, 154).

U mincí jsem opět začal tím, co nemá ke studiu směny v době laténské kardinální význam. Nicméně konkrétně u antických mincí německé kolekce je zajímavé, že jelikož se většina z nich datuje do doby 2. punské války, uvažuje se o jejich souvislosti s vyplácením žoldnů a návratem do jejich domoviny (*Militký 2011*, 146). V takovém případě by sice šlo o doklad tržního aktu, v této práci mě však tržní směna zajímá z hlediska pohybu zboží, nikoli služeb. Daleko zajímavější jsou pro téma této práce tzv. *bójské mince*, i když je – jak si ukážeme – odsouvají domácí badatelé v modelech hospodářství doby laténské opatrně stranou. Bójské mince jsou rozšířené v Čechách, na Moravě, jihozápadním Slovensku, v rakouském Podunají, ve Slezsku a části Malopolska. Nominálově podobné měnové systémy zlatých a stříbrných ražeb v tomto teritoriu ukazují přinejmenším na ekonomické a patrně i společenské vazby, nadřazené politickým konstelacím (*Militký 2011*, 139).

Co se týče produkce keltských mincí obecně, zatímco výroba střížků byla rozptýlena, ražba byla podle současných znalostí samostatným procesem, který se řídil vlastními pravidly (*Venclová a kol. 2008a*, 80). Mincovalo se na oppidech, ale i jinde (naznačil už *Castelin 1965*; *Wells 1999*, 53 a 54). U zlatých ražeb typu Athéna-Alkis a stříbrných obolů Roseldorf-Němčice se předpokládá, že byly raženy v Roseldorfu, Němčicích a v Nowej Cerekvii (*Militký 2011*, 147). V české kotlině se mezi polovinou 3. století př. Kr. a polovinou 2. století vyskytují mince stejného měnového systému, ale s odlišnou ikonografií. Uvažuje se o tom, že byly raženy v severní polovině Čech, možná v dosud neidentifikovaných centrech (srov. *ibid.*, 148).

Z následného oppidálního období pocházejí doklady mincování z oppid. Nejlépe zdokumentována je mincovní výroba na Starém Hradisku. K roku 1995 odtamtud pocházelo 39 nalezených zlomků hliněných destiček na výrobu střížků. Podle analýz se zhruba v polovině odlévaly střížky zlaté a v druhé polovině stříbrné. Nalezeno bylo také razidlo k ražbě lící strany mincí typu Athéna-Alkis, k tomu ještě jedno razidlo nejisté (shrnutí *Čižmář 1995*) a také stříbrné střížky a zkušební olovený odražek (*Militký 2011*, 156). Z oppid v Čechách pochází početná kolekce zlomků tavících destiček ze Závisti (*Drda – Rybová 2001*, 314–316), několik málo je jich známo z Hrazan (*Castelin 1967*). Jeden zlomek tavící destičky a stříbrné střížky známe z Třísova a početnou kolekci zlomků destiček i střížků vydaly Stradonice (*Militký 2011*, 150 a 154).

Samotný výskyt bójských mincí pak můžeme sledovat jednak ve formě depotů nebo jako tzv. ztrátové mince. Depotů je z doby před oppidy známo málo, od pozdního 2. století př. Kr. se s jejich ukládáním setkáváme běžně – přesněji v české kotlině, na Moravě totiž takové nálezy zatím chybí (*Militký 2011*, 149 a 157). Přes 300 mincí poskytl dodnes dochovaný depot ze Starého Kolína (viz *Nemeškalová-Jiroudková 1998*). Uveďme také známý depot asi 700 mincí – z většiny již roztavených – nalezený roku 1877 na Stradonicích (*Radoměřský 1955*, 44–55) a především depot objevený v roce 1771 v Podmoklech, obsahující 5–10 tisíc mincí (*ibid.*, 59–60). Nejméně 10 depotů bójských mincí pochází také z bratislavského oppida (*Militký 2011*, 161) a další byly nalezeny i jinde v zahraničí: depot zhruba 300 mušlovitých 1/3 statérů nalezený v roce 1912 v Campaglia Marittima – San Vincenzo ve střední Itálii (*Nemeškalová-Jiroudková 1975*); depot 483 bójských mušlovitých statérů nalezený roku 1999 na oppidu Manching (*Zieghaus 2000*); depot 43 bójských mušlovitých statérů z maďarského Nadasd/Rohrbach; depot 122 bójských mušlovitých statérů z lokality Bačky Obrevac v Srbsku (*Militký 2011*, 158–159). Avšak rozlišit, zda byl ten který mincovní depot uložen z důvodů tesauračních nebo rituálních, je nesnadné (srov. *Venclová a kol. 2008b*, 93 a 94).

Co se týče ztrátových mincí, z předoppidálního období je jich z našeho území známo nejvíce z Němčic – přes 1000 (srov. *Čižmář – Kolníková 2006*, *Kolníková 2006*, *Čižmář – Kolníková – Noeske 2008*), ale jejich skutečné číslo musí být mnohem větší (*Militký 2011*, 142). Z oppidálního období máme nejvíce ztrátových mincí ze Stradonic. Podchyceno bylo asi 2000 mincí, z toho 1600 stříbrných. I zde je ale třeba počítat s velkými ztrátami způsobenými detektoráři (shrnutí *Militký 2011*, 150–153). Z ostatních českých oppid je známo ztrátových mincí řádově mnohem méně. Ze Závisti 16 (*Drda – Rybová 2001*, 314–316), z Hrazan jen tři ztrátové mince (viz *Castelin 1967*), z Českých Lhotic jedna a z Třisova necelých 130 (*Militký 2011*, 154). Z Moravy je několik málo mincí známo z Hostýna (viz *Kolníková 2002*) a přes 300 ze Starého Hradiska (srov. *Meduna 1970*, *Čižmář 1995*, *2002a*).

Co je pro téma této práce velmi důležité – oproti starší představě dnes již víme, že bójské mince se vyskytovaly na všech sídlišťích. Je ale problém s jejich publikací, protože mince se vzhledem ke své povaze těžko vědecky zkoumají, jelikož se z velké části nacházejí v osobních sbírkách (*osobní sdělení J. Militkého*). Pro představu zkreslení, s jakým můžeme počítat, je ilustrativní situace z oppida Třisov. Zatímco donedávna jsme odtamtud znali jen 6 mincí (*Militký 1995*, 38), mezi léty 2006 a 2011 zde profesionální průzkum detektorem kovů identifikoval 121 dalších mincí (*Militký 2011*, 154)! Na druhou stranu s podobným zkreslením jistě nelze počítat plošně. Vždyť z oppida České Lhotice známe i přes intenzivní detektorový průzkum stále jen jednu minci (*ibid.*).

3.3 Organizace obchodu na našem území v době laténské

Výše představená škála i objem dat, která archeologie pro studium směny doby laténské shromáždila, opravňují k interpretacím i úvahám o konkrétnější podobě probíhající směny. V našem prostředí se jimi pro sledované období hlouběji zabýval pouze V. Salač.

Povšimnul si, že podíl „cizích“ předmětů, respektive surovin je na každé lokalitě poměrně vysoký (*Salač 2002b*, 20–23), ale že zároveň existují lokality, kde je výskyt takových předmětů dlouhodobě vyšší (*ibid.*, 25). Například podíl importované jemné keramiky je vyšší právě na sídlištích ležících na předpokládaných cestách (srov. *Rulf – Salač 1995*). Podobný jev lze pozorovat také u žernovů. Vzhledem k jejich produkčním centrům umístěným v severní polovině Čech je možno uvažovat o tom, že mohly být přepravovány po vodě. A z výzkumů plyne, že právě na lokalitách v oblastech mimo dosah vodních toků a předpokládaných cest se nachází spíše žernovy z lokálních materiálů (*Salač 2000b*). V. Salač poukázal i na to, že na lokalitách s vyšším výskytem „cizích“ předmětů se vyskytují také luxusnější a vzácnější importy, proč se tato sídliště měla na obchodu podílet významněji než sídliště jiná.

Tato centrální místa – jako modelový příklad mu posloužila lokalita Lovosice (*Salač 1990a*, *2002b*) – hrála roli v organizaci a kontrole dálkového obchodu a jeho napojení na obchod lokální. Mnohá vyrostla v místech, která předurčily k dopravní důležitosti geografické dispozice (srov. *Salač 2002b*). Toto chápání center, vycházející z přístupu ekonomické antropologie (srov. *Polanyi 1968*), pak konfrontoval s archeologií využívanými přístupy, které modelují sídelní komory a centra pomocí polygonové metody (viz *Salač 2002b*, 29–33). Z uvedeného hlediska chápání center považuje V. Salač v době laténské za mimořádná oppida a VDC (*Salač 2002b*, 27–41; Obr. 3.). S ohledem k novějším poznatkům se v takovém schématu pro sledované období pracuje i s centry typu Němčice-Roseldorf (srov. *Salač 2011*; Obr. 4.), která se mohou eventuálně skrývat za některou archeologickou situací také v české kotlině.

Tentýž autor se věnoval také praktickým stránkám obchodu. Vzhledem k archeologicky prokázaným kontaktům oblastí, mezi nimiž se nachází širší neosídlené území, uvažuje o existenci obchodních sítí, jejichž součástí museli být nejen obchodníci či dopravci, ale i osoby zajišťující píci pro soumary, odpočívadla, další logistické jištění a bezpečnost při průchodu daným územím, kterou měla mít v kompetenci elita. Je možno uvažovat i o vymáhání různých cel, poplatků či daní (o organizačních stránkách obchodu *Salač 1997*, *1998*, *2000b*, *2002b*, *2006b*; shrnutí komunikací spojujících českou kotlinu s okolními regiony *Salač 2002a*, 350).

3.3.1 Kupci

Řešení otázek týkajících se kupců souvisí – byť velmi volně – s tím, jaké obchodní aktivity si můžeme představovat na oppidech. Existenci kupců nám mohou v archeologických pramenech doby laténské naznačovat nálezy vážek, stílů a kostěných rámečků psacích destiček. Ze Starého Hradiska známe i bronzové pečetní schránky, v osteologickém materiálu byl identifikován osel (Čižmář 2002a, 46) a oslí kosti jsou známy i ze Závisti (Beranová 1980, 88). Kupectví jako takové však nabývá pro dobu laténskou kontur spíše díky pramenům písemným. V Galii se podle historika Dobesche – vycházejí z písemných pramenů a se zohledněním novějších archeologických poznatků – obchodu přímo účastnili obchodníci, „meziobchodníci“, shromažďovatelé a rozdělovatelé produktů, přičemž na trh mohli chodit určité produkty prodávat i farmáři. Existovali podle něj i obchodníci, pro něž byl obchod základním zdrojem obživy (tj. nejen ti, co byli zároveň farmáři). Ti se měli zabývat dopravou nebo být vázáni v oppidech. Obchod byl podle něj pravděpodobně činností části nobility (viz Dobesch 2002, 15–18).

Pro prostředí římských provincií v Galii a Germánii se zdá, že regionálním obchodem se většinou zabývali místní obchodníci a dálkový byl v rukou cizích – cestujících anebo usedlých v obchodních centrech (Jacobsen 1995). Pro předcházející období je však situace velmi nepřehledná. Co se týče etnicity kupců, jak jsem uvedl již v první kapitole, Dobesch pro svobodnou Galii nepopírá enormní roli římských/italských obchodníků – přisuzuje jim například zásadní roli při obchodu s otroky. Zároveň však v písemných pramenech rozeznává i obchodníky keltské (Dobesch 2002, 7–9), a to i na místech, kde D. Timpe argumentuje pro obchodníky římské (srov. Timpe 1985). Ten však ve svých interpretacích vycházel z písemných pramenů s menším geografickým záběrem a nevzal v potaz v době vydání díla ještě nevalné archeologické poznatky o směně v době laténské (k jejich diskusi viz oddíl 1.2.2).

Analýza písemných pramenů za účelem poznání etnicity obchodníků, kteří působili v oblasti rozšíření laténské kultury, zůstává i nadále do značné míry arbitrární záležitostí, což ji činí otevřenou jak pro diskuzi badatelů současných, tak s velkou pravděpodobností i těch budoucích. Otevřenosti této otázky využiji v následujících odstavcích, přičemž začnu vlastním exkursem do písemných pramenů.

Diodórova zpráva o tažení keltského krále *Brenna* do Makedonie hovoří o tom, že vedle velkého počtu ozbrojenců, dalších lidí a dvou tisíc vozů se ho účastnilo také množství obchodníků (Bibl. Hist. XXII, 9). Také Caesarovy Zápisky ukazují, že kupci provázeli armády, římské i galské, jinde zmiňuje kupce usazené v galských městech. Někdy je využíval

jako zdroj informací, případně konstatuje, že některý kmen k sobě kupce nepouští. Většinou jsou to ale zmínky neurčité (*BG I, 1 a 39; II, 15; IV, 1; VI, 37*), ze kterých nevyčteme mnoho.

Na jiných místech Caesar ale některé skupiny lidí zainteresovaných v obchodu označuje přímo jako Římany. Tyto zmínky jsou situované do doby galského povstání, kdy byli tito Římané okrádáni a vyháněni či vražděni: římský občané, mezi nimi i rytíři, usazení za obchodem v Cénabu (*BG VII, 3*); římský občané usazení za obchodem v Noviodúnu (*BG VII, 55*); římský obchodníci usazení v haedujském Kavillónu (*BG VII, 42*); Římané doprovázející keltské vojsko vedené Litavicem a mající u sebe velké zásoby obilí i jiných potravin (*BG VII, 39*). Na římské obchodníky lze podle mě myslet i tehdy, když Římané porazili Atuataky a v následné hromadné dražbě bylo prý do otroctví prodáno 53 000 lidí (*BG II, 33*).

Pro písemné prameny, které je možno k řešení dané problematiky použít, je příznačné, že poskytují přímé a nepřímé zmínky o obchodnících římských. Keltského obchodníka nejenže nezmiňují, ale nepopisují ani jedinou situaci, která by na jeho existenci přímo ukazovala. Přitom z bohatých archeologických dokladů regionální i nadregionální směny víme, že nelze existenci vlastního keltského obchodu odmítat.

Je také otázkou, zda lze srovnatelnou míru aktivit římských obchodníků v Galii doby Caesarovy, charakterizované přítomností římské armády, přenášet i na dobu před Caesarovým tažením. V souvislosti s naším územím tuto otázku komplikuje navíc diskutabilní přenositelnost písemných zmínek o římských obchodnících působících v Galii na „naši“ společnost doby laténské. V našem bádání proto zní otázka spíše tak, zda se na zdejším regionálním a nadregionálním obchodě podílela pouze domácí populace, nebo zda lze zčásti počítat i s cizími kupci.

Podle V. Salače byl obchod na našem území kontrolován usedlými obchodníky, například elitou (*Salač 2002a, 351 a 352*). Všechny doklady dálkového obchodu ve střední Evropě podle něj mohou být kladeny do souvislosti jen s domácím keltským obyvatelstvem (*Salač 2006, 50 a 51*). Měli bychom si zde však povšimnout, že V. Salač argumentuje pro potravinový obchod distribuující potraviny z úrodnějších oblastí české kotliny do českých oppid (srov. např. *Salač 1996, 2006b*) a případná snaha zdůraznit obchodní styky v rámci české kotliny a přilehlých oblastech by byla pochopitelná. Ostatně co se týče Galie, tam V. Salač s jistou rolí římských či řeckých obchodníků počítá, jakkoli neměla být v celkovém systému rozhodující roli. Měli se snad zabývat jen dálkovým obchodem, kterým uspokojovali potřebu surovin, otroků či potravin. O významu římského a řeckého obchodu v Galii se podle něj budeme moci vyjádřit teprve na základě archeologických pramenů (*ibid.*).

Osobně bych však schopnost archeologie řešit tuto otázku ve Francii, ale ani u nás nepřeceňoval. Cizí obchodníky si lze představit různě. Z písemných pramenů například víme, že Řekové putující za obchodem do nitra skytského území využívali služeb tlumočnicků do 7 jazyků (*Smirnov 1980*, 126). Podobně si chceme patrně představovat všechny cizí obchodníky – jako cizí element. Na druhou stranu z moderní historie víme, že obchodníci vždy staví vlastní zájmy nad zájmy vlastní komunity a že se v obchodním zájmu zcela běžně vzdávají vlastní kulturní identity.

Existují náznaky, že bychom měli s něčím podobným počítat i pro vzdálenou minulost. Příklady dynamičnosti kulturního projevu kupců známe ze starověkého Předního východu, kde je studium obchodu poměrně pokročilé, neboť archeologické doklady směny tam lze konfrontovat se studiem písemných záznamů na hliněných tabulkách. Skvělým příkladem je asyrská obchodní stanice (*kárum*) na anatolské lokalitě Kültepe (starověké město Káneš) v Anatolii. Panovník žil v centru města v paláci, který byl obklopen domy lokální populace. Obchodní stanice Asyřanů se nacházela vně města poblíž jižní brány. V této stanici přechodně nebo trvale žili reprezentanti obchodníků z asyrského města Aššúr – podle předpokladu členové jejich rodin –, kteří si zde z velké části osvojili materiální kulturní projev charakteristický pro Anatolii. Nebýt studia písemných záznamů, bylo by komplikované odlišit obydlí asyrských obchodníků od místní populace (srov. *Dercksen 2004*, 103).

S přihlédnutím k tomu, že teoretické bádání v mnoha ohledech pozvolna upouští od příkrého dělení antického světa na středomořské civilizace a barbarikum (srov. *Bouzek – Ondřejová 1990*, *Dobesch 2004*), bychom měli vzít v úvahu možnost, že cizí obchodníci – ať už původem ze Středomoří, nebo z okolních částí barbarika – mohli svůj materiální projev dynamicky adaptovat i při pobytu ve sféře rozšíření laténské kultury.

V písemných pramenech ostatně nalezneme známky toho, že i pro řecké či římské obchodníky byla v obchodním zájmu příslušnost k vlastní kultuře postradatelná. Když se Scipio ve druhém století před Kristem tázal lidí z Massilie, Narbó a Korbila na cestu do Británie a nedozvěděl se od nich nic podstatného (*Pol., Hist. XXXIV*, 10, 6), je možné, že mu poradit neuměli. Co si ale máme myslet o tom, když Caesar před výpravou do Británie svolal na pobřeží mnoho kupců a nedozvěděl se od nich nic o správě v Británii, způsobu boje, ale dokonce ani o tamních přístavech (*BG IV*, 20)? Z jiných míst v jeho díle totiž plyne, že mezi Galií a Británií existovaly čilé kontakty. Odpovídá tomu ostatně i hned následující zpráva, podle níž kupci Caesarův záměr donesli obyvatelům Británie, kteří se díky tomu mohli na příchod římského vojska připravit (*BG IV*, 21). Je možné se domnívat, že Caesarovi neposkytli kupci informace proto, aby chránili stávající politickou situaci a tím přirozeně

i stávající konfiguraci obchodních kontaktů. Nelze proto vyloučit, že někteří z obchodníků mohli již v době před naším letopočtem být snad do jisté míry světoobčany své doby. Německý historik Ulrich Fellmeth ostatně poukázal na to, že dálkoví obchodníci nebyli vnímáni vyšší vrstvou římské společnosti pozitivně. Byli bohatí a vlivní, ale nedostávalo se jim uvnitř místních společností významného postavení (*Fellmeth 2008*).

Jinými slovy domýšlet si původní kulturu konkrétních kupců nemuselo být vždy snadné ani pro jejich současníky. Rozhodně pak můžeme očekávat, že ani budoucí archeologie ve věci etnické či kulturní identifikace kupců nepřinese jasné výsledky. Co se našeho území v době laténské týče, sice pravděpodobně můžeme odmítnout roli středomořských obchodníků v regionální směně, ale uvedené úvahy o jejich naprosté absenci i ve směně dálkové nejsou vzhledem k nastíněné proměnlivosti kulturního projevu kupců zcela správné. Nelze pak například vyloučit ani to, že k nám bylo ze Středomoří dováženo víno, kterému se v interakci mezi Řeky či Římany (a v dřívějším období Etrusky) a barbarikem přikládá velký význam (srov. *Dietler 1990*). Dva zlomky amfory na víno ze Stradonic takový pravidelný obchod doložit nemohou, ale v našem bádání již bylo poukázáno na to, že pokud by na naše území bylo víno dováženo, kvůli peřejím by tomu nejspíš nebylo po řece Vltavě, ale spíše po zemi⁴. V takovém případě připadají v úvahu i jiné obalové materiály než amfory (srov. *Drda – Rybová 1998*, 164).

Je ale třeba si položit otázku, zda by mohlo případné pozitivní nebo negativní zjištění přítomnosti kupců, které by šlo ztotožnit se středomořským kulturním prostředím, výrazněji měnit představy o směně v naší době laténské. Pro zdůraznění směny probíhající v rámci české kotliny není vyloučení případných obchodních kontaktů úzce souvisejících s jižním prostředím klíčové. V rámci studia takové směny, která přesahovala českou kotlinu maximálně do sousedních oblastí nebo vůbec, by bylo vhodné se zaměřit na možnosti potenciálních důkazů kupců, jejichž činnost by se odehrávala v tomto geografickém rámci. Zásadní roli bychom v této otázce měli přisoudit obchodovanému sortimentu.

Pro prostředí římské říše se oproti dřívějším představám ukazuje, že většina kupců obchodovala s rozmanitým sortimentem (srov. *Jacobsen 1995*). V úvahu je možno vzít i obchodníky, kteří se kromě vlastního obchodu osobně zabývali i jinými činnostmi úzce

---

⁴ Pro Gallii byl v písemných pramenech pro přepravu zboží či zásobování zdůrazňován význam řek (Diodóros, *Bibl. Hist.* V, 25; Strabón, *Geógr.* IV, 1, 2; Caes., *BG I*, 16). Diodóros píše, že víno se v Galii dopravovalo po splavných řekách, v rovinatých územích však na vozech (*Bibl. Hist.* V, 26). V římské říši doby císaře Augusta podle nejnovějších odhadů převažovala pozemní doprava na vozech z více než 90 % (srov. *Fellmeth 2008*). Z prostředí římských provincií v Galii a Germánii víme, že doprava po zemi byla mnohdy upřednostňována, přestože byla obecně nákladnější (*Jacobsen 1995*).

souvisejícími s obchodem. Například ve výnosu císaře Claudia se dozvídáme, že obchodníci s obilím byli někdy zároveň staviteli i majiteli lodí (*Tenney 2004*, 159).

Pro „naši“ dobu laténskou by byly úvahy o profesním záběru obchodníků předčasné. Nepanuje úplná shoda ani v tom, jestli u nás profesionální obchodníci zcela odtržení od zemědělství, respektive výroby obchodovaného zboží vůbec existovali. Písemné zprávy, které bychom v tomto ohledu mohli na naše území vztáhnout, k dispozici nemáme. Nicméně informace tohoto druhu mohou obsahovat i archeologické prameny. Nyní se již dostávám ke stěžejnímu bodu tohoto oddílu. Mám za to, že právě profesionálního obchodníka jako jediného ze všech osob zainteresovaných v obchodě můžeme za určitých podmínek v archeologických pramenech eventuálně rozpoznat. Chtěl bych zdůraznit, že zájem na identifikaci takového případného obchodníka je pro studium směny velmi žádoucí. Příímý doklad specializovaného obchodníka by totiž znamenal, že musíme přijmout některé pokročilejší rysy tehdejší směny, o nichž se v současnosti pouze diskutuje.

Úvaha mě vede k tomu, že na profesionální obchodníky můžeme myslet v souvislosti s nerituálním uložením předmětů, které lze považovat za zboží, ovšem jen za těchto podmínek: Jedná se o předměty takové různosti, aby bylo možno vyloučit, že jde buď o dodavatele zboží (jehož by šlo s velkou mírou pravděpodobnosti spojit i s podílem na zemědělské výrobě), nebo o osobu, která byla současně producentem onoho zboží. Druhou podmínku spatřuji v tom, aby u zboží šlo pomýšlet na takovou celkovou hodnotu, abychom mohli vyloučit obchodníky „nižšího řádu“ (i ty by šlo snadněji spojit s aktivní rolí v zemědělství).

Evidovat a případně revidovat interpretaci již nalezených depotů z doby laténské v této práci nemohu. Je však pravděpodobné, že identifikovat depot splňující uvedené podmínky nemusí být v praxi vůbec možné. Neznamená to, že bychom se o jeho identifikaci neměli pokoušet. Spíše bychom měli tím obezřetněji dokumentovat a posuzovat okolnosti uložení depotů, také zda obsažené předměty nesou stopy užití apod.

Část výše popsaných podmínek – konkrétně různost zboží a velkou celkovou hodnotu – by mohl splňovat například depot 10–12 železných kos uložených na Hostýně pod ležákem z žernovu. V tomto případě se uvažuje o uložení rituálním, protože kdyby mělo jít o úkryt, mohl by být k přikrytí použit obyčejný kámen (srov. *Danielisová – Mangel – Drnovský 2011*, 70). Nicméně u tohoto i u podobných nálezů je možno interpretační stanoviska rozšířit. Například v tomto případě je otázkou, jaký význam by se měl přikládat tomu, že byl v depotu přítomen pouze ležák a nikoli i běhoun. Není vyloučeno, že i samotný ležák by si uchovával jistou část původní obchodovatelné hodnoty žernovu.

3.4 Směna v otázce výživy oppid

V této podkapitole se zaměřím nejdříve na doklady směny, které přímo souvisejí s kontakty mezi oppidy a venkovskými sídlišti. Srovnám příslušné interpretace. Přístupy jednotlivých badatelů následně podrobím analýze.

3.4.1 Archeologické doklady kontaktu oppid s venkovskými sídlišti

Z archeologicky zachytitelných artiklů jsou v tématu kontaktu oppid a venkovských sídlišť nejdiskutovanější předměty související s výrobou a zpracováním železa. Podle A. Rybové a P. Drdy se hutnilo v malém poblíž zdrojů ložisek, zatímco podle kováren a dílen metalurgů při bránách oppid a na dvorcích se domnívají, že profesionálové zpracovávající kovy se stahovali do oppid. Část kvalitních železných nástrojů – např. vyvinuté zemědělské nástroje – měla z oppid proudit na venkov (srov. *Drda – Rybová 1998*, 159–160, 168, 169, 171), ale vycházejí z širokého spektra železných výrobků (115 tvarově a funkčně určitelných typů včetně nadstandartního vybavení) nalezených na oppidech (*Drda – Rybová 1997*, 96–103) srovnaných s těmi z kompletně prozkoumaného sídlišti v Radovesicích měla rozhodující část kovových produktů oppid nacházet odbyt opět v rámci oppid a její širší spektrum nemělo být distribuováno mimo lokální trh (*Drda 2002*, 289).

N. Venclová však poukázala na to, že mezi bohaté spektrum kovářských výrobků z oppid a stejně tak bohaté doklady tamní kovářské výroby nelze klást rovnítko, jelikož chybí výrobní mezistupně – polotovary, jaké jsou známy například z Manchingu (*Sievers 1992*, 196) –, který by jednoznačně určily, co se v kovárnách na našich oppidech opravdu vyrábělo (srov. *Venclová 2002b*, 39).

Dva hlavní modely výroby a distribuce železa jsem v krátkosti představil už v minulé kapitole. Vladimír Salač si všímá výskytu strusky na českých laténských sídlištích, z čehož vyvozuje, že se na nich běžně pracovalo se železem (*Salač 1990b*, 208–232, *1996*, 62). Oproti dřívějším názorům, podle nichž oppidum jako centrum řemeslné výroby zásobovalo produkty ostatní sídliště (srov. např. *Collis 1995*, 171; *Wells 1999*, 52 a 54), počítá spíše s decentralizovanou produkcí nejen železa, ale i železných nástrojů, ačkoli připouští i existenci dílen specializovaných na vysoce kvalitní výrobky (*Salač 1996*, *2000a*). Měla existovat rozvinutá distribuce surového železa, poháněná mimo jiné značnou potřebou železných předmětů na oppidech (srov. *Salač 2002b*, 24).

R. Pleiner přitom ale poukázal na to, že menší atypické formy strusky je nemožné rozeznat od strusky kovářské (*Pleiner 2000*, 254–255), která může vznikat v kovářské výhni

během opracování železné lupy. Za strusku vzniklou eventuálně při kovářském zpracování železné lupy označil například strusku nalezenou v Radovesicích v objektu 304 (Pleiner 1993). Je třeba také uvést, že právě železná lupa bývala v minulosti jednou z obchodovaných forem železa. Uvažuje se o tom, že železo mohlo být v této formě obchodováno i v době laténské (Drda – Rybová 1998, 115), případně že mohly být obchodovány železné tyčinky, jaké byly nalezeny v Radovesicích a Mšeckých Žehrovicích (Pleiner 1993, Pleiner 2006, 23–39).

S obchodováním železné suroviny ostatně počítá model N. Venclové, která se vyslovila pro masovou výrobu železa v industriálních zónách (Venclová 1995, 1999, 2001, Venclová a kol. 2008b). Z již uvedeného stanoviska, že z oppid neznáme výrobní mezistupně, ale i pro nemožnost určit, zda venkovští kováři předměty a nástroje vyráběli, nebo je jen opravovali (Venclová 2002b, 39), soudí, že z industriálních zón nebylo ve velkém exportováno jen surové železo, ale i hotové nástroje. Minimální železný majetek jedné vesnické komunity v době laténské (srov. Dreslerová – Venclová 2007), v níž se počítá s jedním neplně specializovaným kovářem, měly podle odhadů ročně udržovat dvě tavby v peci se zahloubenou nístějí (Venclová a kol. 2008b, 265 a 266). Uvažuje i o tom, že konkrétně kovářské dílny na oppidu Závist (srov. Drda – Rybová 1995, 596–602) mohly být z jedné předpokládané industriální zóny, konkrétně z hutnického regionu Říčanska, zásobovány surovým železem (Venclová a kol. 2008b, 277–279).

Výše jsme mohli vidět, že každý z modelů distribuce železa pro dobu laténskou má slabiny, ale také to, že i v této problematice se od sebe jednotlivé názory dost liší. I tak je ve všech – explicitně či implicitně – obsažena pro téma kapitoly důležitá konstanta: Na jedné straně máme velmi kvalitní železné nástroje, které byly podle předpokladů na většinu venkovských sídlišť dováženy, na straně druhé máme dílny na oppidech, které kvalitní železné nástroje produkovaly. Jak jsme si ukázali, přímý důkaz k produkci těchto výrobků na našich oppidech chybí, přesto lze uvažovat o tom, že část kvalitních železných nástrojů mohla na venkov putovat z kováren na oppidech. Tyto železné předměty musíme chápat jako doklad interakce mezi oppidy a venkovskými sídlišti (v souvislosti s kovo zpracujícími řemesly tuto interakci dokládají i důvodně předpokládané dodávky dřevěného uhlí na oppida – srov. Drda – Rybová 1998, 169; Venclová a kol. 2008b). Železné předměty vyráběné na oppidech by pak mohly figurovat jako jedna z možných protihodnot v případném zásobování oppid potravinami z venkovských sídlišť.

Co se týče keramiky, z oppid neznáme nálezy hrnčířských pecí, tamní keramická produkce se však obecně předpokládá. Každé oppidum mělo svéráznou tradici výroby kera-

miky (*Drda – Rybová 1998*, 157–159). Nejspecifičtější je produkce velmi kvalitní šedé zrnité keramiky, která byla podle všeho vyráběna na Závisti (např. *Otava – Přichystal 1989*, 121), podle P. Drdy a A. Rybové se v LT D1 přesunula část produkce do Stradonic (*Drda – Rybová 1994*, 101–102). Tato, ale i ostatní na oppidech vyráběná keramika – jemná i užitková točená na kruhu, v případě Hrazan v o něco větší míře také v ruce robená – měla podle autorů, kteří vycházejí z keramických nálezů učiněných na oppidech, význam pouze v lokálních trzích oppid. Pro kontakty s venkovem neměla mít žádný výrazný význam (srov. *Drda – Rybová 1997*, *Drda 2002*, 289–293), podobně jako to předpokládají pro železné výrobky. Nicméně už jsme si ukázali, že keramika z oppid se vyskytovala i na venkovských sídlištích (viz 3.2), jakkoli se její kvantita může zdát relativně zanedbatelná.

Kontakty mezi oppidy a venkovskými sídlišti dokazují i další artikly, např. importy žernovů, kterým jsem se již blíže věnoval (viz 3.2). Je nutno počítat také s tím, že venkovské osídlení dodávalo oppidům četné druhy surovin pro řemesla vykonávaná na oppidech: pro zpracování bronzu (pravděpodobně kvůli lepší nabídce surovin nejvíce ve Stradonicích – *Drda 2002*, 289), dřeva, kůže, kožešin, drahých materiálů jako zlato, stříbro či jantar, pro topení, výrobu keramiky i železných nástrojů, stavbu i opravy hradeb (srov. *Drda – Rybová 1998*, 159, 160, 169; *Čížmář 2002a*, 25 a 28; *Salač 2006b*, 48, 2011, 22–54; *Danielisová 2010*, 171). Ve velkém množství jsou na oppidech nacházeny také skleněné náramky i surové sklo – nejrozsáhlejší soubor skla pochází ze Stradonic – na žádném oppidu ale není doložena výroba skla (např. *Venclová 1990*, 2002b, 39; *Drda – Rybová 1998*, 159–160).

P. Drda a A. Rybová jsou ochotni uvažovat také o tom, že z venkova na tržiště oppid a do tamních dvorců putovaly přírodní produkty jako ryby, zvěřina, med, lískové ořechy, lesní a luční plody, koření, dále pletené výrobky, len, lýko, lana, mošny a sítě (*Drda – Rybová 1998*, 170), ale i o tom, že opačným směrem putovala kvalitní keramika⁵ a teoreticky také kvalitní pestré textilie a výrobky ze skla (*ibid.*, 171).

Přes všechny doložené nebo více či méně důvodně předpokládané kontakty mezi oppidy a venkovskými sídlišti je třeba vyzdvihnout, že různá oppida udržovala s vnějším světem kontakt v různé míře. V Čechách jsou v tomto směru výjimečné především Stradonice a Závist; Stradonice byly také nejvýznamnějším centrem peněžního oběhu (*Militký 2011*, 150). Uvažuje se například o tom, že výjimečnost Závisti a Stradonic pramenila z jejich lokalizace mezi surovinovými a zemědělskými oblastmi (srov. *Salač 1996*, 76).

V případě srovnatelně významného moravského Starého Hradiska hraje podle numismatických nálezů a jantaru, směřujícího odsud do římského republikánského prostředí,

---

⁵ V podobných případech bohužel nelze určit, o jaké kvantitě nebo druhu směny ten který autor zrovna uvažuje.

významnou roli kontakt v severojižním směru (*Čižmář 2002a*, 46). Čistě z pohledu mincí se však jeví, že toto oppidum udržovalo intenzivní kontakty s českým územím, ale v porovnání se Stradonicemi udržovalo méně intenzivní kontakty se vzdálenými oblastmi (*Militký 2011*, 155). Při této příležitosti učiním malou odbočku, když se vrátím k již uvedenému nálezu kostí osla ze Starého Hradiska (*Čižmář 2002a*, 46). Kdybychom je s ohledem k informaci z písemných pramenů, že obchod s jantarem byl částečně v domorodých rukách (*Dobesch 2004*, 20), ale i k výše odkazovanému poměru nalezených importovaných mincí automaticky spojili raději s domácím obchodem, respektive obchodníkem, mohli bychom se zmýlit.

Nátura osla je náchylná na klimatické podmínky. Zatímco v jižnějších zeměpisných šířkách je to čilé a energické zvíře, na kterém lze jezdit, v našich podmínkách se mění ve zvíře pasivní až tvrdohlavé (*osobní sdělení Jana Pargače*⁶ i srovnání vycházející z vlastních pozorování) – v nám dobře známý symbol lenosti a hlouposti. Pokud by bylo v naší zeměpisné šířce vůbec možno používat osla jako soumara, jistě by to bylo oproti jiným alternativám značně problematické. Pravděpodobnější je, že osel sem doputoval a zesnul jako soumar (nebo zboží?) přímo z jihu.

Mám za to, že ačkoli je v archeologickém studiu obchodu rozhodující především kvantita a prostorová distribuce nálezů, některé ojedinělé nálezy přece jen mohou leccos vypovědět o charakteru kontaktů. Ať se jedná o nález takového depotu, který by šlo interpretovat jako doklad specializovaného obchodníka (viz 3.3.1), nebo třeba o kosti osla nevyklučující přítomnost cizího kupce, jsou-li chápány v náležitém kontextu. Jistě by stálo za to, abychom se podobným způsobem zamýšleli i nad některými jinými ojedinělými nálezy.

Hlavním poznatkem podkapitoly je pro tuto práci skutečnost, že kontakt mezi oppidy dokládá široké spektrum předmětů, další se předpokládají. Některé z nich mohly eventuálně figurovat jako protihodnoty v případném dovozu potravin na oppida. Různý význam, jaký těmto dokladům přisuzují jednotlivé modely, bude předmětem následujícího oddílu.

3.4.2 Srovnání přístupů ke směně v jednotlivých modelech

Začnu přístupem, který obchodním kontaktům přikládá spíše malý význam. A. Rybová a P. Drda se sice vyslovili pro to, že řemeslnické dílny na oppidech vytvořily konkurenční prostředí (*Drda – Rybová 1998*, 160), avšak jak je patrné už z předchozího oddílu, dosah tohoto „lokálního trhu“ měl být značně omezený. Píší, že venkovská řemesla dokázala tamní poptávku po základních věcech uspokojit, také že oppida venkovský život

---

⁶ PhDr. Jan Pargač, CSc. – k roku 2012 zástupce ředitele Ústavu etnologie FFUK, specializující se mimo jiné na ekonomickou antropologii.

nijak nepoznamenala – současně ale uvádějí, že venkovská řemesla nemohla kvalitním výrobkům z oppid konkurovat (srov. *ibid.*, 168 a 171). Celkově vzato podle nich hrála řemeslná výroba a směna v ekonomickém životě oppid jen „určitou menší roli“, neboť základem mělo být zemědělství k zajištění „adekvátního množství potravy“ jakožto „esenciálního zájmu společnosti“ (Drda 2002, 293).“ Již ve 2. kapitole jsem uváděl, že i A. Danielisová klade tržní kontakty oppid teprve „nad úroveň nutného zajištění životních potřeb“ (Danielisová 2011). Poukazuje také na to, že z venkova neznáme důkazy, že by tam byla výrazná poptávka po luxusním zboží (Danielisová 2010, 177).

Druhý přístup přisuzuje směně v hospodářském systému doby laténské o poznání větší důležitost. Podle M. Čižmáře, který předpokládá nutnost dovozu části potřebných potravin na Staré Hradisko (viz 2. kapitola), byly řemeslné výrobky produkované na tomto oppidu distribuovány jednak do blízkého okolí, jednak byly předmětem dálkového obchodu (Čižmář 2002a, 25).

V. Salač na základě archeologických dokladů o směně hovoří o tom, že každé sídliště se mohlo napojit na nadregionální distribuci zboží (Salač 1996, 63–64; 2002b, 23; 2006b, 48), ba že účast na takové směně byla s ohledem k pokročilé dělbě práce nezbytností k získání některých nástrojů, vybavení domácnosti, ale i dalších věcí (srov. Salač 2002b, 26). Specialisté měli fungovat jen v centrech, kde se mohl zformovat nadvýrobek jako protihodnota k jejich výrobkům (Salač 1996, 75; podobně i Buchsenschutz 2006, 62). Rovinná sídliště označuje V. Salač za selské autarkie, které však nebyly zcela nezávislé řemeslně. Se vznikem oppid a rozvojem produkce center a obchodní sítě si měla moci volit, zda si konkrétní předměty koupí nebo s většími či menšími obtížemi vyrobí (Salač 1996, 72). Co se týče možností venkovských osad poskytovat za dovážené zboží protihodnotu, uvažuje o poskytování surovin, ale v případě běžných zemědělských osad s neprokázanou řemeslnou výrobou je podle něj nutno předpokládat, že vedle přírodních produktů exportovaly především potraviny (Salač 1996, 72, 2006, 48; viz Obr. 5.).

Jak je patrné již z předchozího oddílu, všechny uvedené přístupy mají určité slabiny. P. Drda a A. Rybová hovoří o tom, že výrobky vyráběné na oppidech nacházely koncové uživatele převážně jen na oppidech. Jak jsem již uvedl, absence nálezů polotovarů z oppid takový přístup podle N. Venclové problematizuje (srov. 3.4.1). V. Salač směrem vůči přístupu uvedené dvojice autorů poukázal na to, že není jisté, zda je způsob argumentace založený na kvantitě nálezů metodicky zcela správný – jak dodal, množství nálezů odráží i způsob zániku sídlišť (Salač 2011, 54–55). Nelze tedy vyloučit, že ve vesnických sídlištích mohl být počet výrobků z oppid vyšší, než jaký zaznamenáváme – mohla by k tomu vést případná vyšší

recyklace v provozu těchto sídlišť, ale například i takové zánikové podmínky, že si obyvatelé s sebou odnesli použitelné předměty jinam, případně že po nich plochu někdo vysbíral a některé předměty využil.

V případě A. Danielisové a jejího pohledu na interakci oppid a vesnických sídlišť by měl být zvážěn zase uvedený argument, který možnost takové interakce minimalizuje tím, že na venkově není doložena žádná výrazná poptávka po luxusu (srov. *Danielisová 2010*, 177). Máme si představovat, že v případné výraznější interakci oppid a venkovských sídlišť měli být venkované příjemci luxusních výrobků, pro něž se v pravěku obecně uvažuje o velké roli v prezentaci a symbolickém zvýraznění moci elity? Přinejmenším stejně tak dobře můžeme uvažovat, že pokud by venkovská sídliště něco pravidelněji přijímala, byly to spíše předměty s menším symbolickým významem, případně i zcela běžné předměty – eventuálně i z méně dochovatelných materiálů nebo, jak již bylo podotknuto, z recyklovaných materiálů – a vyloučit nelze ani spotřební zboží; krom toho bych chtěl připomenout, že dnes musíme v interakci obou sfér počítat i s jistým pohybem mincí (srov. 3.2). Proti přístupu V. Salače naopak stojí eventualita, že poptávka běžných zemědělských venkovských osad po dovážených výrobcích mohla být uspokojována produkcí sídlišť v industriálních zónách (srov. 3.4.1).

Ve srovnávaných přístupech jsme si mohli všimnout některých společných rysů – například všichni počítají s nutností dovozu určitých zásob –, nicméně rozdíly, které byly v této práci vyzdvíženy už na několika místech, mezi nimi převažují. Ukázali jsme si, že přístup, který argumentuje pro vlastní zemědělství oppid, přisuzuje obchodu obecně spíš marginální význam. A přístup uvažující o závislosti oppid na dodávkách potravin přisuzuje obchodu v rámci hospodářství doby laténské naopak velmi důležitou roli.

3.5 Analýza poznatků kapitoly o výživě oppid z aspektu směny

V průběhu práce jsem několikrát poukázal na to, jak je přístup jednotlivých modelů ovlivňován prameny, se kterými autoři pracují. V zásadě by pak mohlo platit, že kdyby jednotliví autoři použili současně všechny druhy pramenů, s jakými se v dané problematice v současnosti pracuje, a kdyby ve stejné míře pracovali s konkrétními výsledky zahraničního bádání, byly by jejich závěry víceméně podobné.

Nicméně poznatky této kapitoly, zaměřené na směnu, mě přivedly k závěru, že v řešené diskusi by účastníci pravděpodobně nepřišli ke stejným závěrům ani v ideálním případě nastíněném výše (použití stejných pramenů atd.). V modelech argumentujících pro

vlastní zemědělství oppid je co se týče směny vidět, že vedle archeologických a jiných pramenů jsou v modelech závěry autorů notně ovlivněny i osobní subjektivní percepcí fungování ekonomických systémů a obchodu. K tomuto tvrzení mě přivedl především následující nesoulad, který vyvstává z argumentace P. Drdy a A. Rybové uvedené v prvním oddíle této kapitoly: Na jednu stranu uvádějí některé výrobky, které mohly z oppid putovat na venkov, současně vyjmenovávají nejrůznější suroviny a přírodní produkty (mezi nimi i některé přírodní potraviny), které se musely na oppida dovážet. Na stranu druhou se brání obchodu nebo jiné formě zásobování oppid potravinami produkovanými zemědělstvím.

Nesoulad by v jejich představě nebyl přítomen, pokud by dokázali náležitě zdůvodnit, proč považují v rámci směnného systému např. med za diametrálně odlišný druh zboží, než jakým je třeba obilí. Toto rozdílné chápání není podloženo ani archeologickými nálezy, teoretickým bádáním, ani není blíže argumentováno. Kdyby autoři chtěli, mohli by se v popsané situaci stejně tak subjektivně rozhodnout pro opačný předpoklad – tedy že přírodní produkty jako med si obyvatelé oppid obstarávali výhradně sami v bezprostředním okolí oppida (a třeba je i exportovali), zatímco obilí musili importovat. Tento opačný předpoklad by nebyl o nic méně „logický“ než ten, pro který se jmenovaní autoři rozhodli.

V podkapitolách 3.2–3.4 jsem shrnul doklady pro směnu v době laténské. Jestliže jsou tyto doklady zahrnuty do archeologických interpretací, o existenci rozvinuté směny nemůže být pochyb (srov. *Salač 2006*). Archeologické doklady směny, které přinesly tři uplynulé dekády, nejsou v zásadním rozporu ani s dřívějšími představami o směně v době laténské – spíše jen korigují poměr v rolích jednotlivých typů sídlišť. Již J. Filip před půl staletím napsal: „*Obchodní styk byl živý a rychlý. Používal různých dopravních prostředků: soukromý movitý majetek jednotlivců rychle vzrůstal a byl v domech chráněn důkladnými dveřními zámky (Filip 1996, 108).*“ Navíc je třeba si uvědomit, že v žádné společnosti, která směňovala poměrně širokou škálu výrobků (a která používala i mince – o funkci bójských mincí později), nebyly ze směny vyloučeny produkty zemědělství. Je to záležitost natolik obecná, že analogii by měl bezpochyby uvést naopak ten, kdo by nějakou společnost s vyloučením zemědělských produktů z relativně rozvinuté směny přeci jen našel. V případě autorů argumentujících pro vyloučení zemědělských produktů ze směny probíhající u nás v době laténské k ničemu takovému nedošlo.

Rozhodně není vhodné, aby bylo proti výše shrnutým dokladům argumentováno pro méně rozvinutou formu směny, z níž byly navíc zcela vyřazeny zemědělské produkty, jenom na základě dedukce, že taková forma směny lépe odpovídá předloženým hospodářským modelům, jejichž součástí je i aktuálně rozšířená představa o společnosti doby laténské na

našem území – společnosti s vojensko-statkářskou elitou v čele (o tom, že je tato představa navíc založena pouze na interpretaci dvorců vyskytujících se na oppidech a na interpretaci plochých kostrových pohřebišť z předcházejícího období, ani nemluvě). Ostatně jak ve své sbírce příběhů z dějin archeologie napsal Karel Sklenář: „*Přizpůsobování výkladu každé podrobnosti předem přijatému modelu, ať už vzniklému před výzkumem nebo v jeho průběhu, je odvěkou chybou archeologů a těžko se jí brání i ten nejzkušenější* (Sklenář 2000, 212).“

Pokud se v archeologii hovoří o ekonomickém tématu, přinejmenším pokud se jedná o klíčové momenty modelů, nemělo by se používat provizorní metodologie založené na vlastním úsudku, odtržené od poznatků jiných humanitních věd, kterým jsou ekonomická témata vlastní. Domnívám se, že přístup, který argumentuje v ekonomických otázkách s málem přímých archeologických důkazů automaticky pro představu „primitivnější“⁷ (méně rozvinuté) pravěké reality, nemůže být nadále chápán jako výraz zdravé vědecké skepse.

Přivedlo mě to k úvaze o důvodech, které v naší disciplíně badatelům umožňují zastávat představu „primitivnější“ ekonomické reality i tehdy, když svou úvahu v lepším případě doprovodí jen minimální argumentací ekonomických jevů a když tak činí nezávisle na archeologických a jiných pramenech, respektive někdy i jim navzdory. Příčinám tohoto jevu se budu věnovat v následující kapitole, kde také konfrontuji přístup argumentující pro méně rozvinutou podobu směny s novějším studiem ekonomických jevů v humanitních vědách.

---

⁷ Tento přístup se v archeologickém, ale i v historickém studiu minulých ekonomik označuje jako *primitivistický*. Proti němu stojí přístup *modernistický*.

4. Neopodstatněné preference méně rozvinuté směny – důsledky, příčiny, korekce

Jak jsem nastínil na konci minulé kapitoly, v této kapitole se budu věnovat příčině, která badatelům umožňuje, aby v nerozhodných případech automaticky – někdy i apriorně nehledě na archeologické prameny – volili pro studované období představu „primitivnější“ ekonomické reality. Následně primitivistický přístup konfrontuji s novějšími poznatky humanitních věd, které se zabývají studiem ekonomických jevů.

4.1 Systémové příčiny podhodnocování směny (nejen) v době laténské

Co se týče sledovaného období, již zběžným pohledem lze v archeologickém a historickém bádání spatřit několik možných příčin uvedeného jevu: Zčásti může jít o přirozenou koordinaci interpretací s názory respektovaných zahraničních badatelů (na úskalí tohoto jevu jsem upozornil v podkapitole 2.1 v případě možné inspirace našeho bádání výsledky výzkumů bavorského oppida Manching).

V souvislosti s podhodnocováním směny bych na tomto místě uvedl příklad z práce slovnutného britského badatele Johna Collise, jehož názory mají pro bádání o naší době laténské velký význam už proto, že studoval mimo jiné v Praze. V článku *The First Towns* z roku 1995 konstatoval, že „*prostorová analýza urbanistických sídlišť mimo středomořskou zónu naznačuje nějaký společný důvod jejich vzniku*“. Říká, že jako možná příčina se nabízí obchod, jelikož v Galii koreluje hlavní období vzniku oppid s enormním rozvojem obchodu, dokumentovaným obrovským množstvím importovaných amfor. Také uvažuje o tom, že i Caesarem popisované konflikty keltských kmenů mohly souviset s obstaráváním protihodnot nabízených Římanům. Následně však obchod jako příčinu vzniku oppid vylučuje, jelikož v době objevení se prvních „československých“ oppid ještě obchod nebyl vyvinutý. Za důvod vzniku oppid proto označil rozvoj výroby (srov. *Collis 1995*, 171, 173). Jak jsem ale ukázal v dějinách bádání (viz 1.1), od 90. let se v našem bádání velmi rozmnožily poznatky jak o centrech fungujících před oppidy, tak i o směně, probíhající v předoppidálním období.

Zavítat zde musím také ke klasikovi studia antického hospodářství M. I. Finleymu, podle něhož se v římské společnosti obchodovalo jenom s luxusním zbožím určeným pro elitu, což argumentuje vysokými náklady na transport. Není od věci zmínit, že města římské říše považuje za hospodářsky soběstačná (srov. *Finley 1973*). Jiný slovnutný badatel zabývající se antickým hospodářstvím M. I. Rostovtzeff, který využil i archeologické prameny, však

obchodu přisuzuje rozhodující roli, mimo jiné považuje města za závislá na fungujícím obchodě (Rostovtzeff 1957). Nověji rozvinutou podobou antického obchodu argumentoval také již zmiňovaný G. Jacobsen (1995), ale i U. Fellmeth (Fellmeth 2008). Že byly představy o obchodě soustředěném pouze na luxusní zboží a jemnou keramiku mylné, ukázaly nálezy z některých vraků lodí ve Středozemním moři, které převážely pestrý sortiment zboží od vína přes olej, rybí omáčky až k jemné keramice a kovům (Jacobsen 1995).

Podstatné zde ale je, že když Finley ze směny vyčlenil tehdy ještě neprokázané „neluxusní“ zboží čistě na základě úvahy o vysokých nákladech na dopravu, projevil neznalost základních principů fungování obchodu. Pokud existuje ve společnosti s fungující směnou po nějakém zboží poptávka a dozví se o ní osoba zainteresovaná v obchodu, pokusí se ji uspokojit nehledě na náklady na dopravu. Ty se totiž odrazí ve výsledné ceně. Ostatně jak odkryl sociolog a ekonom T. Veblen, lidé kupují věci ne proto, že jsou dobré, ale protože jsou drahé. Obyčejný člověk si může koupit relativně obyčejnou věc, která když je dostatečně nákladná, přinese mu stejnou společenskou prestiž, jakou přinese příslušníkovi elity koupě například uměleckého předmětu (srov. Veblen 1999). Neměla by pak překvapit ani zpráva od Diodóra, který píše, že někteří obchodníci byli schopni vyměnit amforu vína za otroka (Bibl. Hist. V, 26).

Poslední příklad nikterak nesouvisí s dobou laténskou, nicméně je natolik pozoruhodný, že jej zde musím uvést. M. Oliva přináší ve své publikaci o těžbě rohovce v Krumlovském lese následující interpretaci pozůstatků těžebních aktivit: „*Poprvé jsme svědky davových pracovních akcí, postrádajících praktický smysl, ovšem přispívajících ke stmelování obyvatelstva ve společensky i kulturně složité době.*“ Následně tyto „praktický smysl postrádající aktivity“ označil za prostředek k vybití společenské energie a srovnal je s budováním megalitických konstrukcí v jižní Anglii, na nichž se podílel lid KZP (Oliva 2005, 168). Jakoby autor nechtěl v této konkrétní interpretaci vůbec připustit, že ačkoli by tyto aktivity jistě neprobíhaly bez nashromážděné společenské energie (podmínka rozsáhlé těžby), primárním faktem, se kterým je třeba při interpretaci této situace pracovat, je následná distribuce rohovcových štípaných nástrojů (důvod těžby).

M. I. Finley, podhodnocující směnu kvůli nákladům na dopravu, aniž by vzal v úvahu roli možností a osobní motivace koncových zákazníků, stejně jako P. Drda a A. Rybová, kteří ve svém modelu neopodstatněně ze směny vyloučili zemědělské produkty, ale i M. Oliva, který se v uvedené práci pokouší symbolicky interpretovat rozsáhlou ekonomickou aktivitu, se dopustili stejného omylu – domnívali se buď, že jsou jejich vlastní představy o ekonomických principech srovnatelné s metodologií a poznatky věd, které se důkladně zabývají

ekonomickými tématy, případně že jsou jejich vlastní ekonomické představy alespoň dostačující. Jakou percepci ekonomických jevů však může mít průměrný archeolog, respektive historik? Jak napsal V. Salač v trefném článku, vycházejícím z pozorování ekonomických aktivit odehrávajících se na různých sférách současného města Frankfurtu: *„Alespoň trochu pozitivní odpověď na otázku, zda vůbec můžeme porozumět pravěkému obchodu, se hledá jen velmi obtížně. Jak tedy máme jako archeologové přistupovat k problematice pravěkého obchodu? Zřejmě v neposlední řadě s pokorou (Salač 2008).“*

Sám se k bádání o směně v době laténské vyjadřuji s pozice člověka, který má vlastní zkušenost s produkcí i prodejem různých zemědělských produktů, zkušenosti z pracovní pozice v prostředí finančních institucí, ale i zkušenost se správou vlastního obchodního účtu na mezinárodní měnové burze (tzv. *Forex*), přičemž jsem si osvojil analýzu trhu – technickou (aplikace matematických nástrojů na cenové grafy) i fundamentální (rozbor přírodních, společenských a politických dat ovlivňujících trh). Se záměrem porozumění primitivnějším formám obchodu jsem využil cestu po Indii k simulacím „kupeckého“ jednání v prostředí prostých jakékoli institucionalizace trhu. Krom toho jsem vykonal přechody nejvýše položených himálajských úseků hedvábné stezky, kde náklady na dopravu jistě narůstaly do astronomických rozměrů, aniž by to snižovalo vytížení této komunikace nebo škálu putujícího zboží. Probíhaly zde tak rozsáhlé přesuny zboží, že vedle centrálních míst se na organizaci obchodu podílela i hustá síť klášterů.

Pro potřeby práce je však stěžejní, že jsem se seznámil se základní antropologickou, ekonomickou a sociologickou literaturou. V úvodu práce jsem citoval V. Salače, podle kterého je ve fázi interpretace lidského jednání v archeologii využívání ostatních humanitních věd nutné (srov. *Salač 2006b*, 36). Zde bych chtěl tuto důležitou tezi ještě zdůraznit dalšími dvěma citacemi. Z. Smetánka napsal, že pokud jsou lingvistika, ikonografie, etnografie nebo písemné prameny používány jednotlivě, jsou samy o sobě slepé. S rozvojem specializace jednotlivých věd o člověku se podle něj v průběhu 20. století dospělo k situaci, kdy *„se v Čechách stalo překročení hranic mezi nimi téměř svatokrádeží.“* Jak dodal, nemá-li však archeologie zůstat *„na rovní zbožíznalectví nebo antikvářství, musíme se přes hranice archeologie opatrně se všemi riziky neustále odvažovat (Smetánka 2010, 42–43).“*

O této důležité stránce archeologické metodologie bylo také konstatováno: *„Čím více pramenů máme k dispozici při studiu kulturněhistorické situace, tím je zřetelnější, jak zkreslující je jednostranné hodnocení (Matoušek – Sýkorová 1998, 748).“* Dodali, že žádná archeologická metoda, která vychází z plného uvědomění specifických vlastností archeologických pramenů, nemůže sama změnit archeologa v historika – tím že se člověk stane pouze

tehdy, bude-li používat metody historiografie (srov. *ibid.*, 767). Totéž jistě platí i ve vztahu archeologie k humanitním vědám studujícím ekonomické jevy. Archeologové využívající při interpretacích ekonomických jevů poznatky a prameny humanitních věd se obracejí k bádání etnografů, sociologů a antropologů, nezdá se k písemným pramenům a v některých případech také k pracím ekonomickým.

Někteří badatelé automaticky preferují primitivistická řešení v nerozhodných případech často i tehdy, když poznatky uvedených přístupů využívají. Jak ukáži níže, jedním z hlavních důvodů je skutečnost, že archeologové nespécializující se na ekonomická témata získávají základní představy o směně v minulých společnostech z prací nejčasnějších koryfejí etnologického a sociologického bádání. Díla jako *Maussova Esej o daru (1999)* nebo Malinowského *Argonauti západního Pacifiku (1922)* jsou v naší disciplíně nezdá se dodnes uváděna jako povinná četba a se železnou pravidelností jsou předmětem studentských referátů či seminárních prací, přestože z nich sami antropologové, sociologové a ekonomové pro jejich překonanost již nečerpají.

4.1.1 Úskalí svědectví písemných pramenů

Ještě než pojednám úskalí využívání nejstarších etnologických, sociologických, ale i ekonomických děl, zaměřím se na úskalí využívání písemných pramenů, které do interpretací rovněž mohou vnášet nemalé zkreslení. Předně je třeba říct, že studium starověkých zpráv o barbarských Galech a Germánech z časů římského císařství ovlivňovalo naše představy o podobě života nejstarších předků již ve starožitnickém období archeologické disciplíny – do sklonku 18. století (*Sklenář – Sklenářová 2005*, 12).

Doba laténská je první pravěká etapa, v níž se na naši kulturní sféru poprvé začaly vztahovat písemné zprávy, ačkoli vlastní písemnictví z této doby z našeho území není známo. První zprávy antických autorů o kulturách mimo středomořskou kulturní zónu vnesly nový element do interpretací společenských a politických struktur, bojovníků, migrací kmenů, některých centrálních sídlišť, rituálních praktik, potažmo náboženských systémů. Zpráv odkazujících na hospodářství Evropy mimo středomořskou zónu však přinesli antičtí autoři poskromnu. Při práci s těmito zprávami je třeba navíc počítat s různými druhy zkreslení: Za prvé notoricky známé *interpretatio Romana*, resp. *interpretatio Graeca* – pojmy označující především ztotožňování antických božstev s božstvy jiných kultur. Specifický výklad cizích kultur, v němž si autoři neznalost cizího prostředí vynahrazují znalostí kultury vlastní, je běžný ještě i dnes, například v cestopisné tvorbě. Pro dobu laténskou se toto zkreslení nemu-sí omezovat jen na charakteristiky cizích božstev, můžeme si povšimnout i toho, že např. Caesar

popisuje vrstvy galské společnosti stejnými termíny, jaké reflektovaly rozvrstvení společnosti římské.

Pro téma této kapitoly jsou však klíčová zkrácení, která vedou nikoli k připočítávání cizích kultur k těm středomořským, ale k představám o ostatní Evropě jako o doméně barbarů. Je třeba si uvědomit, že zprávy i výklad směřující k představě „barbarika“ se rodily ruku v ruce s vojenskými akcemi (Keltů, Germánů a dalších) namířenými proti bohatým středomořským centřům. V souvislosti s nestabilitou a krizemi římského císařství se později objevily i tendence nabádat prostřednictvím etnografických zpráv k návratu k původním hodnotám, vycházejícím z rustikálního prostředí. Můžeme se jen domýšlet, nakolik byl například Tacitův výklad Germánů ovlivněn nejistou situací v říši ve 2. polovině 1. století po Kristu.

Ještě zásadnějším vlivem vedoucím v souvislosti s písemnými prameny k „barbarizujícím“ představám není zkrácení, které je v nich obsaženo, či specifická interpretace jednotlivých zpráv, nýbrž případná úplná absence či neznalost jejich produkce na konkrétním území. Neznáme-li z písemných pramenů politické dějiny příslušné společnosti, jeví se nám „primitivnější“ než jiná soudobá společnost, která je v souvislostech politických dějin známa. Například chetitská kultura byla před rozluštěním chetitštiny hodnocena jako kterákoli jiná pravěká středoevropská kultura, avšak po rozluštění písma a chetitštiny jsou Chetitě považováni za velmoc plně srovnatelnou s Egyptem (*Matoušek – Sýkorová 1998, 747*).

K samotnému používání písma se přistupovalo jedině v souvislosti s látkou, kterou se nevyplatilo zapamatovat – tedy např. při vedení hospodářských knih, nikoli pro zapisování básní (*Dobesch 2004, 13, 15; Nissen – Damerow – Englund 1933*). Ze stejných důvodů přistoupili k využití písma i keltské Helvetiové, když sepsali v řeckém písmu pro potřeby tažení seznamy, které v jejich táboře později našli Římané (srov. *BG I, 29*). Co se týče naprosté absence písemnictví, v tomto ohledu je podle G. Dobesche třeba, abychom se osvobodili od „strnulého evolucionismu“. Sama absence písemnictví podle něj nepoukazuje na primitivnost. Na příkladech argumentuje, že neznalost psaní není jeho odmítnutí kvůli neschopnosti, ale vědomé setrvání ve vlastním kulturním profilu (*Dobesch 2004, 14 a 15*). Co se týče směny, konkrétně směny tržní, v Indii jsem se důkladně seznámil s tím, že i v nejkomplicovanějších obchodních operacích je vedení písemných záznamů směle suplováno kolektivní pamětí v rámci velmi dynamických sociálních vztahů, jaké si v našem byrokratizovaném ekonomickém životě dokážeme jen stěží představit.

V souvislosti se středoevropským historickým a archeologickým bádáním o době laténské můžeme uvažovat o tom, že vliv na primitivizující přístupy mohlo mít jak zkrácení

plynoucí z rozdělení světa v pracích antických autorů (v pracích vztahujících se ke kulturně příbuzným územím, jakým byla Galie), tak i úplná absence či neznalost písemné produkce na vlastním řešeném území. Těmto vlivům se historické a archeologické bádání bránilo tím nesnadněji, že bylo prostřednictvím antropologie ovlivňováno společenskými ideologiemi podceňujícími novověké mimoevropské kultury, což bude předmětem následujícího oddílu. Abych to shrnul, archeologické bádání dlouho chápalo „barbarský svět“ jako periferní zónu, jež pasivně přijímala impulsy z vyspělejší jižní Evropy. Dnes je však již tato představa neudržitelná (viz např. *Bouzek – Ondřejová 1990, Bouzek 2002, Venclová 2002a, 80; Dobesch 2004*).

4.1.2 Zkreslení plynoucí z nejstarších etnologických a sociologických prací

Důvody k obezřetnosti při práci s díly raných koryfeů některých humanitních věd, sepsanými v 19. a první půli 20. století, nejsou až tak odlišné od těch, na jaké jsem upozornil v souvislosti s písemnými prameny. S počátkem novověku a pronikáním západních států do ostatních částí světa se začal rodit koloniální obraz světa a všeobecně rozšířené evropské ideologie k mimoevropským kulturám subjektivně přistupovaly jako k něčemu zcela primitivnímu. Ideu nadřazenosti západních hodnot začaly postupně přijímat i samotní příslušníci kultur, označených za primitivní.

Dříve než jsem si prostřednictvím diskuze pojednávané v této práci uvědomil vliv starších novověkých myšlenkových schémat na archeologické bádání, zaregistroval jsem hluboké příčiny takových schémat v souvislosti s celosvětovými společenskými a ekonomickými tématy obecně. Za příčinami je třeba zajít minimálně ke vzniku občanských společností a národních států souvisejících s francouzskou revolucí. Oproti dřívějšímu stavu začala v humanitních vědách tehdy velmi působit skutečnost, kdy se počali v atmosféře občanské společnosti prosazovat především takoví badatelé, kteří mohli vůči širokým vrstvám nových občanských společností srozumitelně prokázat svou společenskou užitečnost. S tím souvisel jednak postupný ústup klasických vzdělavců a nárůst vědní specializace, pro řešené téma je zde však důležité, že v humanitních vědách doznaly celospolečenského rozšíření především takové přístupy, které apelovaly na běžné lidské ego – obrovský společenský vliv zaznamenaly především socialistické ideologie legitimizující touhu nových dělnických vrstev po slušných životních podmínkách (nejvíce myšlenky K. Marxe), ale i filosofie které naopak jedincům umožňovali, aby se vůči širokým vrstvám vyhradili vlastní výjimečností (např. filosofie F. Nietzscheho).

Hlavní je, že především od 19. století měly oba proudy společené tíhnutí k evolucionismu (evoluční meliorismus byl v 19. století přijímán téměř všeobecně – *Mises 2006*, 621). V duchu socialistického proudu byla historie vysvětlována tak, aby mohlo být argumentováno, že moc lidu je konečným stádiem dějinného vývoje lidské společnosti. V zemích s početnými koloniemi, jako byla Velká Británie (velké obliby ale doznal zvláště později i v Německu), přišel ke slovu zase již zmíněný přístup, který je možno pracovně označit za „koloniální“. Jeho charakter dobře vystihoval název básně Rudyarda Kiplinga *Úděl bílého muže*. Pod vlivem koloniálního přístupu (který později plynule přešel v dělení na vyspělé země a země třetího světa, které přes mediální obraz odráží více příslušnost či vyčlenění ze západních hodnot, než životní úroveň obyvatel) se někteří badatelé snažili vytvořit takové dělení lidských dějin, aby se za završení vývoje považovaly naopak v jejich chápání nadřazené západní kultury, společenská zřízení, mentality, ekonomiky. Podle L. Pospíšila⁸ tkví důvod tíhnutí západních ideologií k evolucionismu ve výrazném pěstování duality, kterou antropologové zjistili ve výrazné míře zejména v západních kulturách, zatímco v jiných společnostech se s jasně definovanými antagonismy, jaké jsou běžné v naší kultuře, neselekali (*osobní sdělení L. Pospíšila*).

Zatímco motivace socialistických i „koloniálních přístupů“ byly různé, obojí při práci s lidskou minulostí, případně i se soudobými mimoevropskými kulturami, v rámci předem přijatých modelů účelově potlačovalo a zvýrazňovalo různé rysy studovaných kultur. Jak si ukážeme níže, týkalo se to i otázek hospodářství. Ještě před tím ale řeknu pár slov o evolucionismu.

Není pochyb, že lidské společnosti se v čase vyvíjejí, avšak evolucionistické přístupy lze rozhodně odmítnout, jelikož vývoj lidských společností není lineární a ani nesměřuje vždycky kupředu. V historii si můžeme povšimnout obecného jevu, že inovace přicházely velmi často v sériích, a tudíž častěji v závislosti na změnách společenského vývoje, než že by nový společenský vývoj zapřičiňovaly (srov. *Mises 2006*). Civilizační vývoj pak nelze vnímat jako celek, ale jako soustavu celé řady linií a sfér, které se vyvíjejí do značné míry nezávisle. Některé mohou zaznamenávat rozvoj, zatímco jiné upadají. V lidské minulosti ostatně pozorujeme – především pak my archeologové, kterým se ke studiu skýtá široký chronologický kontext –, že ani dosažená úroveň technologické vyspělosti není ničím pojištěna a že i devoluce je poměrně častým jevem.

---

⁸ Prof. PhDr. JUDr. Leopold Pospíšil, Ph.D. – emeritní profesor Yale University, specialista a průkopník v antropologii práva.

Obsáhlejší úvod tohoto oddílu jsem sepsal jako kontext, v němž je třeba vnímat práce prvních etnografů, sociologů, ekonomů, ale i filosofů zabývajících se otázkami minulého hospodářství. Je třeba zdůraznit, že šlo o dobu, kdy jedním z klíčových zájmů humanitních vědců byla právě snaha identifikovat a definovat nejprimitivnější stádia vývoje lidské společnosti – ať už v minulosti, nebo v některých soudobých kulturách. Primitivní éru popisovali například Jean Jacques Rousseau a Bedřich Engels, ale i jiní, aniž by se většinou s „divochy“ kdy sami setkali (srov. *Mises 2006*, 147), případně lze u badatelů pozorovat neporozumění nejen mimoevropským kulturám, ale i životu obyčejných lidí jako takových. Lucien Lévy-Bruhl, filosof stojící u počátků sociologie a etnologie, ve svém díle z roku 1922, rozdělil lidské způsoby uvažování na „západní“ a „primitivní“, jinými slovy kategoricky odlišil myšlení primitivních lidí od civilizovaných. Když hovoří například o komunikaci Afričanů, která se podle něj točí jen kolem jídla, žen a úrody (srov. *Lévy-Bruhl 1999*), neuvědomuje si, že jeho (ale i ne jeden náš) venkovští současníci neřešili o nic víc. Pokud by na takovém základě mělo být africké myšlení primitivní, spadala by do této kategorie i velká část lidí západní civilizace.

Představy o životě „divochů“, zakládající se na přírodním hospodářství, byly silně ovlivněny zápisky, které si v 18. století vedl anglický mořeplavec James Cook. Tyto představy ve svém díle z roku 1925 překonal Marcel Mauss. Avšak v jeho pojetí měly civilizace fázi, kde neexistovala prostá výměna statků, nýbrž se vše odehrávalo směnou reciproční (*Mauss 1999*, 12, 99, 100). Důkaz pro tuto představu nepřinesl, z písemných pramenů izoloval reciproční směnu u společností, u kterých většinou probíhala současně i směna tržní, a přítomnost tržní směny v souladu s dobovým myšlením ignoruje i u pojednaných společností popsaných etnografy. Barterovou směnu, která se od darů liší tím, že primární zájem směňujících je získání zboží či služeb bez ohledu na budování vzájemného vztahu (*Heady 2005*, 262), Mauss neřešil. Za tržní směnu považoval pouze takovou, která se uskutečňovala prostřednictvím peněz (srov. *Mauss 1999*, 97, 98). J. Pargač se o Maussově knize vyjádřil slovy, že kdyby nebyla přeložena do češtiny, vůbec nic by se nestalo (*osobní sdělení J. Pargače*).

Dílo Bronisława Malinowského zase velmi zprofanovalo reciproční směnu šperků zvanou *kula*, přestože na Trobriandských ostrovech současně probíhala i barterová směna *gimwali* (srov. *Malinowski 1922*). Na konci své kariéry reflektoval některé slabiny své práce tím, že se stále zajímal hlavně o „opravdové divochy“, jako o „reprezentanty doby kamenné“ (*Malinowski 1935*, 479–481). Povšimnout bychom si zde měli také práce B. Lauma, vystudovaného archeologa, který se později obrátil k hospodářským tématům.

V roce 1933 předložil sbírku citátů z etnografických prací, které ukazovaly, že mnoho primitivních kmenů považovalo hospodářskou soběstačnost za přirozenou, nutnou a mravně dobrou (srov. *Laum 1933*).

Jak je z předchozích odstavců patrné, studium minulých ekonomik tíhlo v dané společenskovední atmosféře všeobecně k primitivistickým výkladům. Za charakteristické můžeme považovat, že pro minulost byla vyzdvihována role reciproční směny (ještě předtím panoval z nedostatku etnografických dat mýtus o divoších provozujících přírodní hospodářství, v němž člověk s nikým nesměňoval a spoléhal se pouze na vlastní síly a přírodní zdroje) a směna tržní byla považována za jakýsi moderní fenomén, pro jehož existenci je třeba nejrůznějších civilizačních podmínek.

V průběhu 2. poloviny 20. století postupně docházelo k velice výrazným revizím dřívějších představ. Erozi představ o divošství dobře vyjadřuje otázka: „*Je divochem člověk, který umí z paměti počítat do set i tisíců*“ (*Pospíšil 1968*)? Konkrétní formy směny začaly být kladeny hluboko do lidské minulosti.

Tak například u Kungů (Křováků), u nichž by jakožto u lidí žijících ze společenského a technologického hlediska v nejprimitivnějších podmínkách, předpokládali první zainteresovaní badatelé existenci přírodního hospodářství, byla prostudována směna založená na recipročních i redistribučních principech (srov. *Shostaková 1993*, 74–78). Reciproční směna byla identifikována dokonce i u primátů. Při studiu vztahů mezi šimpanzi, které se projevují vzájemnou péčí o srst, se ukázalo, že z vůdčích samců jsou úspěšnější ti, kteří se nespolehají jen na agresivitu, ale kteří vyhledávají pro tlupu zdroje potravy. Získávají tím větší podporu samic a tím i pevnější pozici v hierarchii tlupy (např. *Gomes – Boesch 2011*). Také se prokázala výhodnost *tandemové směny* mezi sousedními populacemi produkujícími odlišné potraviny a zboží (srov. *Peterson 1978*, 344–348).

Totéž se týkalo i trhu. Když jsem na začátku předchozí kapitoly definoval tržní směnu, uvedl jsem, že aby se jí jedinec mohl zúčastnit, musí mít ve svém rozhodování možnost osobního užitku. Obdobně se vyjádřil již Marx, když hovořil o tom, že majitelé zboží s věcmi ze své vůle volně nakládají a navzájem se uznávají za soukromé vlastníky (*Marx 1978*, 98, 165). Ve směně se vlastnictvím myslí jeho kontrola, nikoli právní úpravy (*Mises 2006*, 611), ačkoli ani případnou vyspělost právních úprav nelze pro minulost zcela zavrhnout (srov. *Pospíšil 1997*). Výměna výrobků probíhá podle Marxe v bodech, kde přicházejí do styku jednotlivé rodiny. Různé obcíny nacházejí v okolní přírodě různé výrobní prostředky a různé životní prostředky, což při styku obcí přirozeně vyvolává vzájemnou výměnu výrobků, tedy jejich pozvolnou přeměnu ve zboží (*Marx 1978*, 349–350). Jak napsal, výroba a oběh zboží

mohou existovat i tehdy, když je převážná masa výrobků určena bezprostředně pro vlastní spotřebu (*ibid.*, 176).

Mises později zdůraznil, že trh není instituce ani místo, ale proces jedinců spolupracujících v rámci dělby práce. V dějinách západu podle něj po rozrušení rodových společností neexistovala regionální ani národní soběstačnosti (*Mises 2006*, 238, 296, 297). Polanyi později konstatoval, že reciprocita, redistribuce i tržní směna se v praxi objevují v různých sektorech a stupních většiny ekonomik a často ani nelze vybrat směnný vzorec, který je pro danou ekonomiku dominantní. Trh je podle něj prastarý, i když do 19. století podle něj nehrál v ekonomickém životě nikde určující roli (*Polanyi 1968*, 149); existenci tržních míst vylučoval například pro ranou Mezopotámii⁹, což bylo pozdějšími důkazy vyvráceno (srov. *Gosden 1999*, 110–111). Následně byly „nevyvinuté“ ekonomiky podle míry významu trhu rozděleny na ty bez trhu, ty s „okrajovými“ trhy (příkladem je *gimwali*) a na ty, kde trh hraje dominantní roli (*Dalton 1965*, 51, 52, 60). Podle současných názorů je situace, kdy nějaký způsob uspokojování lidských potřeb tvoří osu celého sociálního života, historickou výjimku (*Keller 2004*, 17).

Co se týče vztahu přímé tržní směny, tedy směny barterové, její praktikování je tím nesnadnější, čím více druhů zboží se ve směně pohybuje. Kde není snadné spárovat správné směnné partnery, kteří nabízejí to, co druhý poptává, je výhodnější používání peněz (*Heady 2005*, 264–265), které jsou universálním zbožím (*Marx 1978*, 103). Peníze mají ale i další výhody: jsou jednotkou počítání, která usnadňuje oceňování a kalkulaci, současně jsou zásobárnou hodnoty, která umožňuje provádět transakce po dlouhou dobu a na velkou vzdálenost. Peníze musí být dostupné, mít trvalou hodnotu, být zaměnitelné, přenosné a spolehlivé (*Ferguson 2011*, 27). Marx zdůrazňoval předurčení drahých kovů pro funkci všeobecného ekvivalentu směny (*Marx 1978*, 102, 134), dnes ale víme, že tutéž funkci mohou dobře plnit i třeba hliněné žetony, virtuální peníze, v některých částech Evropy se platilo zrnky pepře, veverčími kůžemi (*Ferguson 2011*, 29–32), v některých částech Asie a Afriky ulitami mořských plžů *kauri*, v Mikronésii velkým kamennými kotouči (*Davies 1994*).

V ekonomické antropologii bylo zavedeno rozlišování peněz na ‚all purpose money‘ a ‚special purpose money‘. Druhá jmenovaná kategorie obsahuje peníze, které se pojí s prestiží. Slouží k některým účelům jako běžné peníze, avšak v nekomerčních situacích. Často slouží k vytvoření sociálních vztahů nebo brání jejich rozpadu, případně ke zvýšení

---

⁹ Pro pozdější období již známe z Babylonu rafinovaný systém půjček, z doby Chammurapiho i něco jako složený úrok (*Ferguson 2011*, 32).

prestíže. Jejich peněžitost tkví v tom, že jsou potřeba k platbám (*Dalton 1965, 51, 59*), nikoli však k platbám tržním, ale k platbám v rámci reciproční směny. Od peněz, které jsou prostředkem směny tržní, se odlišují tím, že nebývají dělitelné a není u nich kladen důraz na přenosnost (*Dalton 1965, 51, 59*). Je však třeba zdůraznit, že ne všechny neobvyklé peníze jsou ‚special purpose money‘. Například bavlna či tabák plnily v koloniální Americe jako tzv. komoditní peníze stejné funkce, jaké má dolar (*ibid., 60*). Do jisté míry to mohlo platit i pro základní potraviny jako brambory či obilí, po nichž je universální poptávka a jejichž akceptovatelnost jako prostředku platby bývala jistá (srov. *Heady 2005, 266*).

4.2 Závěrečné poznámky

Touto kapitolou jsem završil vlastní analýzu přístupu, jaký zaujímají jednotliví účastníci diskuse o ekonomickém postavení oppid ke směně. K pojednání témat obsažených v této kapitole mi byl podnětem především nesoulad v modelu P. Drdy a A. Rybové, jenž jsem identifikoval na konci kapitoly předcházející. Jak jsem ale naznačil v této kapitole, podobný přístup mezi archeology, ale ani historiky není vzácný. Nemalá rozšířenost tohoto přístup je pro badatele, kteří jej používají, určitou záštitou a propůjčuje jejich závěrům ve vědecké obci legitimitu. S ohledem ke svému zájmu o ekonomická témata jsem onen přístup podrobil v této kapitole kritice.

Především jsem se zaměřil na původ takového přístupu, což mě zavedlo k rané etapě humanitních věd 19. a 1. poloviny 20. století. Přímé ovlivnění archeologie poznatky ostatních humanitních věd z tohoto období je zřejmé, ačkoliv zatím jsem jej vyjádřil pouze implicitně. Na tomto místě to napravím. Myšlenková schémata související s primitivistickými přístupy, popsanými v předchozích oddílech, pronikaly do archeologie především prostřednictvím antropologie, respektive etnologie. Ostatně například v Maussově pojetí byla antropologie nejobecnější vědeckou disciplínou o člověku, jedinou vědou, na jejímž základě může být dosaženo integrace humanitních oborů (*Mauss 1999, 179*). Není divu, že archeologie začala její přístupy vstřebávat velice brzy.

Poznatky etnologů jí začaly být vlastní už v období pozitivistické analýzy od 70. do 90. let 19. století. Pro střední Evropu, především pro Německo a Rakousko bylo tehdy typické výrazné spojení archeologie, recentní a historické fyzické antropologie a etnologie (*Sklenář – Sklenářová 2005, 17*). Prostřednictvím antropologie pak byla v průběhu 20. století ovlivněna ekonomickými teoriemi i společenskými ideologiemi. Do archeologie pronikaly například myšlenky marxismu, na prehistorii bylo přenášeno studium lovců

a sběračů žijících v moderní době, v 70. letech byl prostřednictvím antropologie v archeologii vyzdvižen význam prestižního zboží a s tím také dominance Středomoří (shrnutí *Gosden 1999*, 110–111).

Objevily se pak sice i proudy zdůrazňující lokální vývoj. Také bylo poukázáno na to, že studium lovců a sběračů žijících v moderní době nelze přenášet na minulost. Poslední desetiletí také mnoho archeologů přesvědčila, že pravěký život byl snadnější, než jak se soudilo pod vlivem Marxova třídního boje (*ibid.*). A v této kapitole jsem také uvedl výtky některých domácích badatelů vůči metodologii omezující se pouze na archeologické přístupy. Tyto výtky zdůraznily nezbytnost toho, aby archeologové při interpretacích ekonomických a jiných společenských aktivit a jevů spolupracovali s poznatky ostatních humanitních věd. Je jasné, že i když se badatel neobeznámí s novějšími poznatky ostatních humanitních věd, při interpretaci společenských musí stejně používat myšlení, které je vlastní příslušným humanitním vědám, a nikoli archeologii. Ač neobeznámen s novějšími poznatky pomocných věd, jeho mysl v tomto ohledu není tabula rasa. Jak jsem uvedl na začátku této kapitoly, mezi archeology je obecně rozšířeno především určité povědomí o zásadních dílech čelních osobností raného období etnologie a sociologie. Proto jsou zvláště mezi těmi archeology, kteří se na ekonomická témata nespécializují, stále živá starší myšlenková schémata, která jsem popsal v této kapitole a která archeologii zprostředkovala antropologie.

V oblasti směny se mnozí badatelé včetně některých, kteří se zabývají studiem oppid a hospodářství doby laténské, nadále nemohou vyhnout evolucionistické představě, která v případech, kde není zcela jednoznačně doložena tržní směna (je-li takový doklad vůbec možný), automaticky přisuzuje zásadní roli směně reciproční a do jisté míry i redistribuční, což nutně ovlivňuje celý výsledný model (případně jak bylo podotknuto, tomu může být i naopak – jinými slovy, model může být přijat na začátku a interpretace druhů směny se mu přizpůsobí).

V této práci jsem spíše rezignoval na ambice rozlišovat ve směně doby laténské jednotlivé směnné vzorce. K tomu by bylo vedle ekonomických a antropologických poznatků třeba i důkladné znalosti minulých společenských poměrů, a společenské otázky překračují rámec, který jsem v úvodu definoval. Zásadním poznatkem této kapitoly je, že s vědomím revidujících ekonomických poznatků společenských věd 2. poloviny 20. století, předložených v předcházejícím oddíle, nelze ve společnosti s doloženými specializovanými řemesly, soustavou centrálních sídel a pohybem široké škály zboží a dokonce užíváním mincí, tržní směnu bagatelizovat.

Především v případě keltských mincí se jeví, že by v rámci studia směny mohla konfrontace archeologických interpretací s poznatky ostatních věd do budoucna přinést zajímavé výsledky. V archeologii tíhnou současné názory k tomu, že spíše než ekonomickou měly keltské mince funkci symbolickou – měly obíhat jako specifická platidla či dary v prostředí elity, kultu či vojenství (srov. *Gruel – Haselgrove 2006*, 132, 136) a ve velkém množství že se mohly nacházet v majetku svatyní či kmenů (*Venclová a kol. 2008a*, 94). Takové interpretace vlastně odsouvají keltské mince do kategorie ‚special purpose money‘, která se pojí s reciproční směnou. Ale podíváme-li se na keltské mince z perspektivy této kapitoly, zjistíme, že i v jejich případě jde o takový primitivistický přístup, který v konfrontaci s pomocnými vědami nemusí obstát.

Z pohledu numismatiky se k produkci keltských mincí přistoupilo s vědomím jejich užitečnosti a potřebnosti pro obchodní aktivity, neboť minci může plnohodnotně zavést a užívat jen ten, kdo chápe její využitelnost. Velice zřejmé je také ovlivnění vzniku systému keltských mincí mincovním systémem makedonským (srov. *Militký 2011*, 141–142; viz Obr. 6. a 7.). Co se týče cizozemských mincí nalézáných na našem území před zavedením keltského mincovního systému, ty sice mohly souviset s vyplácením keltských žoldnéřů, ale neznamena to, že musely v našem prostředí automaticky ztrácet ekonomickou použitelnost. Ostatně podle Marxe obíhaly ve starém Římě první zlaté a stříbrné mince nejprve jako cizozemské zboží (*Marx 1978*, 111). Numismatika nevyklučuje souvislost mincí s drobnými rituálními praktikami, ale mělo jít jen o doplňkovou záležitost. Primárně měly být mince universálním platidlem (*Militký 2008*, 128). Keltské mince jsou různě otřelé jako jakákoli jiná platidla a absenci jejich oběhu je v konfrontaci s keltskou numismatikou neobhajitelná (*osobní sdělení J. Militkého*).

Ekonomickou funkci keltských mincí podporují i další skutečnosti. Keltské mince jsou přenosné a hlavně dělitelné, což je požadavek vztahující se pouze na peníze, které jsou prostředkem tržní směny (srov. *Dalton 1965*, 59). Jisté vodítko nalezneme i v písemných pramenech. O používání peněz u Keltů píše Caesar. Pro Británii se dozvídáme: „*Užívají mince z mědi a ze zlata, ale také železné pruty přezkoušené váhy (BG V, 12).*“ Je těžké si představit, že by železné pruty přezkoušené váhy sloužily jako symbolická platidla a dary. Na jiném místě Caesar hovoří o tom, že kolik peněz (*pecunias*) přinese manželka věnem, tolik přidá manžel ze svého, vede se společný účet (*coniunctim ratio*) této peněžní částky, ukládají se úroky a obnos i s výnosy případně tomu, kdo žije déle (*BG VI, 19*). Představa, že by si Keltové vedli účty, na něž se ukládaly úroky, a přitom by k tomuto veskrze ekonomickému účelu používali symbolické peníze, je stěží představitelná.

Zahrnutí keltských mincí chápaných jako peníze v tržní rovině do hospodářských modelů pro dobu laténskou by přineslo změny. Především by znamenalo výrazné oslabení modelů, které marginalizují význam směny. Otázkou zůstává, do jaké míry prostoupilo užívání keltských mincí jako universálního platidla sociálním spektrem doby laténské. Dosavadní nálezy dokládají jejich oběh spíše jen na oppidech (*Militký 2008*, 128). Ačkoli již jsem uvedl osobní sdělení J. Militkého o tom, že oproti dřívějším názorům lze konstatovat, že se keltské mince vyskytovaly na všech sídlištích. Na potvrzení či vyvrácení této informace musíme v souvislosti s obtížemi plynoucími ze zpracovávání a publikování mincí nalezených detektory kovů a nacházejících se v soukromých sbírkách ještě počkat.

Závěr

Hlavní poznatky této práce jsem v textu shrnoval průběžně – především v podkapitole *Předběžné poznámky (2.1)*, v podkapitolách 3.4 a 3.5 v podkapitole *Závěrečné poznámky (4.2)*. Na tomto místě hlavní teze práce parafrázuji v následujícím shrnutí.

Po přehledu bádání a shrnutí hlavních názorů na výživu oppid jsem poukázal na to, že dvě hlavní linie názorů na výživu oppid na našem území sice přibližně respektují vývoj zahraničního bádání, ale že ve srovnání se situací v zahraničním bádání je mezi nimi větší vzájemný rozchod. Neřeší otázku, zda hrál v životě oppid obchod větší či spíše malou roli. Argumentují závislost oppid na dodávkách potravin na straně jedné nebo naopak jejich potravinovou soběstačnost.

V předběžných poznámkách jsem poukázal na to, jak jsou závěry jednotlivých domácích účastníků diskuse ovlivněny tím, s jakými pracují prameny a jakými se zabývají tématy. Model argumentující pro závislost oppid na obchodu vychází z velké části ze studia směny v době laténské, zatímco druhý model se zakládá hlavně na terénních výzkumech českých a některých zahraničních oppid.

Na začátku části o směně jsem argumentoval pro to, že za účelem pochopení společenských souvislostí a především pak při studiu nesnadno postižitelných kontaktů je vhodné užívat namísto archeologických kategorií směny takové kategorie, které se používají především v ekonomické antropologii a sociologii.

Oba přístupy, srovnávané v této práci, přisuzují oppidům určitou roli v obchodní síti. Jeden připouští velký význam oppid na dálkových cestách a jistou míru obchodu s kvalitními výrobky a luxusním zbožím. Můžeme si povšimnout toho, že – jak již bylo v této práci řečeno – ke zdůraznění role luxusních předmětů ve směně a tím i kontaktů se Středomořím došlo v archeologii pod vlivem antropologie a bylo to součástí širokého proudu myšlenkových schémat, která archeologie prostřednictvím antropologie vstřebávala.

Druhý přístup zdůrazňuje pohyb poměrně široké škály výrobků, podle předpokladů ve značné míře i potravin – do těchto kontaktů měly být v zásadě zapojeny všechny sídlištní jednotky. S tímto přístupem jsem se v tomto ohledu ztotožnil. Neklade při studiu směny důraz na luxusní předměty dislokované na velké vzdálenosti, nýbrž na kvantitu dislokovaných předmětů a rozsah jejich distribuce. V otázce kupců jsem nicméně dospěl k tomu, že při studiu směny v době laténské sice je třeba přikládat důraz především pravidelným kontaktům probíhajícím v rámci našeho území nebo překračujícím tento rámeček jen do blízkého sousedství, to ale neznamená, že k tomu je třeba snižovat možnosti kontaktů s jižním prostředím. Jak jsem ukázal, nelze zavrhnout ani možnou přítomnost středomořských kupců.

Produktivnější alternativu pro zdůraznění „domácích“ kontaktů jsem nabídnul ve snaze identifikovat možného specializovaného obchodníka zaměřeného na zboží kolující v rámci řešeného území. Pro „naši“ dobu laténskou nepanuje shoda, jestli u nás profesionální obchodníci zcela odtržení od zemědělství, respektive výroby obchodovaného zboží vůbec existovali. Případný doklad specializovaného obchodníka by znamenal, že musíme přijmout některé pokročilejší rysy směny, o nichž se v současnosti pouze diskutuje.

Co se týče archeologických dokladů pro směnné kontakty mezi oppidy a venkovským osídlením, jejich hodnocení je do značné míry arbitrární a poskytuje diskutujícím možnost, aby uplatnili specifičnost svých přístupů (nejvíce se to projevuje v případě distribuce železa, také u keramiky). V předběžných poznámkách jsem konstatoval, že modely jednotlivých autorů jsou výrazně ovlivněny prameny, s nimiž pracují. Na konci 3. kapitoly jsem však odhalil, že volba pramenů není příčinou specifičnosti jednotlivých přístupů, ale spíše důsledkem.

Na základě argumentace P. Drdy a A. Rybové jsem vyslovil tvrzení, že přístup autorů včetně jejich závěrů je notně ovlivněn především osobní subjektivní percepcí ekonomických jevů. Konkrétně jejich vyloučení zemědělských produktů z poměrně rozvinuté směny, aniž by toto rozhodnutí podložili a aniž by se vyhnuli popsanému rozporu s vlastními představami o zásobování oppid přírodními produkty, lze v daném stavu považovat za snahu přizpůsobit v tomto směru model představě o společnosti oppid vedené vojensko-statkářskou elitou.

Následně jsem si položil otázkou, proč je možné, že může být přístup volící při diskutabilním nedostatku přímých důkazů k rozvinuté směně zcela automaticky „primitivnější“ možnost, aniž by tuto volbu jakkoli argumentoval, chápán v archeologii jako výraz vědecké skepse. Pochopení a vysvětlení tohoto jevu jsem věnoval 4. kapitole, jejíž závěry se v archeologii nevztahují čistě jen na ekonomické bádání o době laténské. Jak jsem důkladně popsal, kořeny tohoto jevu přesahují i archeologii jako takovou, mají svůj původ ve vývoji společenských věd a ideologií posledních dvou staletí uplynulého milénia. Zatímco vědy jako ekonomická antropologie, sociologie či ekonomie se již od ideologického nánosu, způsobujícího například tíhnutí k evolucionismu a primitivismu, do značné míry osvobodily, v archeologii nacházejí tato starší myšlenková schémata stále hojně uplatnění.

Po pojednání o příčinách tíhnutí k primitivistickému přístupu (v případech, kdy není opodstatněný) jsem předložil zásadní novější výsledky studia směny ve jmenovaných vědách, které dřívější představy o směně výrazně zrevidovaly a ukázaly, že tržní směna a trh jsou poměrně přirozené jevy a nepotřebují ke své existenci žádné komplikované civilizační předpoklady, instituce, ale ani prostředky směny. Vyslovil jsem se pro to, aby se v archeologii

alespoň při řešení důležitých témat v hospodářských modelech nevyužívalo provizorní metodologie založené na vlastním úsudku, která nemůže metodologii věd zabývajících se hlouběji ekonomickými jevy suplovat a která umožňuje přetrvávání starších myšlenkových schémat, odmítnutých ve 4. kapitole. Nová generace archeologů by měla směle pokračovat v nastoupené otevřenosti vůči využívání poznatků ostatních společenských věd a z etnografických, sociologických a ekonomických děl vzniklých před polovinou 20. století by měla čerpat nanejvýš jen určité esence. Rozhodně by je již neměla přijímat *en block*.

Základním poznatkem 4. kapitoly pro vlastní téma této práce je, že s vědomím revidujících posunů v chápání směny ve společenských vědách 2. poloviny 20. století nelze ve společnosti s doloženými specializovanými řemesly, soustavou centrálních sídel i pohybem široké škály zboží (natož mincí) roli směny (včetně směny tržní, jak jsem ji definoval na začátku 3. kapitoly) v integraci společnosti marginalizovat. Co se týče problému výživy oppid, v konfrontaci s poznatky posledních dvou kapitol mohu nyní konstatovat, že z aspektu směny se zde jako přijatelnější jeví přístup V. Salače, který se směnou zabývá a také jí přisuzuje významnější roli.

Poukázal jsem také na to, že mince jsou ve všech srovnaných hospodářských modelech, vytvořených pro dobu laténskou, spíše odsouvány stranou. Někteří autoři se přiklánějí k jejich neekonomické funkci. Jak jsem ale ukázal na konci předchozí kapitoly, to je v rozporu s numismatickým výkladem bójských mincí, ale také se studiem platidel v ekonomické antropologii a ekonomii. Také jsem uvedl informace, podle nichž nelze vyloučit možnost, že se při případném překonání nesnází se studiem a publikací mincí z osobních sbírek může v budoucnu do archeologické literatury eventuálně dostat širší obraz distribuce bójských mincí. Zahrnutí bójských mincí, chápaných jako peníze v ekonomické rovině, do hospodářských modelů pro dobu laténskou, by znamenalo další oslabení pojetí směny v modelech argumentujících pro potravinovou soběstačnost oppid.

Pokud bychom přijmuli především pro mladší a pozdní dobu laténskou fungování poměrně výkonné směny, z níž by neměly být zemědělské produkty automaticky a nepodloženě vylučovány, bylo by třeba to chápat pouze jako možnost, že se výživa oppid tímto způsobem uskutečňovat mohla. K testování této možnosti je třeba problematiku nahlížet i z dalších dvou aspektů – společenského a zemědělského, jak jsem je definoval v trojici základních otázek v úvodu této práce.

Nyní již zcela nezávisle na poznacích této práce uvedu vlastní představy o možnostech spojených s řešením společenských a zemědělských otázek, dotýkajících se problematiky výživy oppid: Jistých výsledků by mohlo být dosaženo dalším pokračováním

probíhajícího studia subsistenčních strategií. Bude ale třeba i bližšího zřetele na společenské otázky. Poměrně stěžejním problémem pro konzumní potenciál oppid je velikost jejich populace. Relevantní odhady však v současném stavu bádání pravděpodobně nejsou možné. Výsledky by však mohlo přinést alespoň prohloubení teoretického chápání oppidální elity. Především je pak třeba testovat představu vojensko-statkářské elity, která je pevnou součástí modelů argumentujících pro vlastní zemědělství oppid. Bude třeba lépe argumentovat, proč bychom měli považovat dvorce na oppidech za venkovský element. Také bychom se měli zeptat, zda může obraz oppidální společnosti vedené uvedenou složkou, který byl z nemalé části ovlivněn analýzou plochých kostrových pohřebišť, obstát vůči teorii o arbitrárnosti pohřebního ritu, znesnadňující, případně až znemožňující sociální interpretaci založenou na hrobové výbavě.

Prameny:

Caesar, G. I.: *Comentarii de bello Gallico a Comentarii de bello civili*

Diodóros Sicilský: *Bibliothéké Historiké*

Polybios z Megalopole: *Historiae*

(Poseidónios z Apameie: *Historiae*)

Strabón: *Geógraphica*

Titus Livius: *Ab urbe condita libri*

Xenofón: *Hellénika*

Seznam literatury:

Bauman, Z. – May, T. 2004: *Myslet sociologicky. Netradiční uvedení do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Beranová, M. 1980: *Zemědělství starých Slovanů*. Praha: Academia.

Böhm, J. 1935: Staré Hradisko. *Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova na Hané 12*, 5–16.

Böhm, J. 1936: Staré Hradisko II. *Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova na Hané 13*, 5–33.

Böhm, J. 1937: Staré Hradisko III. *Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova na Hané 14*, 5–36.

Böhm, J. 1941: *Kronika objeveného věku*. Praha: Družstevní práce.

Böhm, J. 1946: *Naše nejstarší města*. Praha: Společnost československých prehistoriků.

Bouzek, J. 2002: Die Keltische Kunst und der Osten. In: Lang, A. – Salač, V. (eds.) *Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000*. Praha: AÚ AVČR, 102–109.

Bouzek, J. - Ondřejová, I. 1990: "Třetí zóna" mezi Římem a barbarikem. *Archeologické rozhledy 42/1*, 22–35.

Buchtela, K. – Niederle, L. 1910: *Rukověť české archeologie*. Praha: Jan Laichter.

Büchschütz, O. 1992: *Towns, Villages and Countryside of Celtic Europe*. Indianapolis: Indiana University Press.

Büschschütz, O. 2006: Le monde rural et ses productions. In: Haselgrove, C. (ed.) *Les mutations de la fin de l'âge du Fer. Celtes et Gaulois. L'Archéologie face à l'Histoire, Collection Bibracte 12/4*. Glux-en-Glenne: Centre archéologique européen du Mont

- Beuvray, 55–63.
- Castelin, K. 1965: *Die Goldprägung der Kelten in der Böhmischer Ländern*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Castelin, K. 1967: Keltské mince z Hrazan. *Numismatické listy* 22/2, 33–39.
- Coleman, M. 2008: Barbaric Cities: Examining the Prestige Consumer Society that Created the Oppida. *Perspectives: A Journal of Historical Inquiry* 35, 1–16.
- Collis, J. 1984: *Oppida. Earliest Towns North of the Alps*. Sheffield: University of Sheffield.
- Collis, J. 1995: The First Towns. In: Green M. J. (ed.) *The Celtic World*. London – New York: Routledge, 159–175.
- Cumberpatch, Ch. G. 1993: The Circulation and Exchange of Late Iron Age Slip Decorated Pottery in Bohemia and Moravia. *Památky archeologické* 84, 60–85.
- Cunliffe, B. 1991: *Iron Age Communities in Britain*. London – New York: Routledge.
- Cvrková, M. – Salač, V. 2001: Laténské sídlištní nálezy ze Střekova. In: Čech, P. – Smrž, Z. (eds.) *Sborník Drahomíru Kouteckému k 70. narozeninám*. Most.
- Čižmář, M. 1995: K mincovnictví na keltském oppidu Staré Hradisko. *Archeologické rozhledy* 47, 614–618.
- Čižmář, M. 2002a: *Keltské oppidum Staré Hradisko*. Olomouc.
- Čižmář, M. 2002b: Vývoj laténské osídlení v oblasti pod Pavlovskými vrchy. In: Stuchlík, S. (ed.) *Oblast vodního díla Nové Mlýny od pravěku do starověku*. Brno: AÚ AVČR, 249–272.
- Čižmář, M. 2005: *Keltské oppidum Staré Hradisko. Archeologické památky střední Moravy 4*. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. 2006: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě. *Archeologické rozhledy* 58, 261–283.
- Čižmář, M. – Kolníková, E. – Noeske, H.-Ch. 2008: Němčice-Víceměřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren. *Germania* 86, 655–700.
- Čižmář, M. – Leichmann, J. 2002: Laténské žernovy ze Starého Hradiska. *Památky archeologické* 93/2, 259–271.
- Čižmář, M. – Leichmann, J. 2007: Pozdně laténské žernovy na Moravě. *Památky archeologické* 98, 109–128.
- Čižmářová, J. 1996: Bernstein auf dem keltischen Oppidum Staré Hradisko in Mähren. *Arheološki vestnik* 47, 173–182.

- Dalton, G. 1965: Primitive money. *American antiquity* 67/1, 44-65.
- Danielisová, A. 2010: The Role of the Oppida as the Regional Centers Within the Late Iron Age Central Europe. In: Macháček, J. (ed.) *Praktische Funktion, gesellschaftliche Bedeutung und symbolischer Sinn der frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas*. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 165–182.
- Danielisová, A. 2011: A pak se potichu vytratili... Zánik keltské civilizace v Čechách z pohledu archeologie. In: Bárta, M. – Kovář, M. (eds.) *Kolaps a regenerace, cesty civilizací a kultur*. Praha: Academia, 107 – 137.
- Danielisová, A. – Mangel, T. – Drnovský, T. 2011: Kamenné rotační mlýny a jejich význam v době laténské. *Živá Archeologie* 12, 67 – 71.
- Davies, G. 1994: *A History of Money: From Ancient Times to the Present Day*. Cardiff: University of Wales Press.
- Dercksen, J. G. 2004. *Old Assyrian Institutions*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Déchelette, J. 1901: *Le Hradischt de Stradonitz en Bohême et les fouilles de Bibracte*. Mâcon: Protat Frères.
- Déchelette, J. 1914: *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romain. II. Archéologie celtique ou protohistorique*. Paris.
- Dietler, M. 1990: Driven by Drink. The Role of Drinking in the Political Economy and the Case of Early Iron Age France. *Journal of Anthropological Archaeology* 9, 352-406.
- Dobesch, G. 2002: Handel und Wirtschaft der Kelten in antiken Schriftquellen. In: Dobiát, C – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds) *Dürrnberg und Manching: Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum*. Bonn.
- Dobesch, G. 2004: *Evropské „barbarikum“ a zóna středomořské kultury. Jejich vzájemné historické působení a Poseidóniův obraz dějin*. České Budějovice.
- Dobiáš, J. 1964: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Drda 2002: Wirtschaftliche Strukturen am Beispiel böhmischer Oppida (Závist). In: Dobiát, E. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.) *Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 287-296.
- Drda, P. – Rybová, A. 1994: *Hradiště by Stradonice. Rebirth of the Celtic Oppidum*. Praha: AÚ AVČR.

- Drda, P. – Rybová, A. 1995a: *Les Celtes de Bohême*. Paris: Editions Errance.
- Drda, P. – Rybová, A. 1995b: Prostorové rozložení specializovaného řemesla v zástavbě keltského oppida. *Archeologické rozhledy* 47, 596–613.
- Drda, P. – Rybová, A. 1997: Keltská oppida v centru Boiohaema. *Památky archeologické* 88, 65–123.
- Drda, P. – Rybová, A. 1998: *Keltové a Čechy*. Praha: Academia.
- Drda, P. – Rybová, A. 2001: Model velmožského dvorce 2.–1. století před Kristem. *Památky archeologické* 92/2, 284–349.
- Dreslerová, D. – Venclová, N. 2007: Železná výbava vesnické komunity (nejen) v době laténské. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 20, 347–356.
- Durkheim, E. 2004: *Společenská dělba práce (1893: De La Division Du Travail Social. Paris)* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Fellmeth, U. 2008: *Pecunia non olet. Die Wirtschaft der antiken Welt*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Ferguson, N. 2011: *Vzestup peněz. Finanční dějiny světa (2008: The Ascent of Money. A Financial History of the World. London: Penguin Books)*. Praha: Argo.
- Filip, J. 1946: Hospodářský stav našich zemí na rozhraní letopočtu. *Obzor prehistorický* 13, 22–26.
- Filip, J. 1956: *Keltové ve střední Evropě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Filip, J. 1996: *Keltská civilizace a její dědictví* (4. doplněné vydání). Praha: Academia.
- Filip, J. 1997: *Umělecké řemeslo v pravěku*. Brno: „Zvláštní vydání...“
- Finley, M. I. 1973: *The Ancient Economy*. Berkeley: University of California Press.
- Fischer, F. 1985: Der Handel der Mittel- und Spät-Latène-Zeit in Mitteleuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse. In: K. Düwell – H. Jahnkuhn – H. Siems – D. Timpe (eds.) *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa I*. Göttingen, 285–298.
- Franz, L. 1942: *Eine keltische Niederlassung in Südböhmen*. Prag.
- Fröhlich, J. – Waldhauser, J. 1989: Příspěvky k ekonomice českých Keltů (Kamenictví a distribuce žernovů). *Archeologické rozhledy* 41/1, 16-58.
- Gomes, C. – Boesch, C. 2011. Reciprocity and trades in wild West African chimpanzees. *Behavioral Ecology and Sociobiology* 65(11), 2183–2196.
- Gruel, K. – Haselgrove, C. 2006: Le développement de l'usage monétaire à l'âge du Fer en

- Gaule et dans les régions voisines. In: Haselgrove, C. (ed.) *Les mutations de la fin de l'âge du Fer. Collection Bibracte 12/4*. Glux-en-Glenne, 117–138.
- Hajnalová, M. 2003: *Rastlinné makrozvyšky ze Starého Hradiska. Výskumná zpráva archeobotanická*. Nitra.
- Heady, P. 2005: Barter. In: Carrier, J. G. (ed.) *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham (UK) – Northampton (USA): Edward Elgar Publishing Ltd., 262–274.
- Holman, R. a kol. 2005: *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha: C. H. Beck, s. r. o.
- Holodňák, P. 1991: Beitrag zur Provenienz und Technologie der spätlatènezeitlichen bemalten Keramik in Nordwestböhmen. In: *La céramique peinte Celtique dans son contexte Européen. Mémoire de la société archéologique Champenoise 5, Supplément au bulletin No 1*, 321–330.
- Holodňák, P. – Mag, M. 1999: Vývoj mlecích zařízení a provenience surovin drtidel a žernovů v Soběsukách (o. Chomutov). Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídliště. *Památky archeologické 90*, 398–441.
- Holzer, V. 2009: *Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralsiedlung Österreichs*. Wien: Österreichische Elektrizitätswirtschafts-Aktiengesellschaft (Verbundgesellschaft).
- Jacobsen, G. 1995: *Primitiver Austausch oder freier Markt? Untersuchungen zum Handel in den gallisch-germanischen Provinzen während der römischen Kaiserzeit*. St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag.
- Jansová, L. 1988: *Hrazany. Das keltische Oppidum in Böhmen. Band II – Die Gehöfte in der mittleren Senkung*. Praha: Státní archeologický ústav.
- Keller, J. 2004: *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kolníková, E. 2002: Mince z keltského oppida Hostýn. *Památky archeologické 93/2*, 272–277.
- Kolníková, E. 2006: Význam mincí z moravského laténského centra Němčice nad Hanou pre keltskú numizmatiku. *Numismatický sborník 21*, 3–56.
- Küster, H. 1992: Vegetationsgeschichtliche Untersuchungen. In: Maier, F (ed.) *Ergebnisse der Ausgrabungen 1984–1987 in Manching. Die Ausgrabungen in Manching 15*. Stuttgart, 433–476.
- Laum, B. v. 1933: *Die geschlossene Wirtschaft. Soziologische Grundlegung des Autarkie-Problems*. Tübingen: Mohr.
- Leichman, J. 1998: *Zpráva o petrografickém výzkumu žernovů ze Starého Hradiska*

- u Prostějova (nepublikovaná).
- Lévy-Bruhl, L. 1999: *Myšlení člověka primitivního (1922: La mentalité primitive. Paris: Librairie Félix Alcan)*. Praha: Argo.
- Lipka, F. 1909: Stradonice moravské? *Pravěk* 5, 35–38.
- Lipka, F. – Snětina, K. 1912: Staré Hradisko. Gallské oppidum na Moravě. *Časopis Moravského zemského musea* 12; 73–92, 298–309.
- Lipka, F. – Snětina, K. 1913: Staré Hradisko. Gallské oppidum na Moravě. *Časopis Moravského zemského musea* 13, 112–13.
- Malinowski, B. 1922: *Argonauts of the western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.
- Malinowski, B. 1935: *Coral Gardens and their Magic: A Study of Tilling the Soil and Agricultural Rites in the Trobriand Islands I*. Londýn: Allen and Unwin.
- Marx, K. 1978: *Kapitál I. Kniha první: Výrobní proces kapitálu (1867: Das Kapital. Buch I: Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg: Verlag von Otto Meisner)*. Praha: Svoboda.
- Matoušek, V. – Sýkorová, I. 1998: Společnost a kultura ve světle archeologie. Příspěvek k diskusi o předmětu, prostředcích a metodě archeologického výzkumu. *Archeologické rozhledy* 50, 746–771.
- Mauss, M. 1999: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech (1925: The Gift. London: Routledge)*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Meduna, J. 1970: *Staré Hradisko II. Katalog der Funde aus den Museen in Brno (Brünn), Praha (Prag), Olomouc, Plumlov und Prostějov. Fontes Archeologiae Moravicae V*. Brno: AÚ ČSAV.
- Michálek, J. – Venclová, N. 1994: Laténské sklo ze Strakonicka. *Archeologické rozhledy* 46, 558–583.
- Militký, J. 1995: Nálezy keltských a antických mincí v jižních Čechách. *Zlatá stezka 2. Sborník Prachatického muzea*, 34–67.
- Militký, J. 2008: Mincovníctví v době laténské. In: Venclová, N. (ed.) *Doba laténská. Archeologie pravěkých Čech 7*. Praha: AÚ AVČR, 122–128.
- Militký, J. 2011: Nejstarší střeoevropské mince – vzestup a pád keltské civilizace ve střední

- Evropě z pohledu numismatiky. In: Bárta, M. – Kovář, M. (eds.) a kol. *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*. Praha: Academia, 139–172.
- Mises, L. von, 2006: *Lidské jednání. Pojednání o ekonomii (1949: Human Action: A Treatise on Economics. New Haven: Yale University Press)*. Praha: Liberální institut.
- Musil, A. 2002: *Poprvé v poušti* (poprvé vydáno 1932). Praha: Jana Štelclová.
- Nemeškalová-Jiroudková, Z. 1975: Keltské zlaté mince z českých zemí ve střední Itálii, *Archeologické rozhledy* 66, 383–416.
- Nemeškalová-Jiroudková, Z. 1998: *Keltský poklad ze Starého Kolína*. Praha: Vyšehrad.
- Nissen, H. J. – Damerow, P. – Englund, R. K. 1933: *Archaic Bookkeeping: Early Writing and Techniques of Economic Administration in Ancient Near East*. Chicago: University of Chicago Press.
- Oliva, M. 2005: Výzkum pravěké těžby rohovce v Krumlovském lese. *Acta Musei Moraviae* 90/1, 161–184.
- Otava, J. – Přichystal, A. 1989: Petrographische Analyse der Keramik aus dem keltischen Oppidum Závist. *Památky archeologické* 80, 120–122.
- Paulsen, R. 1933: *Die Münzprägungen der Boier*. Leipzig – Wien.
- Peterson, J. T. 1978: Hunter - Gatheres/Farmer Exchange. *American Anthropologist* 80/2, 335–351.
- Píč, J. L. 1903: *Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum. Starožitnosti země české* II/2. Praha.
- Píč, J. L. 1906: *Le Hradischt de Stradonitz en Bohême*. Leipzig: Hiersemann.
- Pleiner, R. 1993: Die späthallstatt- und latènezeitliche Eisenverarbeitung in Radovesice. In: Waldhauser, J. (ed.) *Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen*. Teplice, 240–249.
- Pleiner, R. 2000: *Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters*. Praha: Aú AVČR.
- Pleiner, R. 2006: *Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths*. Praha: Aú AVČR.
- Pleiner, R. – Rybová, A. (eds.) 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha: Academia.
- Polanyi, K. 1968: *Primitive, Archaic and Modern Economics: Essays of Karl Polanyi*. Edited by G. Dalton. Boston: Beacon Press.
- Pospíšil, L. 1968: The Kapauku individualistic money economy. In: LeClair, E. – Schneider, H. (eds.) *Economic Anthropology. Readings in Theory and Analysis*. New York, 381–

395.

- Pospíšil, L. 1997: *Etnologie práva (1971: Anthropology of law*. New Haven). Praha.
- Radoměřský 1955: Nálezy keltských mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: Nohejlová-Prátová, E. (ed.) *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 35–84.
- Renfrew, C. 1975: Trade as Action at a Distance: Questions of Integration and Communication. In: J. A. Sabloff – C. C. Lamberg-Karlovsky (eds.) *Ancient Civilisation and Trade*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 3–59.
- Renfrew, C. – Bahn, P. 1991: *Archaeology. Theories, Methods and Practice*. London: Thames & Hudson.
- Reinecke, P. 1930: Spätkeltische Oppida im rechtsrheinischen Bayern. *Der Bayerische Vorgeschichtsfreund* 9, 29–53.
- Ricardo, D. 1956: *Zásady politické ekonomie a zdanění (1817: On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray). Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- Rostovtzeff, M. I. 1957: *The Social and Economic History of the Roman Empire I–II* (poprvé vydáno 1926). Oxford: Clarendon Press.
- Rybová, A. 1969: Hospodářský charakter osad z doby laténské a časně doby římské ve východních Čechách. In: *Acta Musei Reginaehradecensis – Serie B Scientiae Sociales* 11. Hradec Králové, 71–99.
- Rulf, J. – Salač, V. 1995: Zpráva o laténské keramice v severozápadních Čechách. *Archeologické rozhledy* 48, 373–418.
- Salač, V. 1990a: K poznání laténské (LT C2-D1) výrobního a distribučního centra v Lovosicích. *Archeologické rozhledy* 42, 609–639.
- Salač, V. 1990b: Vývoj a struktura halštatského a laténské železářství v Podkrušnohoří ve světle nových nálezů. *Památky archeologické* 80, 208–232.
- Salač, V. 1992: Die Aussagen der Keramik zu Kontakten zwischen Böhmen und Mitteldeutschland in der Laténezeit. In: Speitel, E. (ed.) *Beiträge zur keltisch-germanischen Besiedlung im Mttelgebirgsraum*. Weimarer Monographien zu Ur- und Frühgeschichte 28. Weimar: Theiss, 69–112.
- Salač, V. 1993: Production and Exchange During the La Tène Period in Bohemia. *Journal of European Archaeology* 1/2, 73–100.

- Salač, V. 1996: O hospodářství, oppidech a Marobudovi. *Archeologické rozhledy* 48, 60–97.
- Salač, V. 1997: Význam Labe pro česko-saské kontakty v době laténské (úvod do problematiky). *Archeologické rozhledy* 49/3, 462–494.
- Salač, V. 1998: Die Bedeutung der Elbe für die böhmisch-sächsischen Kontakte in der Latènezeit. *Germania* 76, 573–617.
- Salač, V. 2000a: Zur Struktur der latène- und kaiserzeitlichen Eisenproduktion in Böhmen. In: Friesinger, H. – Pieta, K. – Rajtár, J. (eds.) Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra: Aú SAV, 89–108.
- Salač, V. 2000b: The oppida in Bohemia. Wrong step in the urbanization of the country? In: Guichard, V. – Sievers, S. – Urban, O. H. (eds) *Les Processus d'urbanisation á l'áge du Fer, Collection Bibracte 4*. Glux-en-Glenne, 151-156.
- Salač, V. 2002a: Kommunikationswege, Handel und Ende der Oppidazivilisation. In: Dobiát, C. - Stöllner, T. – Sievers, S. (eds.): *Durrnberg und Manching, Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte*. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 349-357.
- Salač, V. 2002b: Zentralorte und Fernkontakte. In: Lang, A. – Salač, V. (eds.) *Fernkontakte in der Eisenzeit*. Praha: Aú AVČR, 20-46.
- Salač, V. 2006a: Die keltische Oppida und ihre Macht. In: Krenn-Leeb, A. (ed.) *Wirtschaft, Macht und Strategie: Höhensiedlungen und ihre Funktionen in der Ur- und Frühgeschichte*. Wien: Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 233–245.
- Salač, V. 2006b: O obchodu v pravěku a době laténské především. *Archeologické rozhledy* 58, 33–58.
- Salač, V. 2008: Rozumíme (pravěkému) obchodu? In: Černá, E. – Kuljavceva-Hlavová J. (eds.) *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003-2007*. Most, 419–432.
- Salač, V. 2011: Oppida a urbanizační procesy ve střední Evropě. *Archeologické rozhledy* 63, 23–64.
- Salač, V. – Carnap-Bornheim, C. v. 1994: Die westliche Beziehungen Böhmens in der Mittel- und Spätlatènezeit am Beispiel der Keramik. *Germania* 72, 95–131.
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. 2007: *Ekonomie (1992: Economics. New York: McGraw-Hill)*. Praha: Svoboda.

- Sankot, P. 2002: Eisenzeitliches Kunsthandwerk als Spiegel von Fernkontakten. In: Lang, A. – Salač, V. (eds.) *Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000*. Praha: AÚ AVČR, 83–101.
- Seidel, M. 2005: Keltische Glasarmringe zwischen Thüringen und dem Niederrhein. *Germania 83*, 1–42.
- Shostaková, M. 1993: *Nisa, dcera Kungů*. Praha: Mladá fronta.
- Schránil, J. 1928: *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlin – Leipzig: W. de Gruyter & Co.
- Sievers, S. 1992: Die Kleinfunde. In: Maier, F (ed.) *Ergebnisse der Ausgrabungen 1984–1987 in Manching. Die Ausgrabungen in Manching 15*. Stuttgart: Franz Steiner, 137–213.
- Sievers, S. 2007: *Manching: Die Keltenstadt*. Stuttgart: Theiss.
- Sklenář, K. 2000: *Archeologie a pohanský věk. Příběhy z dětských let české archeologické vědy*. Praha: Academia.
- Sklenář, K. – Sklenářová, Z. 2005: *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*. Praha: Libri.
- Smetánka, Z. 2010: *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny s.r.o.
- Smirnov, A. P. 1980: *Skytové*. Praha: Panorama.
- Smith, A. 2001: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů (1976: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London)*. Praha: Liberální institut.
- Stocký, A. 1933: *Čechy v době železné*. Praha: Jan Štenc.
- Šnajdr, L. 1911: Hradiště Lhotické u Nasavrk. *Pravěk 11*, 15–17.
- Tenney, F. 2004: *An Economic History of Rome* (poprvé vydáno 1927). Kitchener: Batoche Books Ltd.
- Timpe, D. 1985: Der Keltische Handel nach historischen Quellen. In: Düwell, K. – Jankuhn, H. – Siems, H. – Timpe, D. (eds.) *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa I*. Göttingen, 258–284.
- Veblen, T. 1999: *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: SLON.
- Venclová, N. 1990: *Prehistoric glass in Bohemia*. Praha: AÚ ČSAV.
- Venclová, N. 1995: Settlement area, production area and industrial zone. In: Kuna, M. – Venclová, N. (eds.) *Whither archaeology? Papers in honour of Evžen Neústupný*. Praha, 161–169.

- Venclová, N. 1998: Black materials in the Iron Age of Central Europe. In: Müller, F. (ed.) *Münsingen-Rain, ein Markstein der Keltische Archäologie. Schriften des Bernischen Historischen Museums 2*. Bern, 287–298.
- Venclová, N. 1999: Iron production in the Loděnice region. In: Mihok, L. – E. Miroššayová (eds.) *Archaeometalurgy in the Central Europe. Východoslovenský Pravěk. Special Issue*. Nitra, 132–144.
- Venclová, N. 2001: *Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice*. Praha: Archeologický ústav AVČR.
- Venclová, N. 2002a: External contacts: visible and invisible. In: Lang, A. – Salač, V. (eds.) *Fernkontakte in der Eisenzeit. Konferenz Liblice 2000*. Praha: AÚ AVČR, 72–82.
- Venclová, N. 2002b: Theoretische Modelle zur Produktion und Wirtschaft der Latènezeit. In: Dobiát, E. – Sievers, S. – Stöllner, T. (eds.) *Dürrnberg und Manching. Wirtschaftsarchäologie im ostkeltischen Raum*. Bonn: Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 33–48.
- Venclová, N. (ed.) a kol. 2008a: *Doba laténská. Archeologie pravěkých Čech 7*. Praha: AÚ AVČR.
- Venclová, N. (ed.) a kol. 2008b: *Hutnický region Říčansko*. Praha: Archeologický ústav AVČR.
- Venclová, N. – Salač, V. 1990: Laténské sklo ze sídliště v Lovosicích. *Archeologické rozhledy 42*, 640–657.
- Voigt, M. A. 1771: *Schreiben an einen Freund; von den bey Podmokl einen in der Hochfürstl Pürglitz gelegenen Dorfe in Böhmen gefundenen Goldmünzen*. Prag.
- Waldhauser, J. 1977: Keltské sídliště u Radovesic v severozápadních Čechách: Přehled výzkumů a stav hodnocení. *Archeologické rozhledy 29*, 144–177.
- Waldhauser, J. 1981a: Keltské rotační mlýny v Čechách. *Památky archeologické 72*, 153–221.
- Waldhauser, J. 1981b: Závěrečný horizont keltských oppid v Čechách. *Slovenská archeológia 31/2*, 325–356.
- Waldhauser, J. 1992: Keltische Distributionssysteme von Graphittonkeramik in Böhmen. Mitteleuropa und Ausbeutung der Graphitlagerstätten während der fortgeschrittenen Letènezeit. *Studie z dějin hornictví 22*, 149–165.
- Waldhauser, J. (ed.) 1993: *Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei*

Radovesice in Böhmen I–II. Teplice.

Waldhauser, J. – Holodňák, P. 1984: Keltské sídliště a pohřebiště u Bíliny, o. Teplice.

Památky archeologické 75, 181–216.

Wefers, S. – Gluhak, T. 2010: Eifel Lava – the Provenance of Two Late Iron Age Rotary

Querns Discovered in Bohemia. *Archeologické rozhledy 62*, 3–16.

Wells, P. S. 1993: *Settlement, Economy, and Cultural Change at the End of the European Iron*

Age: Excavations at Kelheim in Bavaria, 1987–1991. Ann Arbor: International

Monographs in Prehistory.

Wells, P. S. 1999: *The Barbarians Speak.* Princeton: Princeton University Press.

Wocel, J. E. 1850: Mince celtické v Čechách. *Časopis Národního muzea v Praze 24*, 103–

114.

Wocel, J. E. 1865: Keltické ohrady. *Památky archaeologické a místopisné 6*, 254–263.

Wocel, J. E. 1868: *Pravěk země české.* Praha: Královská česká společnost nauk.

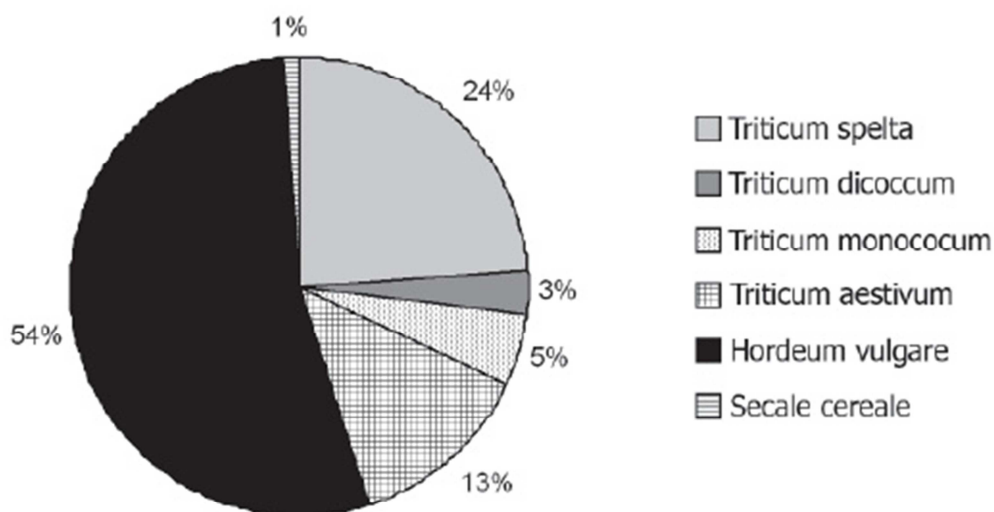
Ziegghaus, B. 2000: Der Goldfund. In: Sievers, S.: Vorbericht über die Ausgrabungen 1998–

1999 in Oppidum von Manching. *Germania 78*, 378–382.

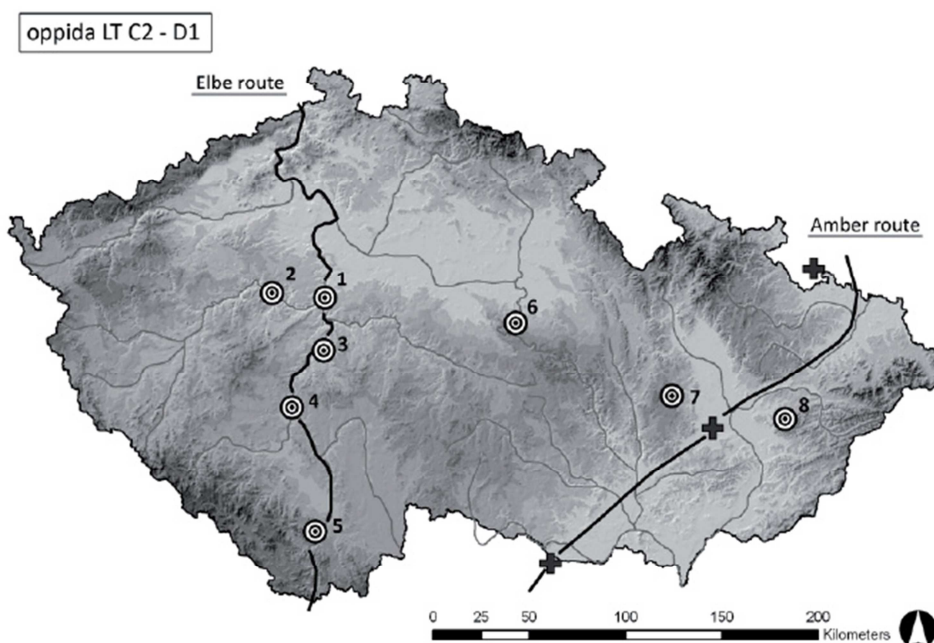
Seznam příloh:

- Obr. 1.** Poměrné zastoupení jednotlivých druhů obilí zjištěných na Starém Hradisku (podle *Hajnalová 2003*)
- Obr. 2.** Struktura oppid v České republice srovnaná s polohou center typu Němčice-Roseldorf a dálkovými trasami (podle *Danielisová 2010*)
- Obr. 3.** Síť oppid a výrobních a distribučních center v Čechách (podle *Salač 1996*)
- Obr. 4.** Nížinná a výšinná oppida, výrobní a distribuční centra, centra typu Němčice-Roseldorf a opěrné body ve střední Evropě (podle *Salač 2011*)
- Obr. 5.** Model směny v mladší a pozdní době laténské v pojetí V. Salače (podle *Salač 1996*)
- Obr. 6.** Zlatý statér se jménem Alexandra III., ražený v letech 315–300 před Kristem, a Bójská napodobenina – zlatý statér typu Niké (podle *Militký 2011*)
- Obr. 7.** Tetradrachma Antigona II. Gonatase, ražená ve 2. čtvrtině 3. století před Kristem, a Zlatá 1/3statéru typu Athéna-Alkis (podle *Militký 2011*)

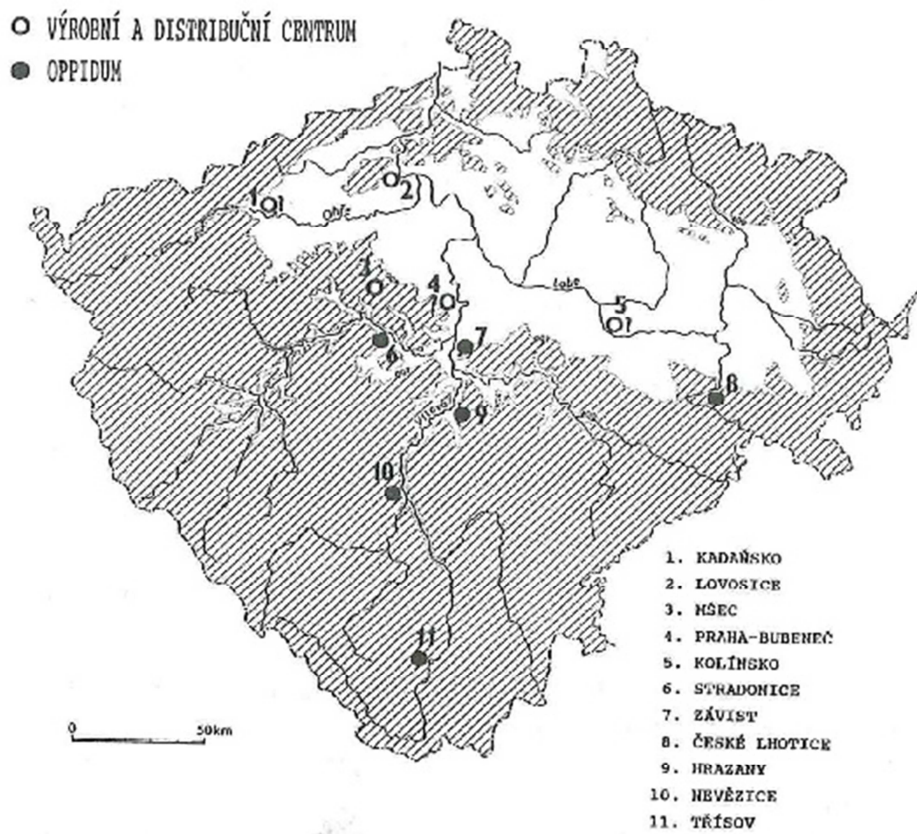
Přílohová část:

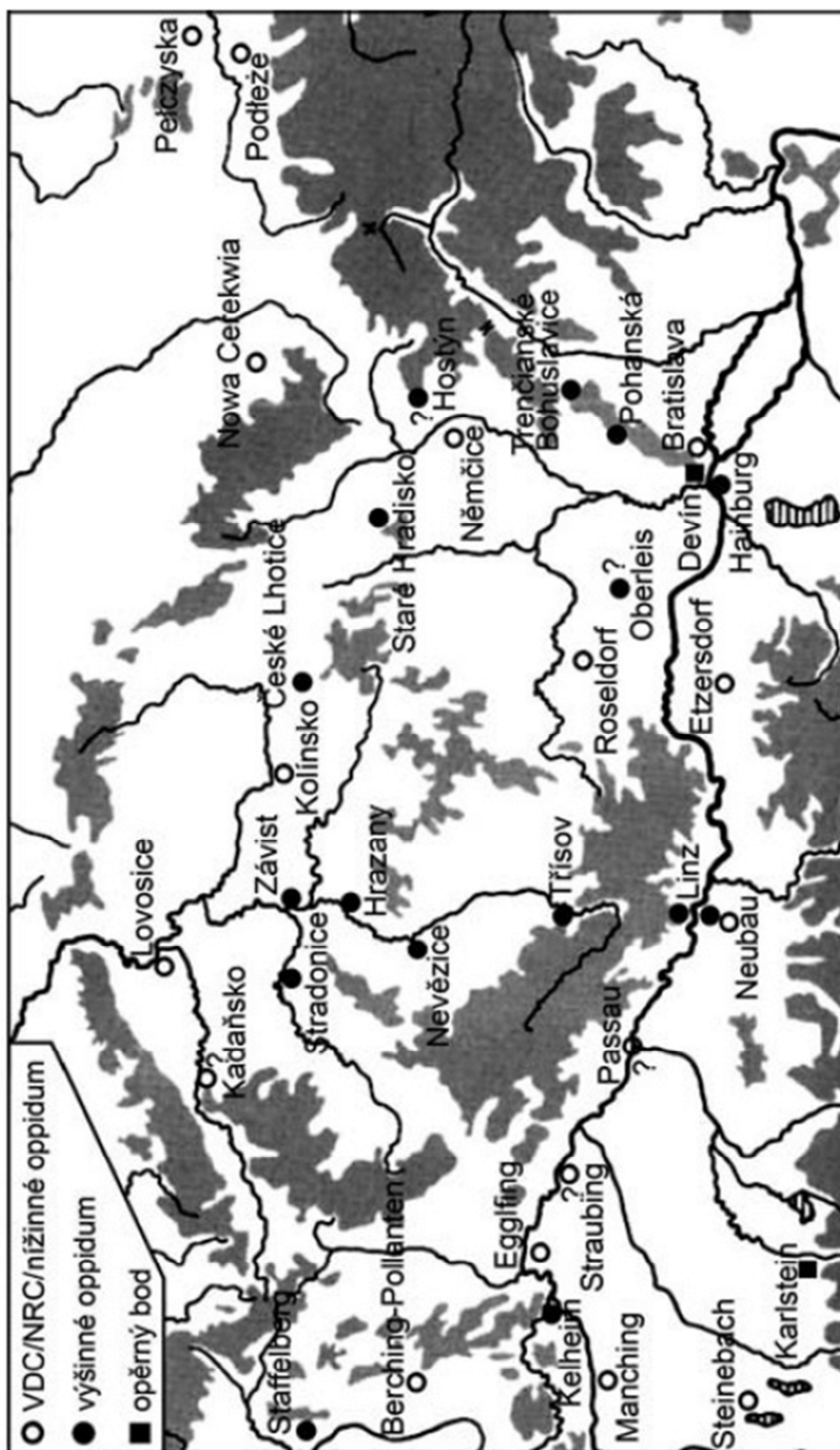
Obr. 1. Poměrné zastoupení jednotlivých druhů obilí zjištěných na Starém Hradisku (podle Hajnalová 2003)

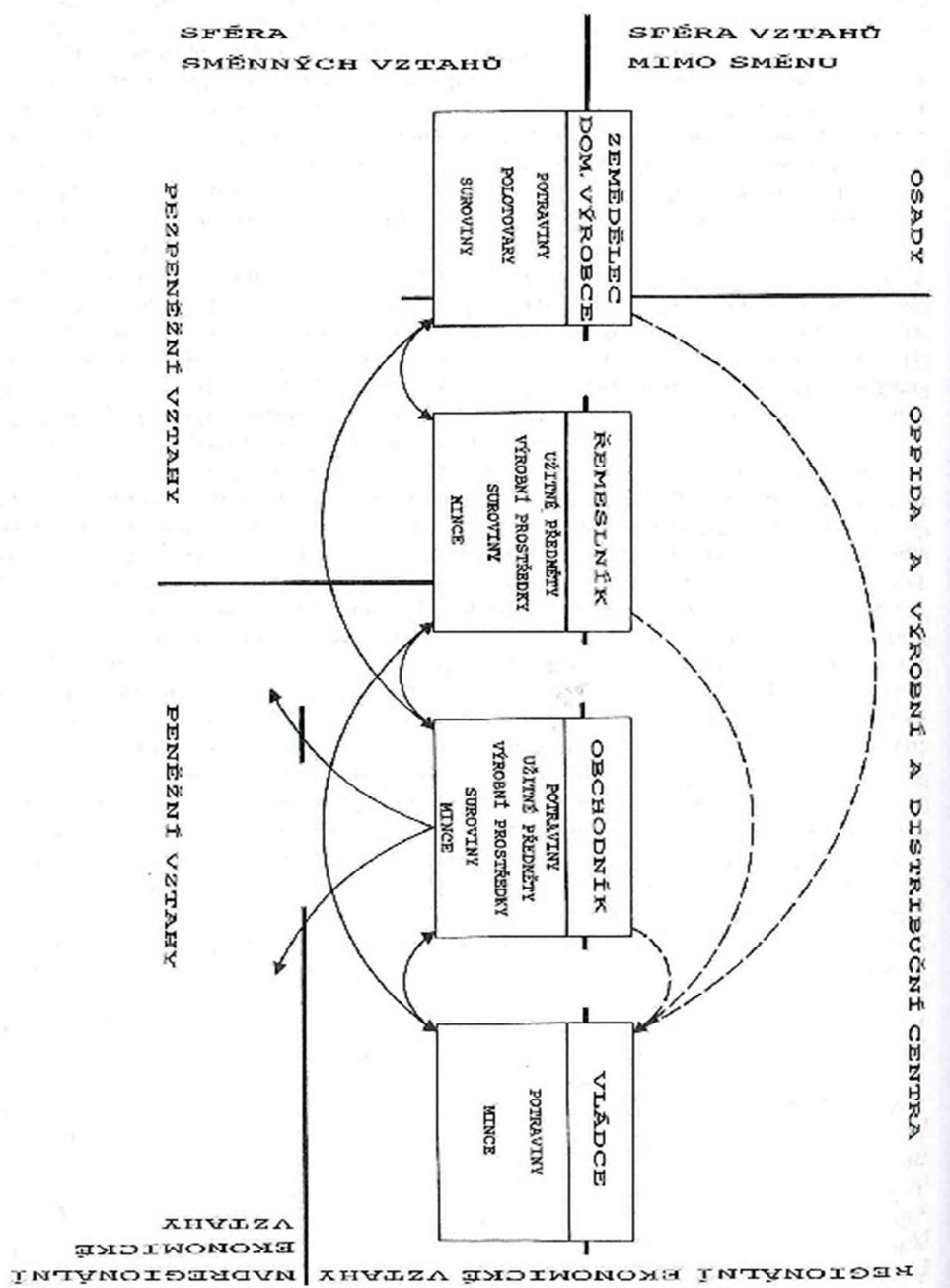
Obr. 2. Struktura oppid v České republice (1 – Závist, 2 – Stradonice, 3 – Hrazany, 4 – Nevězice, 5 – Třísov, 6 – České Lhotice, 7 – Staré Hradisko, 8 – Hostýn) srovnaná s polohou center typu Němčice-Roseldorf, naznačenou křížky, a dálkovými trasami (podle Danielisová 2010)

Obr. 3. Síť oppid a výrobních a distribučních center v Čechách (podle *Salač 1996*)

Obr. 4. Nížinná a výšinná oppida, výrobní a distribuční centra, centra typu Nymburk-Roseldorf a opěrné body ve střední Evropě (podle Salač 2011)

Obr. 5. Model směny v mladší a pozdní době latéské v pojetí V. Salače (podle *Salač 1996*)

Obr. 6. Nahoře: Zlatý statér se jménem Alexandra III., ražený v letech 315–300 před Kristem
Dole: Bójská napodobenina – zlatý statér typu Niké (podle *Militký 2011*)

Obr. 7. Nahoře: Tetradrachma Antigona II. Gonatase, ražená ve 2. čtvrtině 3. století před Kristem

Dole: Zlatá 1/3statéru typu Athéna-Alkis (podle *Militký 2011*)